

## International Conference in Open and Distance Learning

(2021)

Νέα ερευνητικά προγράμματα στη Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών του ΕΑΠ



### New Research Programs in School of Humanities of the Hellenic Open University

doi: [10.12681/icodl.4784](https://doi.org/10.12681/icodl.4784)

Copyright © 2022, Sofia Theodor Papadimitriou



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).



ΕΛΛΗΝΙΚΟ  
ΑΝΟΙΚΤΟ  
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

**Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών**

**Νέα ερευνητικά προγράμματα στη  
Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών  
του ΕΑΠ**

**2021**

## ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών του ΕΑΠ, υλοποιεί εδώ και πάνω από είκοσι χρόνια προπτυχιακά και μεταπτυχιακά εκπαιδευτικά προγράμματα τα οποία έχουν καταξιωθεί στην ελληνική εκπαιδευτική κοινότητα αλλά και ευρύτερα στην ελληνική κοινωνία. Προγράμματα εμβληματικά για το Πανεπιστήμιό μας, καινοτόμα στην ελληνική ανώτατη εκπαίδευση, που σίγουρα βοήθησαν το ΕΑΠ να αναγνωριστεί ευρύτερα και να αποκτήσει μια ιδιαίτερη δυναμική.

Ως προς το εκπαιδευτικό/ διδακτικό της στίγμα, η Σχολή μας βρίσκεται σε πολύ ικανοποιητικό επίπεδο. Ωστόσο, μετά από την πρώτη εικοσαετία λειτουργίας της, η ΣΑΕ οφείλει να αναπτύξει και ερευνητικό στίγμα, ολοκληρώνοντας την ανάπτυξή της. Είναι όμως αλήθεια ότι η έρευνα στις Ανθρωπιστικές Επιστήμες έχει μεθοδολογικές και επιστημολογικές ιδιαιτερότητες, συχνά δεν έχει μεγάλο «ακροατήριο», αλλά δυστυχώς ούτε και προτεραιότητα στη χρηματοδότηση.

Είναι λοιπόν πολύ σημαντική η πρωτοβουλία της Διοίκησης του ΕΑΠ να χρηματοδοτήσει ερευνητικές δραστηριότητες των μελών ΔΕΠ της ΣΑΕ, στο πλαίσιο της ενίσχυσης της έρευνας στο Πανεπιστήμιό μας. Οι έρευνες που παρουσιάζονται στον τόμο αυτό, εντάσσονται στο πλαίσιο των ερευνητικών δραστηριοτήτων της Σχολής που χρηματοδοτούνται με ίδιους πόρους από το ΕΑΠ και, όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης, εστιάζονται σε πολλά διαφορετικά επιστημονικά, αναδεικνύοντας έτσι και την ιδιαίτερη πολυσυλλεκτικότητα της Σχολής μας. Οι έρευνες αυτές αποτελούν το κρίσιμο πρώτο βήμα για να διαμορφωθεί το ερευνητικό στίγμα που αναφέρω παραπάνω. Είμαι βέβαιος ότι θα ακολουθήσουν και άλλες σημαντικές προσπάθειες αλλά και ότι τα αποτελέσματα των ερευνών αυτών θα δώσουν ισχυρή ώθηση ώστε η ΣΑΕ θα αναγνωριστεί και να καταξιωθεί και για το ερευνητικό έργο των μελών της.

Καθηγητής Εμμανουήλ Κουτούζης

Κοσμήτορας Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών ΕΑΠ

# ΓΙΑ ΕΝΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Μεταδιδάκτωρ: ΚΙΜΩΝ ΜΑΡΚΑΤΟΣ, Ερευνητής, Κοινωνιολόγος  
[kimonmarkatos@hotmail.com](mailto:kimonmarkatos@hotmail.com)

Αντιγόνη Βλαβιανού Δετζώρτζη, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Ανθρωπιστικών  
Επιστημών, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας [vlavianou@eap.gr](mailto:vlavianou@eap.gr)

## Περίληψη

Πολιτισμός: «εθνικό κεφάλαιο», «κάθε πολιτισμός είναι ένα κεφάλαιο», έλεγε ο Valéry αναφερόμενος στην «πνευματική οικονομία», «πολιτισμός: βαριά βιομηχανία», «χρηματιστήριο της τέχνης [...], των λογοτεχνικών αξιών», «ο πλούτος μας είναι ο πολιτισμός μας». Οι αναφορές αυτές πολλαπλασιάζονται συνεχώς, ιδίως στη σημερινή ψηφιακή εποχή, όπου ο πολιτισμός αποτελεί θεμελιώδη αναπτυξιακό τομέα κάθε χώρας και χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο διεθνώς για την προβολή, την προώθηση και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του εθνικού πλούτου της. Ωστόσο, ο χώρος του πολιτισμού δεν έχει ακόμη αποκτήσει τη γλώσσα της ειδικής οικονομίας, του τρόπου (ανα)παραγωγής του, του τρόπου λειτουργίας και ανάπτυξής του, δεν έχει αποκτήσει μια κοινή γλώσσα και, κατά συνέπεια, τη «γραμματική» και τα εργαλεία της που θα επιτρέψουν την ορθολογική επικοινωνία μεταξύ παραγωγών, χρηστών, καταναλωτών, διαχειριστών και διοικητικών ιθυνόντων του πολιτισμού και, κατ' επέκτασιν, την κοινωνική αναβάθμιση του χώρου του πολιτισμού στην ιεραρχία των εθνικών θεμάτων, τόσο σε επίπεδο κυβερνητικής ατζέντας όσο και σε επίπεδο δημόσιου διαλόγου. Στόχος της παρουσίασης είναι να εκθέσει την αναγκαιότητα της συγκρότησης μιας σχετικής οικονομίας των συμβολικών αγαθών.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο, οικονομία συμβολικών αγαθών, παρατηρητήριο, εθνικό πολιτισμικό πεδίο

Abstract:

## ***For a National Cultural Capital Observatory***

“Culture: national capital”; “every culture is a capital”, said Valéry referring to the “intellectual economy”; “culture: a heavy industry”; “a stock market of the arts [...], of literary values”; “our wealth is our culture”. All of the above references are constantly multiplying, especially in today’s digital age, where culture is a fundamental development sector of each country and is all the more used at an international level in order to promote and enhance the competitiveness of its national wealth. However, the field of culture has not yet acquired the language of the special economy of its way of (re)production, of its mode of operation and development; it has not acquired a common language –and, thus, its “grammar” and its tools– which will enable a rational communication between producers, users, consumers, managers and administrators of culture, and, moreover, the cultural space’s social upgrading of in the hierarchy of national issues, both in terms of governmental agenda and public dialogue. The

aim of this presentation is to outline the necessity of establishing such an economy of symbolic goods.

**Key words:** natural cultural capital; economy of the symbolic goods; observatory; national cultural field

### **Κυρίως κείμενο**

Το συγκεκριμένο ερευνητικό πρόγραμμα φέρει τον τίτλο "Παρατηρητήριο του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου" και υπολογίζεται να έχει τριετή διάρκεια. Το πρόγραμμα εκπονείται στη Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών του ΕΑΠ, με επιστημονικό υπεύθυνο την αναπληρώτρια καθηγήτρια Ιστορίας της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας Αντιγόνη Βλαβιανού Δετζώρτζη και βασικό ερευνητή τον κοινωνιολόγο (με ειδίκευση σε θέματα κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας) Κίμωνα Μαρκάτο. Συνεργαζόμενος φορέας είναι η επιστημονική τρίγλωση επιθεώρηση κοινωνικών ερευνών «Κοινωνικές Επιστήμες» (ΚΕ). Στο πρόγραμμα συμμετέχει επίσης, ως επιστημονικός συνεργάτης, ο καθηγητής Κοινωνιολογίας του τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών Νίκος Παναγιωτόπουλος.

Ο όρος «πολιτισμός» αποβαίνει μάλλον προβληματικός, δεδομένου ότι φέρει μια εξαιρετική πολυσημία, καλύπτοντας ένα μεγάλο εύρος νοημάτων. Επιπλέον, ο ίδιος ο ορισμός του πολιτισμού αποτελεί αντικείμενο αντικρουόμενων ορισμών μεταξύ διαφορετικών ομάδων, ατόμων και θεσμών, προκειμένου να καταδειχθεί ό,τι μπορεί να ενταχθεί και να αποκλειστεί ό,τι δεν εμπίπτει σε αυτόν τον ορισμό. Επιπλέον, η εξέλιξη των εν λόγω αντιπαραθέσεων συμβάλλει σε ένα διαρκή επαναπροσδιορισμό των ορίων του πολιτισμού, καθώς και της διάρθρωσής του με συναφείς έννοιες, όπως είναι ο ελεύθερος χρόνος και οι δραστηριότητες τηςσχόλης.

Αν τον προσεγγίσουμε σε εθνικό επίπεδο, ο πολιτισμός θεμελιώνει και θωρακίζει μια δεδομένη κοινωνία ως σύνολο κοινών πολιτισμικών χαρακτηριστικών, που μεταδίδονται και διακονίζονται μέσω της ιστορίας της. Σύμφωνα με την UNESCO, η έννοια του πολιτισμού περιλαμβάνει «το σύνολο των διακριτικών, πνευματικών και υλικών, διανοητικών και συναισθηματικών γνωρισμάτων που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία». Σε κοινωνιολογικό επίπεδο, ο όρος καλύπτει ένα σύνολο παραγωγών, ανταλλαγών και κατανάλωσης συμβολικών αγαθών. Το εκάστοτε κράτος διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη διαδικασία μιας πολιτισμικής νομιμοποίησης, ιδίως μέσω της πολιτιστικής πολιτικής του, η οποία συμβαδίζει με τη μείωση της ισχύος του κόσμου των ιδιωτών ως προς τη θέσπιση πολιτιστικών προτύπων. Επομένως, σήμερα, το κράτος έχει ένα είδος καθήκοντος, θα μπορούσαμε να πούμε, ως προς την προστασία αυτού του πολιτισμού έναντι του κόσμου του χρήματος, ως φορέα ενός περιεχομένου οικουμενικού χαρακτήρα. Ωστόσο, σε ένα γενικό και διεθνές επίπεδο, η πολιτιστική πολιτική δεν αποτελεί μια απλή πολιτική πρακτική· εγκλωβίζεται συνεχώς σε ένα πλέγμα παραδόξων, καθώς είναι «υποχρεωμένη» να υπερασπιστεί το τοπικό στοιχείο και την αποτύπωσή του στα εθνικά εδάφη ενώ, την ίδια στιγμή, έχει ως μέριμνα να οικοδομήσει έναν ευρωπαϊκό ή ακόμη και να συμβάλει στην οικοδόμηση ενός παγκόσμιου χώρου πολιτισμού, να διαχειριστεί τη διατήρηση, την αναπαραγωγή –και παράλληλα την

ανανέωση—, καθώς και να υπηρετήσει το σύνολο διαφόρων ειδών κοινού, δεδομένου ότι ο πολιτισμός παραμένει σε μεγάλο βαθμό κτήμα μιας ελίτ. Από την πολιτιστική πολιτική υπάρχει η προσδοκία να ανταποκριθεί στις σύγχρονες προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης και, συγχρόνως, της ψηφιοποίησης των περιεχομένων, να κατορθώσει να διευρύνει τα όρια του εθνικού πολιτισμού και, παράλληλα, να τον διαφυλάξει και να συμβάλει στην ανανέωση των τεχνών, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, κυρίως. Υπό αυτή και μόνο τη γενική άποψη, προκύπτει αβίαστα πως η παραγωγή δεδομένων σχετικά με ένα εθνικό πολιτισμικό κεφάλαιο προσφέρει πλεονεκτήματα: μας εφοδιάζει, λόγου χάριν, με μια σφαιρική εποπτεία των πρακτικών, του κοινού και των συνολικών παραγωγών πολιτιστικών αγαθών. Σε μια περίοδο αποδυνάμωσης πραγματικής της κλασικής παιδείας, μέσω της εν λόγω έρευνας, θα επιχειρήσουμε να συλλέξουμε δεδομένα που καλύπτουν το σύνολο του φάσματος και των δράσεων των πολιτιστικών πολιτικών, η συνοχή των οποίων ενίοτε δεν μοιάζει καθόλου δεδομένη ούτε αυτονόητη, τόσο ποικίλα που είναι τα επίπεδα και τα αντικείμενα πάνω στα οποία εφαρμόζονται, από μια μικρή παράσταση σε υπαίθριο χώρο έως το άνοιγμα ενός μουσείου. Την ίδια στιγμή, τα δεδομένα αυτά θα μας πληροφορήσουν για τις ανισότητες που διέπουν ένα πληθυσμό, θα μας επιτρέψουν να μετρήσουμε την αποτελεσματικότητα της δημόσιας δράσης προς όφελος της πολιτιστικής ανάπτυξης και, συγχρόνως, να στηρίξουμε τις λήψεις σχετικών αποφάσεων· να αξιολογήσουμε την ένταση, το είδος και τη μορφή των ανταλλαγών, οικονομικών και συμβολικών, που πραγματοποιούνται εντός της χώρας, να αντιληφθούμε με σαφήνεια ποια θέση καταλαμβάνει η χώρα μας από πολιτισμική σκοπιά στο διεθνές πολιτισμικό πεδίο, που συνιστά με τη σειρά του τμήμα του διεθνούς πεδίου εξουσίας. Τα εν λόγω δεδομένα θα μας προσφέρουν, τέλος, τη δυνατότητα να συμμετάσχουμε στους τρέχοντες επιστημονικούς διαλόγους σχετικά με τις εν γένει πρακτικές και τους τρόπους παραγωγής πολιτιστικών αγαθών, αλλά και τους όρους μιας ορθολογικής διεθνούς σύγκρισης με τα εθνικά πολιτισμικά πεδία. Αξίζει να αναφέρουμε, ενδεικτικά και μόνο, τη μέτρηση των ανισοτήτων. Οι ανισότητες σε επίπεδο πολιτισμού δεν εξαρτώνται απόλυτα από τις οικονομικές ανισότητες, αλλά υπακούουν, σε μεγάλο βαθμό, σε δικές τους λογικές. Ωστόσο, συμβάλλουν πολύ στην κατηγοριοποίηση των ατόμων εντός ενός κοινωνικού χώρου, καθορίζουν τις ακαδημαϊκές και επαγγελματικές τροχιές, εν ολίγοις, επηρεάζουν τις αντικειμενικές πιθανότητες επιτυχίας και κοινωνικής κινητικότητας των ατόμων. Οι τροχιές μας στο πεδίο της επίσημης εκπαίδευσης διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό ανάλογα με το εάν έχουμε κληρονομήσει ή όχι ένα οικογενειακό πολιτισμικό κεφάλαιο. Η καταπολέμηση των πολιτισμικών ανισοτήτων ισοδυναμεί με τον αγώνα για μια πιο ισότιμη κοινωνία, η οποία θα εγγυάται, δηλαδή, πραγματική ισότητα ευκαιριών. Ο εκδημοκρατισμός του σχολείου, η διεύρυνση της δυνατότητας πρόσβασης στην εκπαίδευση, σηματοδότησαν, άραγε, κι έναν πολιτισμικό εκδημοκρατισμό; Η αύξηση του μέσου ποσοστού πτυχιούχων οδήγησε στη δημιουργία ενός κοινού «μέσου επιπέδου παιδείας»; Οι ανισότητες παραμένουν ίδιες ή έχουν μετατοπιστεί σε νέες πρακτικές, σε νέες πολιτισμικές στάσεις; Προκειμένου να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα και να ανατρέψουμε τις εν λόγω ανισότητες, είναι απαραίτητο να έχουμε μια σαφή και σφαιρική εικόνα, η δημιουργία της οποίας περνά μέσα από τις διαστάσεις και τις προεκτάσεις εξέτασης του συγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος.

Η εξέταση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου θα μας δώσει, επίσης, τη δυνατότητα να αξιολογήσουμε την πολιτισμική ζωτικότητα της ελληνικής κοινωνίας, τον εσωτερικό

δυναμισμό της, την ένταση των οικονομικών ανταλλαγών, τον όγκο της πολιτιστικής παραγωγής, τον αριθμό των παραγωγών, το επίπεδο επαγγελματισμού των πολιτιστικών κλάδων, τον ρόλο και τη θέση του κράτους, αλλά και τη θέση που κατέχει ο εν λόγω πολιτισμός σε διεθνές επίπεδο, εξετάζοντας τους δεσμούς που φέρνουν σε επαφή τους εντόπιους πολιτιστικούς θεσμούς με άλλες χώρες, τη διακίνηση καλλιτεχνών και έργων, κ.λπ. Σήμερα, σε ποιο βαθμό έχει προχωρήσει η διεθνοποίηση των ελληνικών πολιτιστικών θεσμών και παραγωγών, πώς εγγράφονται σε έναν ευρύτερο πολιτιστικό χώρο, εγγραφή απαραίτητη για την καλλιτεχνική ανανέωση των τεχνών που θεωρούνται –λόγω της φύσης τους– μη κερδοφόρες –όπως είναι οι τέχνες του θεάματος, αλλά και η λογοτεχνική παραγωγή της χώρας–, που πρέπει να βοηθηθούν. Η εξέταση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου μάς υποχρεώνει να μελετήσουμε, επιπλέον, τους δεσμούς που διατηρεί ο πληθυσμός με την ιστορία του, τη θέση που καταλαμβάνει σήμερα ο αρχαίος πολιτισμός, τη γνώση και την επαν-ανάγνωση αντίστοιχων θεατρικών έργων. Ποια θέση καταλαμβάνει ο ψηφιακός πολιτισμός, τόσο σε επίπεδο θεσμών όσο και καθημερινών πρακτικών; Οι πολιτισμικοί δείκτες είναι, συγχρόνως, δείκτες και του ρόλου που διαδραματίζουν τα έθνη στη διπλωματική αρένα, στη βάση του εάν διαθέτουν, δηλαδή, ενεργούς και ανοιχτούς πολιτιστικούς θεσμούς, ταυτοχρόνως. Μεταξύ της διατήρησης ενός πολιτισμού, μιας κληρονομιάς πολλών χιλιετιών, και της καινοτομίας, πώς διαδίδεται ο εθνικός πολιτισμός; Οι θεσμοί έχουν διεθνοποιηθεί σε ικανοποιητικό βαθμό; Με άλλα λόγια, επιβάλλεται η διερεύνηση του ελληνικού πολιτισμού σε μια βάση κοσμοπολιτισμού. Ο τομέας του πολιτισμού αντιστοιχεί στις αναπτυγμένες χώρες, επίσης, σε ένα αξιοσημείωτο ποσοστό του ΑΕΠ. Οι χώρες που βρίσκονται σε οικονομική άνθηση χαρακτηρίζονται από δυναμικές πολιτιστικές βιομηχανίες και ένα πλούσιο ερασιτεχνικό ή ημι-επαγγελματικό κλάδο. Το πολιτισμικό σθένος αντανακλάται, με τη σειρά του, στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, μέσω της δημιουργίας πολυάριθμων νέων θέσεων εργασίας. Συνεπώς, και πάλι ενδεικτικά, πρέπει να διαπιστωθεί επιπλέον ποιοι τομείς είναι ιδιαίτερα δραστήριοι, ζωντανοί, και αποτελούν δυνατά σημεία του εθνικού πολιτισμού· ποιοι τομείς και κλάδοι του πολιτισμού ακμάζουν, ποιοι χρειάζονται ιδιαίτερη στήριξη και προσοχή. Υφίσταται διάρθρωση μεταξύ δημιουργών, ενώσεων, δημόσιων θεσμών και βιομηχανιών και, εάν ναι, με ποιο τρόπο; Η μέτρηση και η αποτίμηση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου παρουσιάζουν έντονα καινοτόμο επιστημονικό ενδιαφέρον. Η μελέτη των τρόπων ζωής και των σχέσεών τους με τον πολιτισμό προσελκύει ένα αναζωπυρωμένο ενδιαφέρον στις κοινωνικές επιστήμες και αποτελεί έναυσμα για πολλές διεθνείς έρευνες και δημοσιεύσεις, ιδίως ύστερα από παρόμοιου τύπου έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στην Αγγλία, τη Γαλλία και τη Δανία. Η μέτρηση και η αποτίμηση αυτή θα μας επιτρέψει να αποκτήσουμε και εμείς λόγο στις διεθνείς επιστημονικές συζητήσεις και να συμβάλουμε στην ανανέωση των διερωτήσεων όσον αφορά στις σύγχρονες πρακτικές και στους τρόπους παραγωγής πολιτιστικών αγαθών, λαμβάνοντας, ιδίως, υπ' όψιν παράγοντες όπως το φύλο, η γενιά, το ενδιαφέρον για την ψηφιοποίηση και την ψηφιοποίηση των περιεχομένων.

Ο André Malraux, άνθρωπος των Γραμμάτων και πρώτος υπουργός Πολιτισμού της Γαλλίας, στην ομιλία του με τίτλο «Φόρος τιμής στην Ελλάδα» («Homage à la Grèce»), την οποία εκφώνησε στην Αθήνα το 1959 με αφορμή την πρώτη φωταγώγηση της Ακρόπολης, περιέγραψε με τους εξής όρους τη σημασία όχι μόνο του πολιτισμικού κεφαλαίου, αλλά και της επιρροής που άσκησε η Ελλάδα στην αναγνώριση και τον σεβασμό έναντι της συμβολής

των πολιτισμικών πτυχών στην ανάπτυξη των κοινωνιών: «Όσες φορές κι αν το διαλαλήσουμε, ποτέ δεν θα είναι αρκετές: αυτό που εμπεριέχει για μας η τόσο συγκεχυμένη λέξη πολιτισμός –το σύνολο των δημιουργημάτων της τέχνης και του πνεύματος–, την Ελλάδα πρέπει να δοξάζουμε που το ανήγαγε σε μείζον μέσο διάπλασης του ανθρώπου», σε μια εποχή όπου «το μεγαλύτερο πολιτισμικό πρόβλημα [είναι] να καταστήσουμε προσβάσιμα τα σπουδαιότερα έργα στον μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ανθρώπων.»

Το ενδιαφέρον μας πρέπει επομένως να στραφεί –υπό αυτό το θεμελιώδες πρίσμα του πολιτισμού ως συγκροτητικού συστατικού της «ανθρώπινης υπόστασης»– σε αυτό που συνιστά μια κοινωνία, σε αυτό που μοιράζονται τα μέλη μιας κοινωνίας, αλλά και στον εντοπισμό των ανισοτήτων που πρέπει οπωσδήποτε να ληφθούν υπ’ όψιν. Χρειάζεται να σφυγμομετρήσουμε τη ζωτικότητα της εθνικής πολιτιστικής παραγωγής, τη θέση που κατέχουν η ιστορία και οι παραδόσεις της χώρας, καθώς και το άνοιγμά της εν λόγω παραγωγής στη (μετα)νεωτερικότητα και στον διεθνή χώρο.

Η συγκρότηση του **Παρατηρητήριου του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου** δύναται να ενεργοποιήσει, εξ αντικειμένου, μια οντολογική αλλαγή της κατάστασης του πολιτισμού, καθώς θα τον μετατρέψει σε κώδικα ικανό να κανονικοποιήσει και να συμβολοποιήσει την εθνική πολιτισμική τάξη πραγμάτων. Υπό αυτή την έννοια, η συγκρότηση του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου συνεπάγεται μια κωδικοποίηση που, αντικειμενικά, θα ελαχιστοποιεί την ασάφεια και την αοριστία στις πολιτισμικές αλληλοδράσεις και στις ίδιες τις πολιτικές αποφάσεις, οι οποίες θα χρησιμοποιήσουν ενδεχομένως το εν λόγω πολιτισμικό κεφάλαιο, καθώς η προτεινόμενη κωδικοποίηση –όπως θα απορρέει από το σύστημα των δεικτών που θα το δομούν– θα εξασφαλίζει μια ελάχιστη, τουλάχιστον αναγκαία, επικοινωνία μεταξύ των ενδιαφερομένων μετόχων του πολιτισμικού πεδίου, ενώ τα αποτελέσματά της εν λόγω επικοινωνίας θα είναι ικανά να είναι ορατά δημόσια, γνωστά σε όλους, να υπόκεινται σε έλεγχο, να δύνανται να επικυρωθούν, να καθιερωθούν, να υπολογιστούν και να προβλεφθούν πέρα από ατομικές παραλλαγές και χρονικές μεταβολές. Κοντολογίς, το προτεινόμενο σύστημα δεικτών του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου θα αντικειμενικοποιεί την κατάσταση και τη δυναμική του εθνικού πολιτισμικού μας πεδίου, καθώς και τη δομή του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου που το θεμελιώνει. Η καινοτομία του ερευνητικού μας προγράμματος έγκειται ακριβώς στην πρόταση ενός συστήματος δεικτών που θα προτείνουμε, το οποίο θα αποτελέσει την αρχική γενετήριο/γεννήτρια μήτρα των διαδικασιών αντικειμενικοποίησης του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου μας ως προς τον τρόπο με τον οποίο το σύστημα αυτό αντιλαμβάνεται την έννοια του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου και, κατά συνέπεια, ως προς τον τρόπο προσδιορισμού της μέτρησης της κατάστασης του πολιτισμού και της εξέλιξής του. Με άλλα λόγια, το ερευνητικό μας πρόγραμμα εστιάζει σε μια συγκεκριμένη θεωρία του τρόπου παραγωγής και αναπαραγωγής των συμβολικών αγαθών, η οποία θα οργανώνει και θα αντικειμενοποιεί, με ένα συγκεκριμένο τρόπο, τις τέσσερις θεμελιώδεις διαστάσεις του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου: την *ενσωματωμένη* διάσταση, την *αντικειμενικοποιημένη* του διάσταση υπό μορφήν συμβολικών αγαθών –δηλαδή το αντικειμενικοποιημένο προϊόν της ανθρώπινης, ιστορικής και σύγχρονης πολιτιστικής εργασίας του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου–, τη *θεσμοθετημένη* του διάσταση, που θα συμβάλει στη συγκρότηση μιας νομικά επικυρωμένης κατάστασης των πολιτισμικών εθνικών τίτλων κυριότητας, καθώς και την τροχιά της συγκρότησης και της ανάπτυξής του. Και, βέβαια, επιμέρους επιστημονική καινοτομία θα

αποτελέσουν οι περιχομενικές υποκατηγοριοποιήσεις των διαστάσεων αυτών, οι οποίες θα κατασκευαστούν στη βάση πρακτικών δυνατοτήτων της σχετικής μέτρησης και παραμετροποίησής της στον εθνικό μας χώρο, συνιστώντας την αναλυτική μήτρα του συστήματος αντικειμενικοποίησης της ειδικής οικονομίας του εθνικού πολιτιστικού μας χώρου.

# Αλγόριθμοι στην δημόσια σφαίρα: τεχνο-επιστημονικός λόγος και η επικοινωνία της επιστήμης

## Algorithms and the public sphere: technoscience discourse and science communication

Βογιατζής Ηρακλής, ΕΚΠΑ, υποψήφιος διδάκτορας, [vogiatzis.ira@phs.uoa.gr](mailto:vogiatzis.ira@phs.uoa.gr)

Βλαχάκης Γεώργιος, ΕΑΠ, αναπληρωτής καθηγητής ΣΑΕ, [gylachakis@eap.gr](mailto:gylachakis@eap.gr)

### Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια οι αλγόριθμοι διαμεσολαβούν όλο και περισσότερες δραστηριότητες της δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα μεγάλα δεδομένα και η τεχνητή νοημοσύνη έχουν τοποθετήσει τους αλγορίθμους στο κοινωνιολογικό μικροσκόπιο, τόσο με αφορμή την επιτήρηση των χρηστών όσο και για τις κοινωνικές προκαταλήψεις που εγγράφονται στον τρόπο σχεδιασμού και εκτέλεσής τους. Η επικοινωνία της επιστήμης διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στους τρόπους οικειοποίησης και κριτικού αναστοχασμού της δράσης των αλγορίθμων, απομακρύνοντας τους από τεχνοφοβικά αφηγήματα.

Στόχος του προτεινόμενου έργου είναι να ανασυγκροτήσει τον λόγο που παράγεται στη δημόσια σφαίρα από τους θεσμούς, το κράτος και τα κοινωνικά κινήματα για την επίδραση των ψηφιακών τεχνολογιών. Μελετά τη βιβλιογραφία γύρω από τον ψηφιακό μετασχηματισμό της δημοσίας σφαίρας και τον ρόλο που αποκτά η επικοινωνία της επιστήμης, στα κινήματα ψηφιακών δικαιωμάτων και στην κριτική της αλγοριθμικής κουλτούρας, μελετώντας τη διεθνή εμπειρία.

Η έρευνα προσεγγίζει το παραπάνω υλικό με διεπιστημονικό τρόπο, μελετώντας τις ίδιες τις τεχνολογίες, όπου καταστεί δυνατό, εξετάζοντας τις διαμάχες γύρω από αυτές. Αφετέρου θα μελετηθεί κοινωνιολογικά η σχέση του κινηματικού λόγου με την παραγωγή επιστημονικής γνώσης καθώς και η επίδρασή του στην συμπαραγωγή πολιτικών αφηγημάτων για τις τεχνολογίες. Το έργο εκτός από την θεωρητική αποτύπωση του μετασχηματισμού θα παραδώσει μια πλατφόρμα επικοινωνίας της επιστήμης για θέματα που αφορούν τη μετάβαση στη ψηφιακή συνθήκη και τον ρόλο των νέων τεχνολογιών στην καθημερινή ζωή, την εργασία, την συγκρότηση της ταυτότητας κ.α. Η πλατφόρμα θα λειτουργήσει ως χώρος διαλόγου και κριτικού αναστοχασμού, ανάμεσα σε ερευνητές διαφορετικών πεδίων και το ευρύ κοινό.

### Abstract

In the last few years, algorithms mediate many activities of the private and public spheres. The development of social media, big data technologies, and artificial intelligence raised the alarm for the sociological impact of digital technologies, such as privacy issues and surveillance, and social biases that are inscribed within the design and execution of

algorithms. Science communication plays an important role in the ways that society appropriates and critically reflects on the impact of algorithms, avoiding technophobia. The 'DECODINGS' project aims to reconstruct the discourse produced about the impact of digital technologies by the institutions, the state, and the social movements. The project examines the state of the art academic research as well as the international experience about the digital transformation of the public sphere and the importance of science communication in the formation of digital rights movements and the critique of algorithmic culture. The research approaches the problem in a multidisciplinary way, focusing on the technologies per se, whenever this is possible, analyzing the conflicts taking place around digital technologies. Moreover, the project examines from a sociological perspective the relationship between political discourse and the production of knowledge as well as the impact in the co-production of social narratives about technologies. Apart from the theoretical contributions, the research will provide a science communication platform, concerning the role of technology in everyday life, labor, the composition of identity, etc. The platform will function as a digital space enabling the dialogue and critical reflections between researchers from various fields as well as citizens.

Λέξεις-κλειδιά: ψηφιακός μετασχηματισμός, αλγόριθμοι, δημόσια σφαίρα, κινήματα  
algorithmic imaginaries, public sphere, digital rights

## Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια η έννοια του αλγορίθμου κατακτά ολοένα και περισσότερο χώρο στην δημόσια σφαίρα (Carlan και boyd 2016). Η κατάκτηση αυτή συνοδεύεται από αφηγήματα και αναλύσεις για την παρεμβάση αλγοριθμικών συστημάτων τόσο στην κοινωνική δραστηριότητα όσο και την διαμόρφωση των υποκειμένων. Η ανάπτυξη των τεχνολογιών του παγκόσμιου ιστού 2.0, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (ΜΚΔ) συνοδεύτηκαν με φόβους για την αυξημένη επιτήρηση καθώς και τις νέες δυνατότητες χειραγώγησης που προσέφεραν. Η λέξη του έτους 2016 σύμφωνα με το λεξικό της Οξφόρδης ήταν η μετα-αλήθεια και μια από τις αιτίες της ανάδυσης της έννοιας αυτής ήταν η αναμίξη των ΜΚΔ με τον δημόσιο λόγο για τις εκλογές των ΗΠΑ και ο ρόλος που διαδραμάτισαν αλγόριθμοι προβολής περιεχομένου σε αυτές. Παράλληλα το σκάνδαλο της Cambridge Analytica δημιούργησε ένα κύμα κριτικού λόγου για την ψηφιακή επιτήρηση και την αρπαγή των δεδομένων των χρηστών του διαδικτύου. Η Shoshana Zuboff περιέγραψε αυτό το νέο παράδειγμα απόσπασης δεδομένων και επεξεργασίας τους με αλγοριθμικό τρόπο για την παραγωγή προβλεπτικών μοντέλων τα οποία στην συνέχεια δίνουν την δυνατότητα παρέμβασης και καθοδήγησης της συμπεριφοράς των χρηστών, ως καπιταλισμό της επιτήρησης (Zuboff 2020). Σύμφωνα με την Zuboff οι αλγόριθμοι επιτήρησης στα ΜΚΔ διαδραματίζουν κομβικό ρόλο στην οικονομία και τις κοινωνικές διεργασίες κατασκευάζοντας ένα εξωθεσμικό Λεβιάθαν, τον Μεγάλο Άλλο, ο οποίος απορροθμίζει τα υπάρχοντα κοινωνικά συμβόλαια.

Η τοποθέτηση των αλγορίθμων στο κοινωνιολογικό μικροσκόπιο, έφερε ένα επιπλέον πρόβλημα, αυτό των κοινωνικών προκαταλήψεων (biases) που εγγράφονται στον τρόπο σχεδιασμού και εκτέλεσής τους. Είτε ακούσια είτε εκούσια διάφορα

ψηφιακά εγχειρήματα βρέθηκαν στο στόχαστρο της κριτικής εξαιτίας των διακρίσεων με βάση το φύλο, την εθνικότητα την φυλή ή τις σεξουαλικές προτιμήσεις. Αλγόριθμοι επιλογής και ιεράρχησης οι οποίοι χρησιμοποιούνται στην εργασία (για παράδειγμα στην εξέταση βιογραφικών) ή στην αξιολόγηση της απόδοσης των καθηγητών της δημόσιας εκπαίδευσης έγιναν αντικείμενο σφοδρής κριτικής (O’Neil 2016). Τα μέσα ελέγχου των αλγορίθμων από θεσμικές διαδικασίες είναι ελάχιστα. Η εγγενής αδιαφάνεια τους (opaqueness), είναι αποτέλεσμα της υπαγωγής τους σε ιδιοκτησιακές σχέσεις και στις ελάχιστες περιπτώσεις που το κοινό έχει πρόσβαση σε αυτούς, η μελέτη και κατανόηση τους είναι δυνατή μόνο από ειδήμονες που μετέχουν του επιστημολογικού παραδείγματος (Burrell 2016).

Οι ιδέες, τάσεις, φόβοι και προσδοκίες που συνοδεύουν την ανάδυση των αλγορίθμων ως πυλώνα της ψηφιακότητας απασχόλησαν τη φιλοσοφία και την κοινωνιολογία. Η κοινωνική δύναμη των αλγορίθμων (Beer 2017) καθώς και το σύνολο των ιδεών, αξιών και πεποιθήσεων που συντελούν στην ισχυροποίηση της αυθεντίας τους περιγράφονται ως αλγοριθμική κουλτούρα (Striphas 2015). Ενώ το πλαίσιο ένταξης τους σε γενικότερα αφηγήματα της μετανεωτερικής περιόδου περιγράφεται από το αλγοριθμικό φαντασιακό (Bucher 2017). Το αλγοριθμικό φαντασιακό δηλώνει απομάκρυνση από μια ντετερμινιστική αντίληψη για την επίδραση των αλγορίθμων στην κοινωνία. δίνοντας έμφαση στους τρόπους συμπαραγωγής των αλγορίθμων με τους χρήστες και στους διαφορετικούς τρόπους που το κάθε υποκείμενο παράγει νόημα από τον ίδιο αλγόριθμο.

## **1. Οι αλγόριθμοι και η επικοινωνία της επιστήμης**

Η επικοινωνία της επιστήμης αποτελεί προνομιακό τομέα ανάπτυξης ερωτημάτων και ερευνών για την επίδραση των ψηφιακών τεχνολογιών στον κοινωνικό ιστό. Το διαδίκτυο και ο παγκόσμιος ιστός πιέζουν τα όρια των αντιλήψεων για την δημόσια σφαίρα. Η ανάδυση της στις απαρχές στις νεωτερικότητα καθώς και ο μετασχηματισμός της τον οποίο ακολουθεί η αποδιάρθρωση της, από την επίδραση του ύστερου καπιταλισμού και της συγκεντροποίηση των καναλιών πληροφόρησης από τα ΜΜΕ, θεμελιώνουν την θεώρηση του “κοινού ως καταναλωτή πολιτισμού” (Habermas 1991). Η δικτύωση και οι νέες μορφές διάδρασης που αναπτύσσονται στις ψηφιακή επικράτεια προκαλούν νέα ερωτήματα για την φύση αυτών των αλλαγών. Όμως οι μελέτες του ψηφιακού μετασχηματισμού της δημόσιας σφαίρας παραμένουν περιορισμένες. Ενώ η επίδραση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης απασχολεί πολλά και διαφορετικά πεδία των κοινωνικών επιστημών, απουσιάζει μια συνεκτική επισκόπηση των αλλαγών που συντελούνται και των θεωρητικών εργαλείων που είναι ικανά να τις ανιχνεύσουν.

Η επικοινωνία της επιστήμης καλείται να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στους τρόπους οικειοποίησης και κριτικού αναστοχασμού της δράσης των αλγορίθμων. Το 2020, το MIT Technology Review, ξεκίνησε μια σειρά άρθρων και αναλύσεων για την τεχνητή νοημοσύνη, δίνοντας έμφαση στις τεχνολογικές εξελίξεις και τον κριτικό διάλογο των ερευνητών. Ο διάλογος αυτός μεταφέρθηκε στη δημόσια σφαίρα μέσω της δημιουργίας ενός newsletter με τίτλο The Algorithm: artificial intelligence, demystified

το οποίο επιμελείται η Karen Hao. Όπως αναφέρουν οι συντάκτες στόχος του περιοδικού είναι “Να μετατρέψει την τεχνολογία σε μια ισχυρή δύναμη για καλό σκοπό, βοηθώντας στην λήψη ενημερωμένων και ενσυνείδητων αποφάσεων για το μέλλον της τεχνολογίας μέσω της αξιόπιστης και επιδραστικής δημοσιογραφίας.” (Hao 2020). Διάφορα έντυπα από τον χώρο της επικοινωνίας της επιστήμης τα οποία καταγράφουν συστηματικά τους ριζικούς κοινωνικούς μετασχηματισμούς που επιφέρει η ψηφιακότητα, πραγματοποιούν αντίστοιχα εγχειρήματα διάδοσης της γνώσης γύρω από τις νέες τεχνολογίες, προσπαθώντας να δημιουργήσουν ένα χώρο υγιούς κριτικής των αλγορίθμων. Όπως σημειώνει η Federica Carugati “Εκτός από την γενικευμένη παρουσία τους στην κοινωνία (σ.σ των αλγορίθμων), δεν υπάρχει πραγματική δομή η οποία να ρυθμίζει την χρήση τους. Βασιζόμαστε συγκυριακά σε δημοσιογράφους ή οργανισμούς της κοινωνίας των πολιτών ώστε να ενημερωθούμε για προβλήματα που ανακύπτουν” (Carugati 2020). Εκτός από έναν ασφαλή χώρο πληροφόρησης και μελέτης τα ψηφιακά περιοδικά επικοινωνίας της επιστήμης λειτουργούν ως κυψέλες παραγωγής αντι-λόγου, από ακαδημαϊκούς, ανθρώπους των επιχειρήσεων, ακτιβιστές και δημοσιογράφους.

Παράλληλα, τηλεοπτικά εγχειρήματα όπως το Social Dilemma (Orlowski 2020), ανέδειξαν ως κορυφαίο ζήτημα αυτό της αλγοριθμικής ρύθμισης των επιλογών μας, από το διαφημιστικό κεφάλαιο και τα ΜΚΔ. Αρκετές ερευνήτριες όπως η Zuboff συμμετείχαν στο ντοκιμαντέρ, μαζί με στελέχη επιχειρήσεων από κολοσσούς των ψηφιακών τεχνολογιών, αφηγούμενες τις μεθόδους οικειοποίησης και επιτήρησης. Το ντοκιμαντέρ ξεσήκωσε κύμα τεχνοφοβικών αντιδράσεων, ενώ υπήρχαν αρκετά ακόμα εγχειρήματα διαφώτισης των σκοτεινών πτυχών που φέρνουν οι εφαρμογές και τεχνολογίες που χρησιμοποιούμε καθημερινά όπως το Coded Bias (Kantayya 2020) το οποίο περιγράφει την απόπειρα ερευνητών του MIT να επέμβουν με νομικά μέσα στις εγγεγραμμένες στον κώδικα προκαταλήψεις. Η Meredith Broussard, μια εκ των συμμετεχουσών στο ντοκιμαντέρ, αποτελεί σημαντική ερευνήτρια στο πεδίο της δημοσιογραφίας των δεδομένων (data journalism) και καθηγήτρια στο New York University, η οποία συνεισφέρει από διάφορες θέσεις σε οργανισμούς και εγχειρήματα στην υπόθεση της επικοινωνίας της επιστήμης και τον κομβικό ρόλο που αυτή οφείλει να διαδραματίσει στην περίπτωση της ΤΝ και των μεγάλων δεδομένων. Η Broussard έχει εισαγάγει τον όρο “Τεχνο-σοβινισμός” για να περιγράψει την πεποίθηση η οποία σε κάθε κοινωνικό και οικονομικό πρόβλημα προβάλλει ως απάντηση τεχνολογικές λύσεις (Broussard 2018).

Ταυτόχρονα με την εκτεταμένη κριτική ανάλυση των αλγορίθμων, τον δημόσιο λόγο απασχόλησαν κινήματα για την υπεράσπιση των ψηφιακών δικαιωμάτων (digital rights movement) όπως και αντιδράσεις υπεράσπισης των κοινωνικών και ψηφιακών κοινών (digital commons). Το 2018, αμέσως μετά το σκάνδαλο της Cambridge Analytica, ένα κίνημα προστασίας των δεδομένων που παράγουν οι χρήστες με τίτλο ‘delete facebook’ οδήγησε στην μαζική διαγραφή λογαριασμών από το δημοφιλές ΜΚΔ (<https://moveme.berkeley.edu/project/deletefacebook/>). Από τότε αρκετές πρωτοβουλίες κινημάτων στον ψηφιακό χώρο διεκδικούν την προστασία τους από τους αλγορίθμους προβολής διαφημίσεων, απαιτώντας διαφάνεια στον τρόπο επεξεργασίας και χρήσης των δεδομένων τους. Το μέγεθος των αντιδράσεων συμπάρεσσε ακόμα και ισχυρές εταιρείες και οργανισμούς, όπως η Adidas, η Novartis και η National Wildlife Federation, οι οποίες ακολουθώντας την κοινωνική τάση αγανάκτησης, οργάνωσαν εμπορικό αποκλεισμό το καλοκαίρι του 2020, αποσύροντας τις διαφημιστικές τους καμπάνιες από το Facebook (Stop Hate For Profit).

Ο ψηφιακός κινηματικός λόγος μεταφέρεται και σε παραδοσιακά πεδία πολιτικής πάλης, όπως αυτό της εκπαίδευσης. Τον Αύγουστο του 2020 ένα μεγάλο κίνημα διαμαρτυρίας από μαθητές και την εκπαιδευτική κοινότητα ανέστειλε την χρήση του αλγορίθμου Ofqual στην διαδικασία αξιολόγησης των μαθητών για την εισαγωγή τους σε ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Οι κινητοποιήσεις διαμαρτυρίας των μαθητών δεν αφορούσαν την ιδιοκτησία και την εκμετάλλευση των δεδομένων, αλλά τον τρόπο με τον οποίο ένας αλγόριθμος, με εγγεγραμμένες προκαταλήψεις, τους αποκλείει από τις σπουδές τους (Amoore 2020). Τα κινήματα για τα ψηφιακά δικαιώματα διασταυρώνονται με τις ψηφιακές τεχνολογίες, την παραγωγή νέας γνώσης γύρω από αυτές και την πολιτισμική οικειοποίηση των κοινών με τεχνολογικούς όρους, αυτό που ο Postigo ονομάζει ψηφιακή αντίσταση (digital resistance) (Postigo 2012).

## **2. Οι στόχοι και τα παραδοτέα του ερευνητικού έργου *Decodings***

Στόχος του έργου με την κωδική ονομασία “Decodings” είναι να ανασυγκροτήσει τον λόγο που παράγεται στη δημόσια σφαίρα από τους θεσμούς, το κράτος και τα κινήματα για την επίδραση των ψηφιακών τεχνολογιών. Θα αναζητηθούν οι τρόποι συγκρότησης του λόγου των επιστημόνων και των ειδημόνων σχετικά με τους αλγορίθμους, ανιχνεύοντας τις ιδέες, αξίες και πεποιθήσεις οι οποίες συνοδεύουν αυτόν τον λόγο και συντελούν στην παραγωγή του αλγοριθμικού φαντασιακού.

Η έρευνα εμπίπτει σε ένα ευρύ φάσμα ακαδημαϊκών πεδίων και σπουδών, συνεπώς το προτεινόμενο έργο θα προσεγγίσει την σχέση αλγορίθμων και επικοινωνίας της επιστήμης με διεπιστημονικό τρόπο, συνδυάζοντας τρία στοιχεία. Πρώτον, αξιοποιώντας κ μελετώντας υλικό επικοινωνίας της επιστήμης από διεθνή εγχειρήματα κριτικού σχολιασμού και μελέτης της ψηφιακότητας όπως το ψηφιακό περιοδικό MIT Technology Review το Motherboard Tech του Vice, το Wired και το Ars Technica, καθώς και περιοδικά ή εφημερίδες όπως ο Economist, ο Guardian κ.α. Δεύτερο στοιχείο της έρευνας αποτελεί η αποδελτίωση, ψηφιοποίηση και ταξινόμηση περιοδικών της αριστεράς των δεκαετιών 1980-1990, όπως τα περιοδικά Αντί, Σύγχρονα Θέματα, Πολίτης κ.α. Τρίτο στοιχείο της έρευνας θα αποτελέσει η διαλογή υλικού από τον δημόσιο διάλογο, σε σχέση με αμφιλεγόμενα επεισόδια χρήσης ψηφιακών τεχνολογιών για την διαχείριση της πανδημίας.

Η έρευνα θα μελετήσει το παραπάνω υλικό με διεπιστημονικό τρόπο: αφενός μελετώντας τις ίδιες τις τεχνολογίες, στις περιπτώσεις που αυτό είναι δυνατό, εξετάζοντας τις διαμάχες γύρω από αυτές καθώς και τις αξιολογικές πεποιθήσεις και προσδοκίες που συνοδεύουν τα εμπλεκόμενα μέρη. Αφετέρου θα μελετηθεί κοινωνιολογικά η σχέση του κινηματικού λόγου με την παραγωγή επιστημονικής γνώσης καθώς και η επίδρασή του στην συμπαραγωγή πολιτικών αφηγημάτων για τις τεχνολογίες.

Η ψηφιοποίηση και οργάνωση του υλικού που θα οδηγήσει στην δημιουργία ενός ψηφιακού αρχείου του οικολογικού και αντιπυρηνικού κινήματος στην Ελλάδα, βασίζεται σε μια ομάδα καλών πρακτικών, από το πεδίο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών.

Σημείο αφετηρίας αποτελεί η οργάνωση, ψηφιοποίηση και καταλογογράφηση του κινηματικού λόγου για την πυρηνική ενέργεια και την οικολογία στην Ελλάδα τις δεκαετίες του 1980-1990, προκειμένου να ανασυσταθεί η παρουσία της επιστήμης και της τεχνολογίας στη δημόσια σφαίρα την περίοδο που προηγείται του ψηφιακού μετασχηματισμού.

Θα μελετηθεί η βιβλιογραφία γύρω από τον ψηφιακό μετασχηματισμό της δημοσίας σφαίρας και τον ρόλο που αποκτά η επικοινωνία της επιστήμης, στα κινήματα ψηφιακών δικαιωμάτων και στην κριτική της αλγοριθμικής κουλτούρας. Στόχος είναι να μελετηθεί η διεθνής εμπειρία και τα παραδείγματα από την Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Η έρευνα θα προσπαθήσει να φέρει τη χαρτογράφηση αυτή σε διάλογο με το ελληνικό παράδειγμα όσον αφορά τον ψηφιακό μετασχηματισμό. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν η επιστήμη και η ειδημοσύνη σε συνθήκες πανδημίας. Η πανδημική κρίση και η διαχείριση της με την χρήση επιστημολογικών αναφορών, καθώς και η εκτεταμένη μετάβαση δραστηριοτήτων, όπως η εργασία και η επιτήρηση, στον ψηφιακό χώρο, έφεραν τους αλγορίθμους και την ψηφιακή διαχείριση στο προσκήνιο του δημόσιου διαλόγου.

Η έρευνα για τα αλγοριθμικά φαντασιακά και την δημόσια σφαίρα θα αναπτυχθεί γύρω από δύο άξονες. Ο πρώτος άξονας αφορά τη βιοπολιτική ως εργαλείο διαχείρισης της πανδημίας και τον ρόλο που διαδραματίζουν οι αλγόριθμοι στην δημόσια σφαίρα. Οι πολυπληθείς δυνατότητες που παρέχουν οι ψηφιακές τεχνολογίες για την μεταφορά πολλών δραστηριοτήτων στον ψηφιακό χώρο, όπως για παράδειγμα η τηλεργασία και η τηλεεκπαίδευση, συνοδεύονται από φόβους για την φύση αυτής της μετάβασης. Η επιτήρηση συγκροτεί ένα σημαντικό μέρος των πολιτικών ελέγχου της εξάπλωσης της πανδημίας και τα αντίστοιχα αλγοριθμικά συστήματα τα οποία υποστηρίζουν αυτές τις πολιτικές, διασταυρώνονται με την δημόσια σφαίρα. Για παράδειγμα, ο πρωτοεμφανιζόμενος αλγόριθμος EVA για την διεξαγωγή ελέγχων σε τουρίστες κατά την διάρκεια του καλοκαιριού 2020, χρησιμοποιήθηκε για να νομιμοποιήσει το άνοιγμα της θερινής περιόδου, αλλά μερικούς μήνες αργότερα δέχτηκε δημόσια κριτική για την επιστημονική εγκυρότητα του (Ένωση Πληροφορικών Ελλάδας 2020).

Ο δεύτερος άξονας μελέτης, αφορά τον ψηφιακό μετασχηματισμό της εργασίας (digital labor). Η πανδημία επιτάχυνε τις διεργασίες ψηφιοποίησης της εργασίας, αναπτύσσοντας την τηλεργασία και τις πλατφόρμες εργασίας. Η ψηφιακή εργασία αποτελεί μια σημαντική στιγμή στη διαδικασία μετάβασης στην ψηφιακότητα, καθώς μια πυρηνική ανθρώπινη δραστηριότητα μετασχηματίζεται ραγδαία, με την κατάργηση των ορίων εργάσιμου/μη εργάσιμου χρόνου, με τη σύμφυση διασκέδασης και εργασίας (playbor) (Scholz 2012) καθώς και με τους τεκτονικούς μετασχηματισμούς στις εργασιακές σχέσεις και συνθήκες (Berg 2018) που κομίζουν τόσο η αλγοριθμοποίηση της οργάνωσης της εργασίας, όσο και η ανάδυση της πλατφόρμας ως αναπτυσσόμενου υποδείγματος της ψηφιακής οργάνωσης της παραγωγής (Srnicsek 2017). Παράλληλα στην δημόσια σφαίρα κυριάρχησαν οι φωνές που μιλούν για 'το τέλος της εργασίας' (Brynjolfsson και McAfee 2014). Τα νέα ψηφιακά εργαλεία της τεχνητής νοημοσύνης και της μηχανικής μάθησης ενέτειναν τους φόβους για ραγδαία αύξηση της αντικατάστασης των ανθρώπων από μηχανές στην παραγωγή. Η επιστημονική δημοσιογραφία (science journalism) έχει παίξει πολύ σημαντικό ρόλο τόσο στην ενημέρωση του κοινού όσο και

στην καταπολέμηση της τεχνοφοβίας, αναδεικνύοντας νέα υβριδικά μοντέλα εργασίας (Wilson και Daugherty 2018).

Αφενός το έργο θα χαρτογραφήσει τον διάλογο για τους αλγορίθμους και την ψηφιακή μετάβαση, έτσι όπως αυτός αρθρώνεται από επίσημους φορείς (υπουργικά δελτία τύπου, ανοιχτές εκδηλώσεις, Q&A της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκθέσεις think tank κ.λπ.), ανασυγκροτώντας τον λόγο των επιστημόνων, των ειδημόνων και της διακυβέρνησης (governance) στην δημόσια σφαίρα.

Αφετέρου το έργο καλείται να αναζητήσει τα μέσα και τα κανάλια έκφρασης αντιθετικού και κινηματικού λόγου στην δημόσια σφαίρα, συγκεντρώνοντας τον κατακερματισμένο λόγο των ΜΚΔ και των δημόσιων ψηφιακών καταγραφών σε κειμενική ή οπτικοακουστική μορφή. Μέσα από ποια κανάλια εκφράζονται ο αντιθετικός και κομματικός λόγος; Η έρευνα θα επιχειρήσει να “διαβάσει” τον κριτικό αντι-λόγο ως ένα εγχείρημα επικοινωνίας της επιστήμης το οποίο χρησιμοποιεί τον ψηφιακό χώρο ως πεδίο αντιπαράθεσης των αλγοριθμικών φαντασιακών. Τέλος στόχος είναι να εξεταστούν οι διασταυρώσεις και η συμπαραγωγή του αναφερόμενου υλικού με το λόγο των επιστημόνων, των ειδημόνων και των κρατικών θεσμών. Η προτεινόμενη προς χρηματοδότηση έρευνα φιλοδοξεί να προσφέρει στα ακόλουθα με δυο παραδοτέα.

Πρώτον, συνεισφέροντας στον ακαδημαϊκό διάλογο για τον μετασχηματισμό της δημόσιας σφαίρας κατά την μετάβαση στην ψηφιακότητα, μέσα από μια μελέτη για τα αλγοριθμικά φαντασιακά και το αποτύπωμα τους στις κοινωνικές διεργασίες. Η μελέτη θα παραδοθεί με την μορφή δημοσιεύσεων για το θέμα σε ελληνικά ή ξένα ακαδημαϊκά περιοδικά, προκειμένου να λάβει ανατροφοδότηση αλλά και για την διάδοση της χαρτογράφησης που θα έχει παραγάγει. Το παραδοτέο αυτό θα απευθύνεται στην ακαδημαϊκή κοινότητα Επικοινωνίας της Επιστήμης, με σκοπό την διεπιστημονική συνάντησή της με την κοινωνιολογία της τεχνολογίας, προσφέροντας στην μεθοδολογία και πρακτικών της πρώτης, συμπεράσματα και ερωτήματα γύρω από την το άνοιγμα “μαύρων κουτιών” της τεχνολογίας (Pasquale 2015). Η θεώρηση των τεχνολογιών ως ντετερμινιστικών οντοτήτων, των οποίων η μελέτη αφορά αποκλειστικά τις εισροές και τις εκροές τους έχει ανατραπεί, μετατοπίζοντας την έμφαση στο εσωτερικό των τεχνολογιών και τους τρόπους συγκρότησης τους, ερευνώντας τις αξίες και τις πεποιθήσεις που εγγράφονται στους όρους λειτουργίας τους. Η καταλυτική επίδραση των κοινωνικών στάσεων και αντιλήψεων στην παραγωγή των ίδιων τεχνολογιών (Winner 1980) αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές στρατηγικές ανάπτυξης επιστημονικής δημοσιογραφίας στο εξωτερικό, έτσι όπως οριοθετείται στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας. Η καινοτομία έγκειται στη διεπιστημονική προσέγγιση των πεδίων και η παραγωγή κριτικού λόγου μέσα από την μελέτη των τεχνολογιών και μεταφέροντας τη συζήτηση στον τρόπο κατασκευής ή νοηματοδότησής τους στη δημόσια σφαίρα, αντιμετωπίζοντας τις τεχνολογίες ως συναρμογές (assemblages) μηχανών, κοινωνικών δικτύων και υποκειμένων.

Εκτός από την θεωρητική συμβολή στον ακαδημαϊκό διάλογο η κατάληξη του ερευνητικού προγράμματος θα οδηγήσει στην δημιουργία μιας πλατφόρμας επικοινωνίας της επιστήμης με θέμα τη σχέση ψηφιακών τεχνολογιών και κοινωνίας. Η πλατφόρμα θα υλοποιηθεί με την μορφή ιστότοπου, για την συγκέντρωση δεδομένων που αφορούν την επικοινωνία της επιστήμης στην ψηφιακή σφαίρα. Από την μια, αυτό το τμήμα της έρευνας, απευθύνεται σε ερευνητές και ειδικούς των ψηφιακών

τεχνολογιών και της επικοινωνίας της επιστήμης, καλώντας τους να συμμετάσχουν σε ένα ψηφιακό χώρο ανταλλαγής απόψεων. Ταυτόχρονα όμως η πλατφόρμα απευθύνεται στο ευρύ κοινό, δημιουργώντας ένα χώρο αλληλεπίδρασης και διάχυσης της γνώσης, συγκεράζοντας διαφορετικές πτυχές του κριτικού λόγου με την επικοινωνία της επιστήμης. Αυτή η πρακτική εμπειρία στην συνδιαμόρφωση των απόψεων κοινού και ειδημόνων, προσφέρει μια πρωτοπόρα διεπιστημονική προσέγγιση και θα ανατροφοδοτήσει την υπάρχουσα ακαδημαϊκή έρευνα και διάλογο, διαταράσσοντας τα παραδοσιακά όρια μεταξύ επιστήμης και της εκλαϊκευμένης εκδοχής της, αποφεύγοντας τεχνοφοβικά αφηγήματα.

Η πλατφόρμα θα αποτελείται από δύο κύρια μέρη. Πρώτον, ένα ψηφιακό αποθετήριο του επιστημολογικού λόγου των κινημάτων στην Ελλάδα. Το αποθετήριο αυτό θα αποτελείται με τη σειρά του από δύο διακριτά μέρη, προκειμένου να αποτυπώσει τον μετασχηματισμό της δημόσιας σφαίρας. Το ένα μέρος θα είναι ένα ψηφιακό αρχείο της ιστορίας του κινηματικού λόγου της οικολογίας και του αντιπυρηνικού κινήματος των δεκαετιών 1980-1990. Το δεύτερο μέρος θα αποτυπώνει τον διάλογο γύρω από τα αλγοριθμικά φαντασιακά στην Ελλάδα κατά την περίοδο της πανδημίας. Το τμήμα αυτό της πλατφόρμας θα αποτελέσει ένα προσιτό αρχείο για χρήση από ερευνητές και ερευνήτριες, δημοσιογράφους, επικοινωνιολόγους κ.λπ. και ο σχεδιασμός του θα προϋπολογίζει τις διαδικασίες εμπλουτισμού του με άλλες θεματικές και μελέτες.

Το δεύτερο τμήμα της πλατφόρμας θα λειτουργήσει ως χώρος διαλόγου για τον ψηφιακό μετασχηματισμό και τη δημόσια σφαίρα, καλώντας ερευνητές, δημοσιογράφους και πολίτες να συγκροτήσουν σε γραπτά κείμενα ή οπτικοακουστικά τεκμήρια, τον σχολιασμό τους για τον ψηφιακό μετασχηματισμό, συγκροτώντας ένα δίκτυο διάχυσης γνώσης και παραγωγής λόγου επικοινωνίας της επιστήμης, με ελεύθερη πρόσβαση για τους αναγνώστες. Ο εμπλουτισμός του τμήματος της πλατφόρμας μπορεί να γίνει σε συνεργασία με αναγνωρισμένα εγχειρήματα επικοινωνίας της επιστήμης καθώς και σε συνεργασία με το μεταπτυχιακό πρόγραμμα Επικοινωνίας της Επιστήμης του ΕΑΠ. Η πλατφόρμα θα λειτουργήσει ως προσπάθεια ενοποίησης των παραπάνω επεισοδίων σε ένα εγχείρημα αναστοχασμού της επικοινωνίας της επιστήμης κατά την ψηφιακή εποχή. Πώς μπορούμε να συμβάλουμε στη συγκρότηση ενός μη τεχνοφοβικού κριτικού λόγου για την επιστήμη και την τεχνολογία μέσα από ψηφιακές αφηγήσεις;

## **Βιβλιογραφία**

Amoore, L. (2020). Why Ditch the algorithm is the future of political protest. *The Guardian*,

[Ανακτήθηκε στις 12/04/2021:

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/aug/19/ditch-the-algorithm-generation-students-a-levels-politics>]

Beer, D. (2017). The social power of algorithms. *Information, Communication & Society*. 20(1), 1-13.

Berg, J., Furrer, M., Harmon, E., Rani, U., & Silberman, M. S. (2018). Digital labour platforms and the future of work. *Towards Decent Work in the Online World*. Report from International Labor Organization.

- Broussard, M. (2018). *Artificial unintelligence: How computers misunderstand the world*. MIT Press.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. WW Norton & Company.
- Bucher, T. (2017). The algorithmic imaginary: exploring the ordinary affects of Facebook algorithms. *Information, communication & society*, 20(1), 30-44.
- Burrell, J. (2016). How the machine 'thinks': Understanding opacity in machine learning algorithms. *Big Data & Society*, 3(1), 2053951715622512.
- Carugati, F. (2020) A Council of Citizens Should Regulate Algorithms. *Wired*.  
[Ανακτήθηκε στις 09/04/2020: <https://www.wired.com/story/opinion-a-council-of-citizens-should-regulate-algorithms/>]
- Caplan, R., & boyd, D. (2016). Who controls the public sphere in an era of algorithms. *Mediation, Automation, Power*, 1-19.
- Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. MIT press.
- Hao, K. (2020) The Algorithm Artificial intelligence, demystified. *MIT Technology Review*.  
[Ανακτήθηκε στις 09/04/2021: <https://forms.technologyreview.com/newsletters/ai-the-algorithm/>]
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown Publications.
- Orlowski, J. (Director). (2020). *Social Dilemma*. [Film]. Netflix.
- Kantayya, S. (Director). (2020). *Coded Bias*. [Film]. Netflix
- Postigo, H. (2012). *The digital rights movement: The role of technology in subverting digital copyright*. MIT Press.
- Scholz, T. (Ed.). (2012). *Digital labor: The internet as playground and factory*. Routledge.
- Stop Hate For Profit. (2020). [Ανακτήθηκε 09/04/2021, από <https://www.stophateforprofit.org/participating-businesses> ]
- Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. John Wiley & Sons.
- Striphas, T. (2015). Algorithmic culture. *European Journal of Cultural Studies*, 18(4-5), 395-412.
- Pasquale, F. (2015). *The black box society*. Harvard University Press.
- Wilson, H. J., & Daugherty, P. R. (2018). Collaborative intelligence: humans and AI are joining forces. *Harvard Business Review*, 96(4), 114-123.
- Winner, L. (1980). Do artifacts have politics?. *Daedalus*, 121-136.
- Zuboff, S. (2020). Ο Μεγάλος Άλλος: Ο καπιταλισμός της επιτήρησης και οι προοπτικές ενός πολιτισμού της πληροφορίας. στο Πατηνιώτης, Μ. (επ.) Εισαγωγή στις Ψηφιακές Σπουδές. Εκδόσεις Ροπή.
- Ένωση Πληροφορικών Ελλάδας. (14/11/20). SARS-CoV-2: Διευκρινίσεις σχετικά με τον αλγόριθμο EVA και τα ερωτήματα που παραμένουν. [Δελτίο Τύπου]. <https://www.epe.org.gr/ola-ta-arthra/deltio-ty-poy-sars-cov-2-dieykriniseis-schetika-me-ton-algorithmo-eva-kai-ta-erotimata-poy-paramenoy-n>

## Τα πρώτα πενήντα χρόνια καβαφικής κριτικής (1891-1940)

### The first fifty years of Cavafy criticism (1891-1940)

Τζώρτζη Μελίνα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών,  
Υποψήφια Διδάκτορας Νεοελληνικής Φιλολογίας, [melina.tzortzi7@gmail.com](mailto:melina.tzortzi7@gmail.com)

Καγιαλής Τάκης, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών,  
Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας, [kagialis@eap.gr](mailto:kagialis@eap.gr)

**Λέξεις Κλειδιά:** Ερευνητικό Πρόγραμμα, Κ. Π. Καβάφης, Λογοτεχνική Κριτική, Ψηφιακή Βάση Δεδομένων, Βιβλιογραφία.

**Keywords:** Research Project, C. P. Cavafy, Literary Criticism, Digital Database, Bibliography.

#### Περίληψη

Η ανακοίνωση παρουσιάζει το ερευνητικό πρόγραμμα "Καβαφική κριτική: Τα πρώτα πενήντα χρόνια. Συγκέντρωση, φιλολογική επεξεργασία και σχολιασμός των κριτικών δημοσιευμάτων για τον Κ. Π. Καβάφη και το έργο του, 1891-1940" που εκπονείται στη Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών του ΕΑΠ, με συνεργαζόμενο φορέα το Αρχείο Καβάφη Ιδρύματος Ωνάση. Σκοπός του ερευνητικού προγράμματος είναι η συλλογή, η συστηματική φιλολογική επεξεργασία και ο πρωτότυπος σχολιασμός των κριτικών κειμένων που αντιστοιχούν σε μισό αιώνα υποδοχής και πρόσληψης τους Κ. Π. Καβάφη και του έργου του (1891-1940). Πρόκειται για ένα ευρύ και σημαντικό corpus κειμένων, το οποίο θα συγκεντρωθεί, με συστηματική έρευνα σε φυσικές βιβλιοθήκες και αρχεία καθώς και σε ψηφιακές πηγές, και θα καταστεί για πρώτη φορά ερευνησιμο, μέσα από τις δράσεις του ερευνητικού έργου, σε φιλολογικά επεξεργασμένη μορφή. Στα παραδοτέα του προγράμματος συμπεριλαμβάνεται η δημιουργία αναλυτικών Πινάκων Δεδομένων Φιλολογικής Επεξεργασίας, στους οποίους θα αποτυπωθούν τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά των υπό έρευνα κριτικών κειμένων· η ελεύθερη διάθεσή των εν λόγω δεδομένων, με ανοικτή πρόσβαση, στην ελληνική και διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα και στο ευρύτερο κοινό, ύστερα από την τεχνική τους επεξεργασία από το Ίδρυμα Ωνάση και από την ένταξή τους, με τη μορφή ψηφιακής βάσης δεδομένων, στον ιστότοπο του Αρχείου Καβάφη· η οργάνωση επιστημονικού συμποσίου για την παλαιότερη καβαφική κριτική· καθώς και η εκπόνηση δύο επιστημονικών δημοσιεύσεων και τριών ανακοινώσεων σε επιστημονικά συνέδρια. Μέσα από αυτές τις δράσεις, το ερευνητικό πρόγραμμα θα συμβάλει στην ανάδειξη ενός πλούσιου και σημαντικού αλλά εν πολλοίς λησμονημένου κεφαλαίου της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνικής κριτικής και στην ουσιαστική επανεκτίμηση της πολιτισμικής και στοχαστικής επίδρασης του Κ. Π. Καβάφη στην εποχή του.

#### Abstract

This paper presents the research project "Cavafy Criticism: The first fifty years. Collection, scholarly processing and annotation of critical writings on CP Cavafy and his work, 1891-1940" which is implemented at the School of Humanities of HOU, in collaboration with the Cavafy Archive of the Onassis Foundation. The purpose of this project is to assemble, systematically process, annotate and codify the critical texts that correspond to the first fifty years of the reception of C. P. Cavafy and his work (1891-1940). This extensive and important textual corpus will be compiled, with systematic research in physical libraries and archives as well as in digital sources and will be made available to researchers for the first time in an analytically processed form. The project's deliverables include the creation of extensive Tables of Scholarly Processed Data, in which the quantitative and qualitative characteristics of researched critical texts will be codified. These data will then be made freely available to the Greek and international academic community and to the general public, through their technical reworking by the Onassis Foundation into a digital database that will ultimately be featured in the website of the Cavafy Archive. The project's team will also organize an academic conference, publish two articles in academic journals and present three conference papers. Through these actions, the research project will make visible and researchable a rich and important but largely forgotten chapter of the history of Greek literary criticism and contribute to the reassessment of the cultural and literary impact of C. P. Cavafy in his time.

## **ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗΣ**

Το ερευνητικό πρόγραμμα που θα παρουσιάσουμε εδώ φέρει τον τίτλο "Καβαφική κριτική: Τα πρώτα πενήντα χρόνια. Συγκέντρωση, φιλολογική επεξεργασία και σχολιασμός των κριτικών δημοσιευμάτων για τον Κ. Π. Καβάφη και το έργο του, 1891-1940" και υπολογίζεται να έχει τριετή διάρκεια. Το πρόγραμμα εκπονείται στη Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών του ΕΑΠ, με επιστημονικό υπεύθυνο τον καθηγητή νεοελληνικής φιλολογίας Τάκη Καγιαλή και βασική ερευνήτρια την υποψήφια διδάκτορα νεοελληνικής φιλολογίας Μελίνα Τζώρτζη. Συνεργαζόμενος φορέας είναι το Αρχείο Καβάφη του Ιδρύματος Ωνάση. Στο πρόγραμμα συμμετέχει επίσης, ως ερευνήτρια, η υποψήφια διδάκτορας νεοελληνικής φιλολογίας στο ΕΑΠ Χριστίνα Κώστογλου, ενώ στην ερευνητική ομάδα συμμετέχουν επικουρικά η φιλόλογος Αγγελική Μούσιου, υπεύθυνη ερευνητικού έργου του Αρχείου Καβάφη Ιδρύματος Ωνάση, και η υποψήφια διδάκτορας νεοελληνικής φιλολογίας στο ΕΑΠ Δέσποινα Γεμέλου.

### **1. Η παλαιότερη καβαφική κριτική και η σημασία της**

Στη διάρκεια του 20ού αιώνα, η ιστορία της λογοτεχνικής κριτικής αναγνωρίστηκε, διεθνώς, ως ουσιώδης και σημαντικός άξονας της σύγχρονης φιλολογικής έρευνας. Ιδίως ύστερα από την ανάπτυξη της Θεωρίας της Πρόσληψης, στις ποικίλες της εκδοχές (Reception Theory, Reader-Response Criticism κ.ά.), εδραιώθηκε η πεποίθηση ότι ο κριτικός διάλογος δεν αποτελεί μια επικουρική δραστηριότητα, που περιορίζεται στην πρόσκαιρη αξιολόγηση και τη διευκόλυνση της διάχυσης της λογοτεχνικής παραγωγής, αλλά ένα σύνθετο και δυναμικό πεδίο αντιμαχόμενων λόγων και πολιτισμικών πρακτικών, μέσα στο οποίο, κάθε φορά, διαμορφώνεται το (αενάως ρευστό) νόημα των λογοτεχνικών έργων και

προσδιορίζεται η θέση τους στον εκάστοτε ισχύοντα λογοτεχνικό κανόνα. Η μελέτη της ιστορίας των κριτικών τοποθετήσεων αναδείχθηκε έτσι ως μείζον επιστημονικό και στοχαστικό ζητούμενο, που ξεκινά από τα δημοσιευμένα κείμενα του παρελθόντος για να προχωρήσει στην αναγνώριση των αναγνωστικών και ερμηνευτικών κοινοτήτων στις οποίες αυτά εγγράφονται στη συγχρονία τους και ακόμη πιο πέρα, στη διευκρίνιση των πολιτισμικών και ιδεολογικών διεργασιών και ωσμώσεων με τις οποίες τα ίδια διαλέγονται και τις οποίες εκφράζουν. Με τους όρους αυτούς, η ιστορία της λογοτεχνικής κριτικής αποτελεί, για τις σύγχρονες φιλολογικές σπουδές, ένα γόνιμο και πλούσιο ερευνητικό πεδίο, που επιτελεί κεντρικό ρόλο, ιδίως σε ό,τι αφορά το μείζον ζητούμενο της μεθοδολογικής και θεωρητικής ανανέωσης της Λογοτεχνικής Ιστορίας. Συγχρόνως, τα επιμέρους επεισόδια ή «μικρο-ιστορίες» που έρχονται στο φως με τη μελέτη της κριτικής γραμματείας του παρελθόντος αποτελούν ένα εξαιρετικό μαθησιακό εργαλείο, ιδίως σε ό,τι αφορά την κατανόηση της σχετικότητας των αισθητικών κρίσεων και των ερμηνευτικών εγχειρημάτων και ακόμη, την κατανόηση της φύσης της λογοτεχνίας ως δυναμικού και διαρκώς μεταλλασσόμενου πεδίου σχέσεων, αντιλήψεων και τρόπων, το οποίο δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί βάσει εγγενών ή σταθερών χαρακτηριστικών. Η στροφή από τους συγγραφείς και τα μορφικά - τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά των έργων στους όρους πρόσληψης των λογοτεχνικών κειμένων αποτέλεσε έτσι, για τις φιλολογικές σπουδές, μια κρίσιμη αλλαγή επιστημολογικού παραδείγματος και η μελέτη της πρόσληψης αναδείχθηκε σε «κυρίαρχο μεθοδολογικό εργαλείο γραμματολογικής προσέγγισης» (Τζιόβας, 2003).<sup>i</sup>

Στο περιβάλλον των νεοελληνικών λογοτεχνικών σπουδών, όπως δείχνουν και οι σχετικές βιβλιογραφικές καταγραφές (βλ. Δασκαλόπουλος, 2003, 2012, Καμχής, 2004, Καράογλου 2013, Παπαλεοντίου, 2016), η καβαφική ποίηση είναι αντικείμενο του εκτενέστερου και ισχυρότερου σώματος κριτικών κειμένων στη διάρκεια του 20ού αιώνα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ιστορική ή παλαιότερη καβαφική κριτική, η οποία καλύπτει το διάστημα της ζωής του ποιητή και συνήθως θεωρείται ότι διαρκεί έως και δύο ή τρεις δεκαετίες μετά τον θάνατό του. Το θεωρούμενο ως πρωιμότερο κριτικό σχόλιο που έχει ως αντικείμενο την καβαφική ποίηση αναφέρεται στο ποίημα «Κτίσται», αποδίδεται στον ποιητή Ιωάννη Πολέμη και δημοσιεύεται το 1891, όταν ο Καβάφης είναι 28 ετών, στο περιοδικό *Αττικόν Μουσείον* (το καβαφικό ποίημα στο οποίο αναφέρεται το σχόλιο δημοσιεύθηκε στο επόμενο τεύχος του περιοδικού και αποτελούσε την τρίτη, χρονολογικά, ποιητική δημοσίευση του Καβάφη) (βλ. Δασκαλόπουλος, 2003, σ. 460). Βάσει της *Βιβλιογραφίας Καβάφη* (2003), τα συναφή δημοσιεύματα, ως το έτος θανάτου του ποιητή, ανέρχονται σε 636 και, μέχρι το χρονικό όριο της προτεινόμενης έρευνας (1940), σε 770.<sup>ii</sup> Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι αρκετά από αυτά τα δημοσιεύματα είναι σε γλώσσες άλλες από την ελληνική. Το πρώτο ξενόγλωσσο κριτικό κείμενο, με το οποίο εισάγεται μια μακρά παράδοση, η οποία θα καταλήξει, στις αρχές του 21ου αιώνα, στην πλήρη διεθνοποίηση του καβαφικού έργου, δημοσιεύεται από τον σημαντικό Άγγλο πεζογράφο E. M. Forster το 1919, στο περιοδικό *Athenaeum* του Λονδίνου (βλ. Δασκαλόπουλος, 2003, σ. 484). Παρότι ο Καβάφης συστήνεται στο αθηναϊκό κοινό σχετικά νωρίς (το 1903, από τον πεζογράφο και κριτικό Γρ. Ξενόπουλο), «το έργο του αρχίζει να αποτελεί πόλο συζήτησης και διαμάχης» στο πλαίσιο της αθηναϊκής κριτικής αρκετά χρόνια αργότερα, το 1918 (Καράογλου, 1985, σ. 20). Τέλος, όπως έχει παρατηρηθεί, ήδη από το 1924 αρχίζουν να δημοσιεύονται κριτικά κείμενα που εστιάζονται στην εξέταση

μεμονωμένων καβαφικών ποιημάτων, εισάγοντας μια τάση που παραμένει σε ισχύ ως τις μέρες μας (Haas & Πιερής, 1984, σ. 'θ).

Ένα τμήμα της παλαιότερης καβαφικής κριτικής είναι προσβάσιμο, στον σύγχρονο αναγνώστη και ερευνητή, μέσα από τις αναρτήσεις παλαιότερων περιοδικών, της Αλεξάνδρειας και της Αθήνας σε ψηφιακές βάσεις δεδομένων, καθώς και μέσα από σύγχρονες ανατυπώσεις άρθρων, δοκιμίων και αφιερωμάτων. Εντούτοις, σημαντικό μέρος των σχετικών κειμένων παραμένει δυσπρόσιτο, με αποτέλεσμα η εικόνα που διαμορφώνει ο μελετητής των ημερών μας για την πρωιμότερη υποδοχή του ποιητή και του έργου του να είναι επιλεκτική και συχνά αναξιόπιστη. Ιδίως οι έντυπες ανατυπώσεις κριτικών δοκιμίων, που αποτελούν και τη συνηθέστερη δίοδο πρόσβασης του σύγχρονου αναγνώστη και μελετητή στην παλαιότερη καβαφική κριτική, βασίζονται, σχεδόν πάντα, σε αξιολογικά κριτήρια του παρόντος και κατά κανόνα περιορίζονται σε επαινετικά κείμενα για τον ποιητή και το έργο του.<sup>iii</sup> Με τους όρους αυτούς, η διαμόρφωση μιας επαρκούς και ιστορικά βάσιμης εικόνας γύρω από τα χαρακτηριστικά, τις αφετηρίες και τα ζητούμενα της παλαιότερης καβαφικής κριτικής είναι, για τον σύγχρονο ενδιαφερόμενο αναγνώστη, δύσκολη, αν όχι αδύνατη.

Αποτέλεσμα των προβλημάτων και ελλείψεων που περιγράφηκαν παραπάνω είναι η προβολή μιας ανακριβούς και εν μέρει παραμορφωτικής εικόνας για τα χαρακτηριστικά της παλαιότερης πρόσληψης του καβαφικού έργου, η οποία με τη σειρά της συμβάλλει στην καλλιέργεια ανακριβών εντυπώσεων ή και κριτικών μύθων ανάμεσα σε σύγχρονους μελετητές του Καβάφη. Πέρα από το σημαντικό γνωσιακό και αξιακό έλλειμμα, που συνιστά αφ' εαυτής κάθε απώλεια της ιστορικότητας του πολιτισμικού παρελθόντος, η επιλεκτική και με παροντικά κριτήρια συγκροτημένη εικόνα της παλαιότερης καβαφικής κριτικής, που αναπαράγεται όλο και ισχυρότερα στις μέρες μας, χρεώνεται και μια σειρά από ειδικότερες συνέπειες. Όπως έχει παρατηρηθεί, η σύγχρονη συζήτηση που αναπτύσσεται διεθνώς γύρω από το καβαφικό έργο συχνά υπερτονίζει την φαινομενικά επικαιρική του διάσταση, τη δυνατότητά του δηλαδή να διαβαστεί ως έκφραση βιωμάτων και αναζητήσεων της εποχής του αναγνώστη, προτείνοντας την καβαφική ποίηση «ως ρευστή, ανοιχτή και διαθέσιμη για να αναγνωρίσουν σε αυτήν οι αναγνώστες τους εαυτούς τους» (Τζιόβας, 2003). Ο Καβάφης έχει έτσι αναδειχθεί σε κατεξοχήν παράδειγμα εφαρμογής του «κριτικού παροντισμού», μιας τάσης που τείνει να επικρατήσει τόσο στην κριτική όσο και στη λογοτεχνική εκπαίδευση της εποχής μας, η οποία αντιστρατεύεται την ιστορικότητα του λογοτεχνικού παρελθόντος, αντιμετωπίζοντάς το εν πολλοίς ως προανάκρουσμα σύγχρονων αναζητήσεων και προβληματισμών (βλ. Barry, 2013, σσ. 342-348). Εξάλλου, η απομάκρυνση των παλαιότερων κριτικών λόγων γύρω από την καβαφική ποίηση από τον ερμηνευτικό ορίζοντα των σύγχρονων μελετητών παρατηρείται και στο επίπεδο της φιλολογικής έρευνας, καθώς οι εμπειριστατωμένες και αναλυτικές απόπειρες μελέτης της παλαιότερης κριτικής παράδοσης γίνονται διαρκώς σπανιότερες, γεγονός που ενισχύει την επικράτηση μιας ανιστορικής πρόσληψης του καβαφικού έργου.<sup>iv</sup> Και βέβαια, ανάμεσα σε αυτές, οι σύγχρονες μελέτες που εστιάζονται, με ερμηνευτική σκόπευση, σε ζητήματα της παλαιότερης καβαφικής κριτικής είναι πραγματικά ελάχιστες. Έτσι, αρκετά θέματα μείζονος σημασίας, όπως π.χ. ο συσχετισμός του καβαφικού ελληνιστικού ιστορισμού με την αιγυπτιακή εκδοχή μεγαλοϊδεατισμού, που φαίνεται να αναπτύσσεται στην αλεξανδρινή παροικία την ίδια εποχή· η λειτουργία και τα χαρακτηριστικά των ελληνικών και διεθνών «δικτύων υποστήριξης και προβολής» της καβαφικής ποίησης· η

αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας από την παλαιότερη καβαφική κριτική και οι βιοπολιτικές και σεξολογικές της καταβολές· ή, ακόμη, η σύνδεση της σύγχρονης του ποιητή κριτικής με την ιδιότυπη πρακτική της διαρκούς αναθεώρησης τόσο των κειμένων όσο και της εκδοτικής μορφής του ποιητικού του έργου, που ακολουθούσε ο Καβάφης, παραμένουν σε μεγάλο βαθμό αδιερεύνητες.

## **2. Άξονες και μεθοδολογία της έρευνας**

Το προτεινόμενο ερευνητικό έργο αποσκοπεί στην κατά δύναμιν θεραπεία του ελλείμματος που περιγράφηκε παραπάνω, με τη δημιουργία των απαραίτητων θεωρητικών και πρακτικών προϋποθέσεων που θα επιτρέψουν την ουσιαστική διερεύνηση και επανεκτίμηση της παλαιότερης καβαφικής κριτικής από σύγχρονες μεθοδολογικές οπτικές και με σφαιρική γνώση του συνόλου των διαθέσιμων τεκμηρίων. Για τον σκοπό αυτό, το πρόγραμμα θα αναλάβει τη συλλογή, τη συστηματική φιλολογική επεξεργασία και τον πρωτότυπο σχολιασμό των κριτικών κειμένων που αντιστοιχούν σε μισό αιώνα υποδοχής και πρόσληψης του Κ. Π. Καβάφη και του έργου του (1891-1940). Πρόκειται για ένα εκτενές σώμα τεκμηρίων (σύμφωνα με τους πρώτους μας υπολογισμούς, περισσότερα από 20 βιβλία και αφιερώματα εντύπων και περίπου 800 επιμέρους άρθρα), τα οποία δημοσιεύθηκαν στην Αίγυπτο, στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες, σε τουλάχιστον επτά γλώσσες. Αυτό το μεγάλο και σημαντικό corpus κειμένων θα συγκεντρωθεί, με συστηματική έρευνα σε φυσικές βιβλιοθήκες και αρχεία καθώς και σε ψηφιακές πηγές, και θα καταστεί για πρώτη φορά ερευνησιμο, μέσα από τις δράσεις του ερευνητικού έργου, σε φιλολογικά επεξεργασμένη μορφή. Σημειώνεται ότι το έτος 1940 προκρίθηκε ως καταληκτικό όριο (*terminus ad quem*) της προτεινόμενης έρευνας, βάσει του ανώτατου όγκου δεδομένων που είναι σε θέση να ερευνήσει και να επεξεργαστεί διεξοδικά η ερευνητική ομάδα του έργου, λαμβάνοντας υπόψη τις χρονικές και οικονομικές του ορίζουσες, αλλά και επειδή σηματοδοτεί το τέλος της γραμματολογικής περιόδου του Μεσοπολέμου.

Βασική επιδίωξη του ερευνητικού μας προγράμματος είναι να συντελέσει δραστικά στην ανανέωση του ενδιαφέροντος για την πρώιμη κριτική πρόσληψη του καβαφικού έργου και να δημιουργήσει τις υλικές και στοχαστικές προϋποθέσεις για την ιστορικά και φιλολογικά βάσιμη επανεξέταση αυτής της εν πολλοίς «διαφυγούσας» κριτικής παράδοσης. Ο στόχος αυτός θα επιτευχθεί με την ενεργοποίηση μιας δέσμης δράσεων, οι οποίες περιλαμβάνουν:

α) τη συλλογή, την τεκμηρίωση, τον ευρετηριασμό και τη συστηματική φιλολογική επεξεργασία του πλήρους σώματος κειμένων, που αντιστοιχούν στα πρώτα 50 χρόνια της κριτικής υποδοχής του Κ. Π. Καβάφη και της ποίησής του (1891-1940)·

β) την κωδικοποίηση και την εμπειριστατωμένη παρουσίαση της κεντρικής επιχειρηματολογίας των εν λόγω κειμένων, μέσα από τον σχολιασμό καθενός από αυτά, οι οποίες θα καταστήσουν το περιεχόμενό τους εύκολα προσβάσιμο και θα αναδείξουν τον μεταξύ τους διάλογο·

γ) την παράθεση σύντομων ή και εκτενέστερων αποσπασμάτων από τα υπό εξέταση κριτικά κείμενα, που θα επιτρέπουν σε κάθε ενδιαφερόμενο χρήστη να διαμορφώσει οικεία αντίληψη για το ύφος και τις ιδιαιτερότητές τους·

δ) τη δημιουργία μια άρτιας και λειτουργικής βάσης δεδομένων με τα παραπάνω ευρήματα και την εξασφάλιση της ελεύθερης διάθεσής τους, με

ανοικτή πρόσβαση, στην ελληνική και διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα και στο ευρύτερο κοινό, ύστερα από την τεχνική τους επεξεργασία από το Ίδρυμα Ωνάση, σύμφωνα με τα βέλτιστα διεθνή πρότυπα, και τελικά την ένταξή τους στον ιστότοπο που φιλοξενεί την Ψηφιακή Συλλογή του αρχείου Καβάφη (που είναι το πληρέστερο, λεπτομερέστερα επεξεργασμένο και τεχνικά πιο σύγχρονο ψηφιακό αρχείο συγγραφέα στην Ευρώπη)·

ε) την έμπρακτη συμβολή στην κριτική επανεξέταση της εν πολλοίς λησμονημένης παράδοσης της παλαιότερης καβαφικής κριτικής μέσα από την πρωτότυπη συγγραφική παραγωγή που θα παραχθεί στο πλαίσιο του προγράμματος (δύο επιστημονικές δημοσιεύσεις και τρεις ανακοινώσεις σε επιστημονικά συνέδρια)· και

στ) την προώθηση της φιλολογικής επανεκτίμησης της εν λόγω κριτικής παράδοσης, μέσα από το επιστημονικό Συνέδριο που θα οργανωθεί στο πλαίσιο του προγράμματος (το πρώτο επί του αντικειμένου) και μέσα από τη διάχυση των συμπερασμάτων του με ψηφιακή έκδοση Πρακτικών με ανοιχτή πρόσβαση.

Με τις δράσεις αυτές, και βάσει των συγκεκριμένων παραδοτέων στα οποία εξειδικεύονται σε ορίζοντα τριετίας, ελπίζουμε πως το ερευνητικό μας έργο θα συμβάλει στην ανάδειξη ενός πλούσιου και σημαντικού αλλά εν πολλοίς λησμονημένου κεφαλαίου της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνικής κριτικής και στην ουσιαστική επανεκτίμηση της πολιτισμικής και στοχαστικής επίδρασης του Κ. Π. Καβάφη στην εποχή του.

### **3. Επεξεργασία και κωδικοποίηση των κριτικών τεκμηρίων**

Πέραν των ανακοινώσεων, των δημοσιεύσεων και της οργάνωσης ειδικού επιστημονικού συνεδρίου, βασικό παραδοτέο του ερευνητικού έργου είναι η εκπόνηση των αναλυτικών Πινάκων Δεδομένων Φιλολογικής Επεξεργασίας, στους οποίους θα αποτυπωθούν τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά των κριτικών κειμένων βάσει της πολύπλευρης φιλολογικής επεξεργασίας των υπό έρευνα τεκμηρίων. Βάσει αυτού του έργου θα καταστεί δυνατή:

α) η διασύνδεση των τεκμηρίων με ποικίλες άλλες, έντυπες και ψηφιακές βάσεις δεδομένων (Βιβλιογραφίες, Ψηφιακές συλλογές εφημερίδων και περιοδικών, Ψηφιακή Συλλογή Αρχείου Καβάφη Ιδρύματος Ωνάση κ.ά.)·

β) η αποτύπωση πρόσθετων πληροφοριών, όπως π.χ. ο διάλογος ανάμεσα σε κριτικά κείμενα· και

γ) η αναζήτηση κριτικών κειμένων βάσει διαφορετικών κατηγοριών λέξεων-κλειδιών που απαντούν στο περιεχόμενό τους (τίτλοι ποιημάτων Κ. Π. Καβάφη, κύρια ονόματα, τίτλοι εντύπων, θέματα κ.ά.).

Βάσει της πλήρους και διεξοδικής σήμανσης και διασύνδεσης των τεκμηρίων από τα μέλη της ερευνητικής ομάδας του προγράμματος, η ηλεκτρονική βάση δεδομένων που θα διαμορφωθεί από τον Συνεργαζόμενο Φορέα ύστερα από την ολοκλήρωσή του θα επιτρέψει τον άμεσο και εύκολο εντοπισμό ενός θησαυρού πληροφοριών, καθιστώντας την παλαιότερη καβαφική κριτική άμεσα διαθέσιμη και αξιοποιήσιμη σε κάθε ερευνητική ή εκπαιδευτική ζήτηση, στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Τα δεκαέξι πεδία προς συμπλήρωση, για κάθε υπό έρευνα τεκμήριο, στα Φύλλα Εργασίας που θα απαρτίζουν τους Πίνακες Δεδομένων Φιλολογικής Επεξεργασίας έχουν προγραμματιστεί ως εξής:

1. Εγγραφή (Κωδικός Βιβλιογραφίας ή Συμπληρωμάτων και τίτλος κειμένου)
2. Όνομα συγγραφέα (με ειδική αναφορά σε περιπτώσεις ψευδωνύμων κ.λπ.)
3. Τίτλος κειμένου
4. Δεδομένα έκδοσης (βιβλιογραφικά δεδομένα της πρώτης δημοσίευσης του τεκμηρίου)
5. Βιβλιογραφική καταγραφή (παραπομπή στον κωδικό που φέρει το τεκμήριο στη βασική Βιβλιογραφία Καβάφη ή στα συμπληρώματά της)
6. Ψηφιακές Βάσεις Δεδομένων (παραπομπή σε ψηφιακή βάση δεδομένων, εφόσον το τεκμήριο έχει ψηφιοποιηθεί και είναι διαθέσιμο στο διαδίκτυο, με υπερσύνδεσμο αρχικής σελίδας)
- 7.<sup>1</sup> ΛΚα: Έργα Κ. Π. Κ.
8. ΛΚβ: Έργα άλλων συγγραφέων
9. ΛΚγ: Τίτλοι εντύπων (εφημερίδες- περιοδικά)
10. ΛΚδ: Φυσικά και ιστορικά πρόσωπα
11. ΛΚε: Άλλα πρόσωπα (λογοτεχνικά- φανταστικά- μυθολογικά)
12. ΛΚστ: Θέματα (ευρετηριάζονται, αυτούσιες ή ελαφρώς παραλλαγμένες, λέξεις ή σύντομες φράσεις φιλολογικού ή ιστορικού ενδιαφέροντος που απαντούν στο κείμενο)
13. Σύνομη περιγραφή περιεχομένου
14. Αναλυτικός σχολιασμός περιεχομένου (όταν κρίνεται απαραίτητος)
15. Απόσπασμα (παράθεση σύντομου ή εκτενέστερου αποσπάσματος από το τεκμήριο)
16. Συμπληρωματικά σχόλια (αναφορά άλλων υπό μελέτη τεκμηρίων, με τα οποία σχετίζεται ρητά το υπό επεξεργασία τεκμήριο, βάσει του κωδικού τους στη Βιβλιογραφία Καβάφη, ή σε πιθανές συνδέσεις με τεκμήρια από το Αρχείο Καβάφη ή και άλλου είδους πρόσθετα σχόλια, που κρίνονται απαραίτητα από την ερευνητική ομάδα).

Αμέσως παρακάτω (Πίνακας 1) παρατίθεται ενδεικτικά ένα δοκιμαστικό δείγμα κωδικοποίησης και φιλολογικής επεξεργασίας ενός κριτικού τεκμηρίου, το οποίο εκπονήθηκε στο πλαίσιο του σχεδιασμού του ερευνητικού προγράμματος και προσφέρει μια ευκρινή εικόνα της μεθοδολογίας της έρευνας.

---

<sup>1</sup> Πεδία 7-12: Λέξεις-κλειδιά.

**Πίνακας 1. Δείγμα αναλυτικού Πίνακα Δεδομένων Φιλολογικής Επεξεργασίας**

1.Εγγραφή	2. Όνομα συγγραφέα	3.Τίτλος κειμένου	4. Δεδομένα Έκδοσης
ΔΔ_Δ449_Το_καβαφικό_έργο	Ιωάννης Μαιναλιώτης	«Το καβαφικό έργο»	περ. <i>Εργασία</i> (Αθήνα), (26 Απρ. 1930), 23-25.

5. Βιβλιογραφική Καταγραφή	6. Ψηφιακές Βάσεις Δεδομένων
ΔΔ_Δ449	Γενικά Αρχεία του Κράτους - @ρχαιομνήμων: <a href="http://arxeiomimion.gak.gr/browse/index.html?cid=175215">http://arxeiomimion.gak.gr/browse/index.html?cid=175215</a>

7. ΑΚα: Έργα Κ.Π.Κ.	8. ΑΚβ: Έργα άλλων συγγραφέων
«Ιωνικόν», «Θάλασσα του πρωϊού», «Εκόμισα εις την Τέχνην», «Πόλις», «Ιθάκη», «Για να 'ρθουν», «Περιμένοντας τους βαρβάρους», «Μάρτιαι ειδού», «Ο Θεόδοτος», «Σοφοί δε προσιόντων», «Τείχη», «Πολυέλαιος», «Τα βήματα», «Τα παράθυρα», «Εν εσπέρα», «Εις το επίνειον», «Του πλοίου», «Ενώπιον του αγάλματος του Ενδυμίονος», «Εν πόλει της Οσροηνής», «Μονοτονία»	<i>Τα άνθη του κακού</i> [Charles Baudelaire], «Υμνος των ανδρείων» [Κωστής Παλαμάς], «Αλαφροίσκιωτος» [Αγγελος Σικελιανός], <i>Η ποίηση στη ζωή μας</i> [Γιάννης Μ. Αποστολάκης]

9. ΔΚγ: Τίτλοι εντύπων (εφημερίδες-περιοδικά)	10. ΔΚδ: Φυσικά και ιστορικά πρόσωπα
-	Πλάτωνας, Όμηρος, Αισχύλος, Baruch Spinoza, Charles Baudelaire, Κωστής Παλαμάς, Εμπεδοκλής, Leonardo da Vinci, Fyodor Dostoevsky, Επίκουρος, Άγγελος Σικελιανός, Γιάννης Μ. Αποστολάκης, Φύλοςτρατος

11. ΔΚε: Άλλα πρόσωπα (λογοτεχνικά-φανταστικά- μυθολογικά)	12. ΔΚστ: Θέματα
-	Παρακμή, Φύση, ποιητική λύτρωση, ιστορικά ποιήματα, φιλοσοφικά ποιήματα, ατομιστικός άνθρωπος, λυρισμός, υποκειμενικός ποιητής, σύμβολο, δραματική σκηνοθεσία, ηδονή, ελληνικό ύψος

13. Σύντομη περιγραφή περιεχομένου	14. Αναλυτικός σχολιασμός περιεχομένου
<p>Ο Ι. Μαιναλιώτης χαρακτηρίζει τον Καβάφη έναν από τους κυριότερους εκπροσώπους του νεοελληνικού πολιτισμού και ως ανώτερο διανοητή και καλλιτέχνη του ύφους. Του αναγνωρίζει εκλεκτό φραστικό ρυθμό και λεκτική λεπτότητα – τα οποία αποδίδει στη μαθητεία του στη νεοπλατωνική φιλοσοφία – και θεωρεί τα φιλοσοφικά του ποιήματα ως τα καλύτερα έργα του. Το κείμενο βασίζεται σε μια διαρκή και υπόρρητη σύγκριση ανάμεσα στη γνήσια ποίηση και την ποίηση της Παρακμής που, σύμφωνα με τον Μαιναλιώτη, πρεσβεύει ο Καβάφης. Όπως υποστηρίζει, η απουσία του φυσικού στοιχείου, η εγκεφαλικότητα και η ατομιστική διάθεση του ποιητή δεν του παρέχουν ποιητική λύτρωση και δεν του επιτρέπουν να συλλάβει την ουσία του ποιητικού λόγου, που σύμφωνα με τον κριτικό, είναι ο αντικειμενικός, εξωστρεφής και φωτεινός κόσμος της φύσης.</p>	-

15. Απόσπασμα	16. Συμπληρωματικά σχόλια
<p>Ο Καβάφης είναι ένας από τους κυριότερους αντιπροσώπους του νεοελληνικού πολιτισμού. Με το χαρακτηριστικόν έργο του, ο άριστος αυτός των συγχρόνων Αλεξανδρινών, είναι αρχηγός μιας απρέσεως με φανατικούς οπαδούς. Αλλ' ενώ είναι ανώτερος διανοητής και καλλιτέχνης του ύφους, δεν είναι ό,τι αποτελεί την ουσία του Ποιητή. Ευρίσκει συχνά τον εκλεκτό φραστικό ρυθμό των διανοημάτων του και έχει κάποτε στιγμές ποιητικές. Δεν αφίνεται όμως στο γνησιώτερο πεδίο της ποιήσεως, στη φύση. Δεν αφίνεται να λουστή στις πηγές της Μητέρας. Είναι ένα γνήσιο παιδί μιας παρακμής, που το χαρακτηριστικό της είναι να μη πιστεύη. Γι' αυτό μόνον διανοείται. Αλλά τα μεγάλα ανθρώπινα έργα, είτε της πράξεως, είτε της σκέψεως, έχουν πάντα μέσα τους ως κύριον παράγοντα την πίστη. Στην ποίησιν η πίστη μας αφορά τη φύση. Αυτή αναγεννά και συντηρεί και προάγει. Γιατί πίστις είναι ο εμποτισμός μας στις πηγές της ζωής. Στο καβαφικόν έργο το κυριώτερο χαρακτηριστικό είναι η αφαιρέσις τρόπον τινά του φυσικού στοιχείου, όχι μόνον του διακοσμητικού, αλλά κυρίως του ερωτικού. Έτσι ο δημιουργός του γίνεται ατομιστικός διανοητής. Παρ' όλη δε την υπεροχή, που δίνει στο έργο του Καβάφη η λιτή και αριστοκρατική διάνοιά του, η δραματική του έργου του εμφάνισις, η πείρα του και η φραστική του λεπτότης (αν και το λεκτικό του έχει κάποτε του έξω ελληνισμού τα ιδιωματικά ελαττώματα), το έργο του εσωτερικώς δεν παρέχει την ποιητική λύτρωσι. Είναι τούτο δίκαιον αποτέλεσμα, γιατί η ποιητική πίστη προϋποθέτει αντικειμενικότητα και η φύσις είναι η κατεξοχήν αντικειμενικότης.</p>	-

## Αναφορές

- Barry, P. (2013). *Γνωριμία με τη θεωρία: Εισαγωγή στη λογοτεχνική και πολιτισμική θεωρία* (Α. Νάτσινα, Μετ.). Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Haas, D. & Πιερίης, Μ. (1984). *Βιβλιογραφικός οδηγός στα 154 ποιήματα του Καβάφη*. Αθήνα: Ερμής.
- Βαρελάς, Λ. (2014). *Μετά θάρρους ανησυχίαν εμπνέοντος. Η κριτική πρόσληψη του Γ. Μ. Βιζυηνού (1873-1896)*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Δασκαλόπουλος, Δ. (2003). *Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη (1886- 2000)*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- .(2012). Βιβλιογραφικά Κ. Π. Καβάφη. Προσθήκες 1886- 2000. Συμβολή 2001- 2010. *Κονδυλοφόρος 11*, σσ.163-233.
- Δρακόπουλος, Α. (2002) *Ο Σεφέρης και η κριτική. Η υποδοχή του σεφερικού έργου 1931-1971*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Καμχής, Β. (2004, Δεκέμβριος). Καβαφικής βιβλιογραφίας παραλειπόμενα. *Νέα Εστία*, 156(1773), σσ. 851- 857.
- Καράογλου, Χ. Λ. (1985). *Η αθηναϊκή κριτική και ο Καβάφης (1918- 1924)*. Θεσσαλονίκη.
- . (2013). Βιβλιογραφικά καβαφικά πελεκούδια. *Κονδυλοφόρος 12*, σσ. 241- 249.
- Κατσιγιάννης, Α. (υπό έκδοση). *Από το λαϊκό ανάγνωσμα στην εθνική φιλολογία: Η Κρητική λογοτεχνία στον μακρύ 19ο αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Παπαθεοδώρου, Γ. (2004). Η γνώση των ηδονών. Ο ιστορισμός του Καβάφη και η κριτική (1932-1946). *Ποίηση 24*, σσ. 215-256.
- Παπαλεοντίου, Λ. (2016). Προσθήκες στη Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη (1907- 2000). *Μικροφιλολογικά τετράδια 22*, Λευκωσία.
- Τζιόβας, Δ. (2003, Δεκέμβριος 14). Η ομοφυλοφιλία του Καβάφη. *Το Βήμα*.
- (2003, Μάιος 18). Λογοτεχνία και πρόσληψη. *Το Βήμα*. Ανακτήθηκε από <http://selidodeiktes.greek-language.gr/lemmas/1662/1628>

---

## Κριτική συνειδητοποίηση, Μάθηση και Μετασχηματισμός σε Σωφρονιστικά περιβάλλοντα

### Critical consciousness, Learning and Transformation in Reforming environments

**Κουλαουζίδης Γιώργος**, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Επίκουρος Καθηγητής  
Μεθοδολογίας Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Εργαστήριο Βιογραφικής Μάθησης και  
Μετασχηματιστικής Εκπαίδευσης Ενηλίκων, [gekoulaouzidis@eap.gr](mailto:gekoulaouzidis@eap.gr)

**Ευστρατόγλου Αντιγόνη**, Διδάκτορας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών  
Επιστημών, Εκπαιδευτρια ενηλίκων σε καταστήματα κράτησης, [theatrodini@yahoo.gr](mailto:theatrodini@yahoo.gr)

#### Περίληψη

Η προτεινόμενη έρευνα εντάσσεται στο πεδίο της μετασχηματιστικής ή απελευθερωτικής εκπαίδευσης ενηλίκων και συγκεκριμένα της εκπαίδευσης μελών ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Ο κεντρικός στόχος της είναι η επέκταση της κατανόησης της διεργασίας της μάθησης εντός ολοπαγών ιδρυμάτων και συγκεκριμένα η κατανόηση των μαθησιακών διεργασιών που συντελούνται στα καταστήματα κράτησης ενηλίκων. Ο ερευνητικός σχεδιασμός δεν εστιάζει μόνο στα άτομα αλλά και στις σχέσεις μέσω των οποίων τα κύρια υποκείμενα της έρευνας (κρατούμενοι και εκπαιδευτικοί) νοηματοδοτούν την εμπειρία τους τόσο στο ευρύτερο πλαίσιο της φυλακής όσο και στο περιβάλλον των εκπαιδευτικών δομών που λειτουργούν εντός της. Πρόθεσή μας είναι να αναδειχθεί το συναισθηματικό υπόβαθρο της διαδικασίας του μετασχηματισμού και η σημασία της εναλλαγής των κοινωνικών πλαισίων η οποία υποθέτουμε ότι, λόγω της απομόνωσης της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, έχει ιδιαίτερη βαρύτητα. Η ερευνητική πρόταση αξιοποιεί το παράδειγμα της ποιοτικής ερευνητικής μεθοδολογίας. Τα ερευνητικά δεδομένα θα συλλεχθούν μέσω μιας ποικιλίας τεχνικών, με κύριες τη συνέντευξη σε βάθος, τις ομάδες εστίασης, την ανάλυση ημερολογίων και την παρατήρηση στο πλαίσιο τριών Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (2<sup>ο</sup> ΣΔΕ Κορυδαλλού, 3<sup>ο</sup> ΣΔΕ Διαβατών, 2<sup>ο</sup> ΣΔΕ Λάρισας). Επιπλέον, θα προχωρήσουμε στην υλοποίηση βιογραφικών συνεντεύξεων με αποφυλακισθέντες που συμμετείχαν σε μαθησιακές διεργασίες εντός των φυλακών. Για την παρουσίαση των ευρημάτων θα αξιοποιηθούν, μεταξύ άλλων, εναλλακτικές τεχνικές αναπαράστασης μέσω της τέχνης, όπως η τεχνική των εθοδραματικών μονόλογων, ώστε τα αποτελέσματα της έρευνας να έχουν μεγαλύτερη απήχηση σε ομάδες που δεν έχουν άμεση επαφή με το συγκεκριμένο πεδίο εκπαιδευτικής πρακτικής.

---

## Abstract

The proposed research falls within the field of transformative or liberatory adult education, concerning specifically the education of members of vulnerable social groups. Its main aim is to expand the understanding of the learning process inside total institutions, taking prison as an example. The research design focuses not only on the individual but also on the relationships through which the main research subjects (prisoners and educators) give meaning to their experience both in the wider context of prison and in the educational structures that operate within it. Our intention is to highlight the emotional aspect of the transformation process and the effects of switching social contexts, which we assume, due to the isolation of this particular social group, is of primary importance. The proposed study is based on the qualitative research paradigm. Research data will be collected through a variety of techniques, namely in-depth interviews, focus groups, reflective diary analysis and observation in the context of three Second Chance Schools (2nd SCS of Korydallos prison, 3rd SCS of Diavata prison, 2nd SCS of Larissa prison). We will also conduct biographical interviews with former inmates. For the presentation of the research findings, alternative forms of representation through arts will be applied, such as the technique of ethnodramatic monologues, in order for the results to appeal to members of groups that have no direct contact with the specific field of educational practice.

**Λέξεις-κλειδιά:** Μετασχηματιστική Μάθηση; Απελευθερωτική Παιδαγωγική; Εκπαίδευση στη Φυλακή; Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας; Συμμετοχική Έρευνα Δράσης

**Keywords:** Transformative Learning; Liberatory Education; Prison Education; Second Chance Schools; Participatory Action Research

## Θεωρητικό υπόβαθρο, ερευνητικό πλαίσιο και στόχοι

Η προτεινόμενη έρευνα έχει ως στόχο να εξετάσει τις δυνατότητες εφαρμογής των αρχών της μετασχηματίζουσας (Mezirow et al., 2000) ή απελευθερωτικής παιδαγωγικής (Freire, 2005; Shor, 1992) στο πλαίσιο των καταστημάτων κράτησης.

Πουθενά αλλού η ιδέα της αλλαγής, την οποία συμπυκνώνουν οι σχετικές θεωρήσεις, δεν είναι τόσο κρίσιμη όσο στη φυλακή (Veysey et al., 2009). Παράλληλα, καμία θεώρηση δε μας δίνει επαρκή εργαλεία ώστε να περιγράψουμε το είδος του «αποπροσανατολιστικού βιώματος» που αντιπροσωπεύει η είσοδος (ή η επιστροφή) σε μία φυλακή και τον τρόπο με τον οποίο όλη η καθημερινότητα και η αφήγηση γύρω από τον εαυτό αναδιαρθρώνεται (Goffman, 1961; Ορφανάκη, 2016; Σαββάκης & Τζανάκης, 2006, Τσιώλης 2006) προκειμένου ο κρατούμενος να αντέξει τον ατέλειωτο χρόνο της κράτησης, χρόνο ο οποίος, ως σημειωθεί, για τη συντριπτική πλειοψηφία των έντεκα και πλέον χιλιάδων ανθρώπων που βρίσκονται στις ελληνικές φυλακές, περνά χωρίς πρόσβαση σε καμία απολύτως δημιουργική ή εκπαιδευτική δραστηριότητα. Μέσα στο πλαίσιο αυτής της στέρσης, για περιορισμένο διάστημα (που διαρκεί από λίγους μήνες μέχρι δύο χρόνια), δίνεται σε μία πολύ μικρή μειοψηφία κρατουμένων (περίπου έναν στους έντεκα, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία, βλ. Δημητρούλη & Ρηγούτσου, 2017), η ευκαιρία να παρακολουθήσουν

---

προγράμματα σε οργανωμένα εκπαιδευτικά πλαίσια (Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας ή, σπανιότερα, ΙΕΚ). Για πολλούς εξ αυτών οι οποίοι είναι υπότροποι αυτό συμβαίνει πολλά χρόνια μετά την πρώτη τους εισοδό στη φυλακή και έρχεται να αντιπαρατεθεί σε μία άτυπη «εκπαίδευση» επιβίωσης και αυτο-συντήρησης που έχουν ήδη λάβει στο πλαίσιο της και η οποία επηρεάζει καταλυτικά τις προοπτικές τους μετά την αποφυλάκιση, τον προβιβασμό τους στο πεδίο του εγκλήματος (Foucault, 2011; Jewkes, 2007), τον τρόπο που επιτελούν το φύλο (Carberry, 2017) και τους λοιπούς κοινωνικούς τους ρόλους, τόσο μέσα όσο και έξω από τη φυλακή, τις σχέσεις με σημαντικούς άλλους (Hutton & Moran, 2019), και τελικά, αν μιλάμε για πολύχρονη κράτηση, ολόκληρη την αφήγηση της ζωής τους. Το σχολείο καλείται, ουσιαστικά, να αντιπαρατεθεί στη φυλακή ως σχολείο.

Η προτεινόμενη έρευνα ξεκινά από την υπόθεση ότι μία εκπαίδευση που δεν έχει συνέχεια και συνέπεια και δεν εφαρμόζεται οριζόντια, όπως ο Νόμος προβλέπει<sup>iv</sup>, ώστε να επηρεάζει ικανό κομμάτι του έγκλειστου πληθυσμού, δεν είναι εφικτό να επιφέρει αλλαγές οι οποίες να μεταφράζονται σε πραγματικές ευκαιρίες επανένταξης (ή ένταξης) κατά την απόλυση. Περισσότερο για πάλι μπορούμε να μιλήσουμε- για προσπάθειες αντίστασης στην κουλτούρα της φυλακής, παρά για αλλαγή.

Ωστόσο, επειδή στις λιγοστές σχετικές έρευνες και στη δημόσια παρουσία τους, οι ίδιοι οι κρατούμενοι και οι κρατούμενες αποδίδουν πάρα πολύ μεγάλη σημασία στην επαφή τους με την εκπαίδευση συχνά αναφερόμενοι/ες (με δικά τους λόγια) στον μετασχηματισμό προηγούμενων δυσλειτουργικών παραδοχών (Gaucher, 2016; Solinger et al., 2010; Wilson & Reuss, 2000), αποφασίσαμε να κάνουμε κεντρικό το ερώτημα αυτό στην έρευνά μας. Πρόθεσή μας είναι να εστιάσουμε στη βιωμένη εμπειρία των έγκλειστων μαθητών, των οικειών τους, και των εκπαιδευτικών/εθελοντών που εργάζονται σε φυλακές, αντλώντας στοιχεία από τις υπάρχουσες θεωρήσεις, αλλά πηγαίνοντας, πάντα με άξονα την εμπειρία, πέρα από αυτές. Εξάλλου, η προσέγγιση του μετασχηματισμού έχει εξεταστεί κυρίως σε τυπικά, ελεγχόμενα πλαίσια (Πανεπιστήμια, σε βιωματικά εργαστήρια εξειδίκευσης κλπ.) και λιγότερο σε πλαίσια άτυπα και ευάλωτα σε εξωτερικές επιρροές, όπως είναι το σχολείο μίας φυλακής, ενώ είναι γενικώς αποδεκτό ότι το πλαίσιο παίζει ιδιαίτερο ρόλο (Taylor & Cranton, 2012; Newman, 1994), πόσο μάλλον αν σκεφτεί κανείς ότι στη φυλακή δεν υπάρχει η δυνατότητα της κίνησης μεταξύ πλαισίων και κοινωνικών ρόλων (Goffman, 2006) η οποία εξισορροπεί κάπως τις επιμέρους επιρροές.

Επίσης, έμφαση έχει δοθεί στην αυτόνομη και ορθολογική φύση της διαδικασίας του μετασχηματισμού, ενώ συχνά αποδεικνύεται ότι καθοριστικό ρόλο στη μαθησιακή διαδικασία παίζουν διαδικασίες που συντελούνται στο ασυνείδητο (Dirkx, 2001; West & Formenti, 2018), όπως για παράδειγμα οι μεταθέσεις (Bowlby, 1979; Robertson, 1996), και, βεβαίως, τα συναισθήματα (Jarvis, 2006; Merriam et al., 2007; Varela et al., 1991) τα οποία παραπέμπουν στην σχεσιακή διάσταση του μετασχηματισμού. Η εμπιστοσύνη, ο σεβασμός, η υποστήριξη, η οικειότητα και η αναγνώριση αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα σε ένα πλαίσιο που το άτομο συντρίβεται από τη μοναξιά (Foucault, 2011; Schliehe, Laursen & Crewe, 2021; Θεοφίλου, 2017).

Η μετάβαση στη φυλακή συχνά συνοδεύεται από ρήξεις με το κοινωνικό περιβάλλον του κρατούμενου, από απώλεια της εμπιστοσύνης από την πλευρά των πλέον οικειών προσώπων ή/και από οικειοθελή παραίτηση από τη διατήρηση της επαφής, λόγω του ψυχικού βάρους που συνοδεύει την κράτηση και των δυσμενών συνθηκών υπό τις οποίες

---

γίνεται η επικοινωνία με αυτούς, ακόμα και στο πλαίσιο της γονεϊκής σχέσης. Παράλληλα, η αποκοπή από το οικείο περιβάλλον θα υποθέταμε ότι μεγεθύνει την επιρροή που ασκεί το κοινωνικό περιβάλλον της φυλακής στους κρατούμενους, ειδικά αν εκτίουν μακροχρόνιες ποινές. Έχει συχνά καταγραφεί η σημασία που έχουν οι σχέσεις με όσους «έρχονται απ' έξω» και ο τρόπος που λειτουργεί το εκπαιδευτικό πλαίσιο ή το πλαίσιο της δημιουργικής ομάδας στην οποία προσέρχονται οι κρατούμενοι εθελοντικά, ως μία νησίδα ελευθερίας μέσα στη φυλακή (Shailor, 2011). Θεωρούμε σημαντικό να εξεταστεί πώς επιδρά η μακρόχρονη συνύπαρξη με συγκρατούμενους οι οποίοι θυμίζουν διαρκώς ο ένας στον άλλον ποιοι υπήρξαν και τί τους οδήγησε στη φυλακή, αλλά και ποιοι πρόκειται να είναι από εδώ και μπρος, (Goffman, 1961, 2001), σε αντιπαράθεση με το πώς επιδρά η παροδική, αλλά έντονη, συνύπαρξη των κρατούμενων με εκπαιδευτικούς και εθελοντές οι οποίοι τους καλούν να σκεφτούν αλλιώς τόσο το παρόν όσο και το μέλλον.

Μας ενδιαφέρει το πώς οι κρατούμενοι ερμηνεύουν και το πώς ακριβώς αξιοποιούν τις παραπάνω επιρροές ώστε να δώσουν νόημα στην καθημερινότητά τους εντός της φυλακής, αλλά και να συνδέσουν τη ζωή στη φυλακή με τη ζωή μετά την αποφυλάκιση. Παράλληλα, μας ενδιαφέρει πώς βιώνουν οι εκπαιδευτικοί και οι εθελοντές την αποκάλυψη ενός προσώπου το οποίο κρύβεται, ενδεχομένως από όλους τους άλλους ανθρώπους, τη δεδομένη περίοδο. Αν και με ποιον τρόπο οι σχέσεις αυτές, οι οποίες χτίζονται κόντρα στις λογικές της φυλακής, ακόμα και κόντρα σε όσα ορίζουν οι στοιχειώδεις κανόνες επιβίωσης (Sykes, 1958), προκαλούν αλλαγές *εκατέρωθεν*. Σε ό,τι αφορά τις αφηγήσεις, οι οποίες αποτελούν στο συγκεκριμένο πλαίσιο το κύριο μέσο συλλογής πληροφοριών, μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα πώς χτίζονται μέσα σε έναν χώρο όπου ο χρόνος παγώνει (Ορφανάκη, 2016), ιστορίες. Θεωρούμε ότι απαντήσεις θα βρούμε στο επίπεδο των σχέσεων και όχι θεωρώντας μόνο το κάθε άτομο χωριστά. Όπως λέει η Arendt, διαπραγματευόμενη στην «Ανθρώπινη Κατάσταση» (1986) τη σημασία της συγχώρεσης και της υπόσχεσης για την ταυτότητα, κανείς δεν μπορεί να προβάρει μπροστά στον εαυτό του μόνο, έναν νέο ρόλο.

Ο Taylor (2007), άλλωστε, προτείνει στους ερευνητές που μελετάνε τον μετασηματισμό ως μαθησιακό αποτέλεσμα να ρωτούν «τι είναι μία μετασηματιστική σχέση;». Ο δε Freire (2005) τονίζει την αμοιβαιότητα της (αντ)αλλαγής, λέγοντας ότι στην απελευθερωτική παιδαγωγική τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι μαθητές, ταυτόχρονα μαθαίνουν και διδάσκουν, ενώ μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που καλούνται οι πρώτοι να αντιμετωπίσουν είναι το να μην αναπαράγουν, ηθελημένα ή μη, εντός του εκπαιδευτικού πλαισίου, τα υπάρχοντα συστήματα προνομίων που τους έδωσαν τη δυνατότητα να βρεθούν στη θέση του διδάσκοντα. Ο Mezirow έχει μεν αναφερθεί στα συναισθήματα (2000) αλλά ο ρόλος τους στη μαθησιακή διαδικασία έχει ερευνηθεί/αναλυθεί πολύ λιγότερο από τον ρόλο του κριτικού αναστοχασμού. Θεωρούμε ότι μία τέτοια διερεύνηση είναι εξαιρετικά κρίσιμη, ειδικά σε ό,τι αφορά συναισθήματα όπως η ντροπή και ο θυμός (Bowlby, 1973; Vaughn, 2016) τα οποία είναι κεντρικά στην εμπειρία της κράτησης, όχι μόνο νέων, αλλά και μακροχρόνια κρατουμένων οι οποίοι έχουν αυξημένες πιθανότητες να έχουν βιώσει τραυματικές εμπειρίες (Libling & Maruna, 2006; Solinger et al., 2010; Western, 2018), πολλές εκ των οποίων ενδέχεται να συνδέονται με την εκπαίδευση, αν λάβουμε υπόψη τα σταθερά υψηλά ποσοστά (περίπου 60%) αναλφάβητων κρατούμενων και κρατούμενων που δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση (Δημητρούλη & Ρηγούτσου, 2017) ή/και να

---

βιώνουν προβλήματα εξάρτησης πριν ή/και κατά τη διάρκεια της κράτησης (Chesney-Lind & Pasko, 2004), χωρίς συχνά να έχουν πρόσβαση σε θεραπεία.

Τα τραύματα αυτά μπορούν να αποδειχθούν καταλυτικά, αποτρέποντας τους κρατούμενους από το να επιδιώξουν ενεργά την επαφή με το Σχολείο είτε δυσχεραίνοντας την ομαλή ενσωμάτωσή τους σε αυτό (Κουλαουζίδης, 2013). Συνεπώς, και παρότι έχει θεμελιωθεί από πληθώρα ερευνών η σχέση της εκπαίδευσης με τη μείωση της υποτροπής και την βελτίωση των όρων (επαν)ένταξης (Travis et. al, 2001), η συνθήκη εντός της οποίας επιστρέφουν οι κρατούμενοι στο σχολείο, η ασυνέχεια στην παροχή εκπαίδευσης και η αδυναμία να εφαρμόσουν όσα μαθαίνουν στην καθημερινότητά τους (Castro & Brawn, 2017) θα υποθέταμε ότι κάνουν ιδιαίτερα δύσκολη την ομαλή προσαρμογή των κρατούμενων μαθητών σε σχέση με άλλους ενήλικες που επίσης επιστρέφουν μετά από μεγάλα κενά στην εκπαίδευση, καθιστώντας αμφίβολες τις μακροπρόθεσμες επιδράσεις της.

### **Ενδεικτικά ερευνητικά ερωτήματα**

Στόχος μας είναι να διερευνήσουμε λεπτομερώς τους τρόπους δια των οποίων εκφράζεται (ή κρύβεται) η «αλλαγή» στο πλαίσιο της φυλακής. Θα μας απασχολήσουν μεταξύ άλλων τα εξής ερωτήματα: Σε ποια πλαίσια εντός της φυλακής μπορεί να εκφραστεί η αλλαγή και σε ποια άλλα χρειάζεται να κρύβεται; Αφορά μόνο το άτομο η αλλαγή; Ή έμμεσα επηρεάζει ομάδες ατόμων, εντός του σχολείου, της φυλακής ή ακόμα και εκτός αυτής; Για να συμβεί το δεύτερο, βασική προϋπόθεση, σύμφωνα με τον Freire (1974) είναι να εκφραστεί η κριτική συνειδητοποίηση όχι μόνο μέσω του διαλόγου, δηλαδή θεωρητικά, αλλά και έμπρακτα, μέσω της ανάληψης δράσης η οποία αφορά τα συμφέροντα του συνόλου, είναι δηλαδή στην ουσία της πολιτική. Κάτι τέτοιο δεν είναι το ίδιο εύκολο να συμβεί στο περιβάλλον της φυλακής όσο σε άλλα περιβάλλοντα και μπορεί, επιπλέον, να αποβεί επιζήμιο (Castro & Brawn, 2017; Davidson, 1995; Ginsburgh, 2019). Ο Mezirow και οι συνεργάτες του (1990), άλλωστε, προτείνουν ότι η έμπρακτη αντίσταση στους καταπιεστικούς μηχανισμούς η οποία ολοκληρώνει, σύμφωνα με τον Freire, την κριτική συνειδητοποίηση και η πολιτική δράση, την οποία ο Brookfield ορίζει ως «υπερκείμενη περιοχή του κριτικού στοχασμού», δεν είναι απαραίτητες για κάθε μορφή μετασχηματισμού, αλλά καθίστανται απαραίτητες μέσα σε συγκεκριμένα μαθησιακά περιβάλλοντα, ενώ είναι υπόθεση του ενήλικα αν, πώς και πότε είναι σκόπιμο να δράσει. Η προτεινόμενη έρευνα θα θέσει το ερώτημα αν και κατά πόσο είναι στο πλαίσιο της φυλακής εφικτή οποιαδήποτε ουσιαστική αλλαγή χωρίς να εκφραστεί έμπρακτη αντίσταση, αλλά και με ποιους τρόπους η θεμελιώδης ένταση ανάμεσα στις αρχές της απελευθερωτικής παιδαγωγικής και το πλαίσιο της φυλακής, επηρεάζει τον τρόπο που βιώνεται ο μετασχηματισμός και, τελικά, τα όριά του. Θα μας απασχολήσει, επίσης, αν και κατά πόσο οι κρατούμενοι συμβαίνει να αναπτύσσουν γνώσεις, (κοινωνικές) δεξιότητες και στάσεις που είναι απαραίτητες μέσα στη φυλακή και άχρηστες ή ακόμα και επιζήμιες έξω από αυτήν. Υπόθεσή μας είναι ότι η φυλακή λειτουργεί ως «σχολείο» και είναι αδύνατο να καταλάβουμε τα όρια και τις λειτουργίες του «κανονικού» σχολείου αν αγνοήσουμε το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται.

Θα γίνει, επίσης, εκτενής αναφορά στα εμπόδια που συναντά η κριτική συνειδητοποίηση στο συγκεκριμένο πλαίσιο τα οποία σχετίζονται μεταξύ άλλων με τα εξής: Το σύστημα της φυλακής (διαρκής επιτήρηση, περιστολή στοιχειωδών δικαιωμάτων, απαγόρευση ελεύθερης πρόσβασης στην πληροφορία κλπ.); την κουλτούρα της φυλακής (τις

---

«φυλακίστικες» συμπεριφορές που χρειάζεται κανείς να υιοθετεί προκειμένου να επιβιώσει) και τον τρόπο που επιτελείται η αρρενωπότητα (Sykes, 1958); την προϋπάρχουσα δυναμική των ομάδων που ταιριάζει όσο καμία στη μεταφορά που είχε χρησιμοποιήσει ο Brookfield (1986) για την εκπαιδευτική ομάδα ως «ψυχοδυναμικό πεδίο μάχης». Επιπλέον, με δεδομένο ότι δεν εξασφαλίζεται μέχρι και σήμερα η συνέχεια της εκπαίδευσης στις ελληνικές φυλακές, μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα να δούμε πώς βιώνουν οι κρατούμενοι μαθητές τη διακοπή της επαφής τους με το σχολείο πάνω στην οποία δεν έχουν κανέναν έλεγχο. Πώς διαχειρίζονται τις ασυνέχειες στη μαθησιακή τους διαδρομή; Πώς επιδρούν αυτές στην διαδικασία του μετασχηματισμού που μας ενδιαφέρει;

Η διερεύνηση δε θα περιοριστεί στη διάρκεια της κράτησης. Εφόσον το τελικό ζητούμενο στο πλαίσιο του σωφρονιστικού συστήματος είναι η κοινωνική (επαν)ένταξη θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε, στηριγμένοι στην εμπειρία ανθρώπων που έχουν μακρόχρονη προσφορά στο πεδίο της επανένταξης και σε βιογραφίες αποφυλακισθέντων, το είδος των εμποδίων που συναντούν όσοι επιχειρούν να συνεχίσουν τις σπουδές τους μετά την αποφυλάκιση, τον τρόπο που τα αντιμετωπίζουν και το πώς επηρεάζει η επαφή τους με την εκπαίδευση στο διάστημα της κράτησης τη γενικότερη στάση τους απέναντι στην εκπαίδευση.

### **Ερευνητική μεθοδολογία**

Ως ερευνητές θεωρούμε ότι η πραγματικότητα είναι κοινωνικά κατασκευασμένη και κατά συνέπεια όπως και σε άλλα ερευνητικά εγχειρήματα σε διαφορετικά πλαίσια (π.χ. Κουλαουζίδης, 2013, Μαλτέζου & Κουλαουζίδης 2020) έτσι και σε αυτό μας ενδιαφέρει η ανάδειξη της κατανόησης αυτών των κατασκευών μέσω των ερμηνειών και των συνακόλουθων απόψεων των δρώντων υποκειμένων. Καθώς ο στόχος μας είναι η διερεύνηση σχέσεων αλλά και προσωπικών ερμηνειών και κατανοήσεων η ερευνητική μεθοδολογία της προτεινόμενης έρευνας θα ακολουθήσει το παράδειγμα της ποιοτικής προσέγγισης. Αναμένουμε να αντιμετωπίσουμε μία σειρά από προκλήσεις στο πλαίσιο της έρευνας, η διαπραγμάτευση των οποίων πρόκειται να είναι όσο το δυνατόν πιο διαφανής.

Σε ό,τι αφορά τα υποκείμενα της έρευνας, για παράδειγμα, αναμένουμε να αντιμετωπίσουμε τα εξής:

Οι περιορισμοί που απορρέουν από το περιβάλλον της φυλακής, οι ελλείψεις σε βασικές δεξιότητες (π.χ. γλωσσικές, κοινωνικές) και μία ιδιαίτερη δυσκολία να εμπλακούν σε εξομολογήσεις απέναντι σε ανθρώπους που δεν γνωρίζουν εμποδίζουν τους κρατούμενους από το να μοιραστούν πράγματα που ενδεχομένως θα ήθελαν, καθώς η σιωπή στο συγκεκριμένο πλαίσιο συνδέεται άμεσα με την επιβίωση (Ferrell & Hamm, 1998; Fine et al., 2003; Schlosser, 2008). Η εσκεμμένη αποφυγή αναφορών που έχουν να κάνουν με την παραβατικότητα, τις σχέσεις με τους οικείους τους, τα συναισθήματα που προκάλεσε η πρώιμη εγκατάλειψη του σχολείου κλπ., εξ αιτίας του στιγματισμού που μπορεί να επιφέρουν (Goffman, 2001), δυσχεραίνει τη διάκριση ανάμεσα σε όσα το υποκείμενο έχει βιώσει (γεγονότα) και την ιστορία που επιλέγει να εκθέσει ενώπιον της ερευνήτριας. Ο Farrier μιλά χαρακτηριστικά για «νεκρές ζώνες» και «τρύπες» στην αφήγηση (2021) και οι Σαββάκης και Τζανάκης για «πεισματικές αποσιωπήσεις» (2006). Άλλωστε, όπως έχει επισημανθεί, ο ίδιος άνθρωπος συμβαίνει να αφηγείται εντελώς διαφορετικά τη ζωή του

---

απέναντι σε διαφορετικά πρόσωπα (π.χ. την ερευνήτρια, τον συγκρατούμενο, έναν δάσκαλο), ενώ το κάθε ένα από τα πρόσωπα αυτά με τη σειρά του ερμηνεύει αυτό που ακούει εντελώς διαφορετικά. Παράλληλα, η επίγνωση αυτή της ύπαρξης πολλαπλών ιστοριών, του τρόπου με τον οποίο το πλαίσιο της φυλακής, αλλά και η *σχέση* εντός της οποίας προκύπτει κάθε αφήγηση επηρεάζουν την εξιστόρηση, και τελικά, η επίγνωση ότι κάθε ιστορία αποτελεί *συνδημιουργία* (Ewick & Silbey, 1995), είναι κεντρική στην έρευνά μας.

Προκειμένου, λοιπόν, να καλύψουμε τα μεγάλα εμπόδια που αναμένουμε να συναντήσουμε στην επικοινωνία μας με τους κρατούμενους και επειδή ακριβώς η διερεύνηση των σχέσεων που στηρίζουν τη διαδικασία του μετασχηματισμού είναι κεντρική στην έρευνά μας, θα συνεργαστούμε στενά σε όλη τη διάρκεια της έρευνας με ανθρώπους που έρχονται σε άμεση επαφή με τους κρατούμενους ενήλικους μαθητές και μπορούν να συμπληρώσουν τις γνώσεις μας γύρω από το πλαίσιο, τις ιδιαιτερότητες της εκπαιδευτικής σχέσης που αναπτύσσεται μέσα στη φυλακή, και τις περιπετειώδεις εκπαιδευτικές διαδρομές ανθρώπων που είναι δύσκολο να καταγραφούν στη σύντομη διάρκεια μίας συνέντευξης. Άλλωστε, σε πλαίσια όπως αυτό της φυλακής, η γνώση που κομίζουν όσοι ζουν το πλαίσιο από μέσα (*insiders*) είναι πολύτιμη (Fine & Torre, 2006). Η συμμετοχή τους στην έρευνα θεωρείται ότι μπορεί να βοηθήσει, μεταξύ άλλων, στην περαιτέρω ανάπτυξη των ερευνητικών ερωτημάτων, την εξειδίκευση των εργαλείων, τον εμπλουτισμό και την ανάλυση των δεδομένων, τον τριγωνισμό των στοιχείων, καλύπτοντας πτυχές που οι ερευνητές ενδέχεται να αγνοούν είτε να μη θέτουν σε προτεραιότητα, ενώ η ενεργοποίησή τους αναμένεται να αφήσει ένα μονιμότερο αποτύπωμα στο πεδίο.

Η ποιοτική έρευνα που προτείνουμε δανείζεται στοιχεία από τη Συμμετοχική Έρευνα Δράσης (Participatory Action Research) (Reason & Bradbury, 2001; Tolman & Brydon-Miller, 2001) (στο εξής ΣΕΔ). Το συγκεκριμένο είδος έρευνας, μετασχηματίζει τους ανθρώπους των οποίων η εμπειρία διερευνάται, από αντικείμενα σε ενεργά υποκείμενα της έρευνας. Η μέθοδος αυτή μας επιτρέπει να ερευνήσουμε «μαζί με» τους ανθρώπους και όχι απλά «για» αυτούς, κάτι που την καθιστά πολύτιμη στο πλαίσιο σχεδίων που διερευνούν διεργασίες κριτικού μετασχηματισμού, όπως το παρόν σχέδιο.

Αν και είναι εξαιρετικά δύσκολο να διεξαχθεί, ειδικά την τρέχουσα περίοδο, *μέσα* στη φυλακή ένα σχέδιο που στηρίζεται κατά κύριο λόγο στην ΣΕΔ, οι προσπάθειες που έχουν γίνει στο εξωτερικό αποδεικνύουν ότι ταίριαζει πολύ στο συγκεκριμένο πλαίσιο όπου η παραγωγή της νέας γνώσης είναι ευκολότερο από αλλού να αναπαράγει προνόμια που μένουν αθέατα, αναδεικνύοντας δίπλα στις κυρίαρχες αφηγήσεις, αποκλίνουσες ερμηνείες και αποκαλυπτικές σιωπές (Fine & Torre, 2006; Haverkate et al., 2019) και δίνοντας μια μοναδική ευκαιρία να συνδεθεί η θεωρία με την πράξη. Θεωρούμε, ως εκ τούτου, ότι μπορεί και θα άξιζε να αποτελέσει μέρος του σχεδιασμού μας, όχι μέσω της συμμετοχής κρατουμένων, αλλά μέσω ανθρώπων που έχουν ζήσει τη φυλακή (ως εκπαιδευτικοί ή ως κρατούμενοι) είτε εργάζονται τώρα εκεί. Έτσι σκοπεύουμε να ενσωματώσουμε στοιχεία συμμετοχικότητας όσο είναι δυνατόν, τόσο κατά τον σχεδιασμό, την συλλογή και την ανάλυση των στοιχείων, όσο και κατά την παρουσίαση/διάδοση των αποτελεσμάτων της έρευνας. Θα χρησιμοποιήσουμε ποικίλες ερμηνευτικές οπτικές για να συνδέσουμε την ατομική με τη συλλογική εμπειρία, με στόχο να καταγράψουμε όχι μόνο κυρίαρχες αλλά και αποκλίνουσες αφηγήσεις (βλ. π.χ. το σχολείο είναι μέρος του «συστήματος») οι οποίες συνήθως αποσιωπώνται με τον τρόπο που

---

οργανώνεται η έρευνα (Ewick & Silbey, 1995; Gair & Moloney, 2013) ενώ έχουν πολλά να αποκαλύψουν (Freire, 1982).

Πρόκειται να αξιοποιήσουμε μία ποικιλία ποιοτικών μεθόδων συλλογής δεδομένων, με κύριες τη συνέντευξη σε βάθος, τις ομάδες εστίασης και την παρατήρηση στο πλαίσιο των τριών συνεργαζόμενων Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας τα οποία λειτουργούν μέσα στις φυλακές Κορυδαλλού, Λάρισας και Διαβατών. Πέρα από το υλικό που θα προκύψει από τα παραπάνω, σκοπεύουμε να αξιοποιήσουμε υλικό που μπορεί να παραχθεί στο πλαίσιο εργαστηρίων, όπως αυτό της δημιουργικής γραφής, αναστοχαστικά ημερολόγια εκπαιδευτικών, ημερολόγια κρατούμενων καθώς και ερευνητικό ημερολόγιο της ερευνήτριας (Duckworth & Smith, 2020). Επιπλέον, έχουμε στόχο να συλλέξουμε βιογραφικές αφηγήσεις από ανθρώπους που επέστρεψαν στο σχολείο κατά την περίοδο της κράτησης και έχουν πλέον αποφυλακιστεί. Θεωρούμε το στοιχείο αυτό της έρευνας ιδιαίτερα κρίσιμο αφού η βιογραφική έρευνα μπορεί να μας δώσει πληροφορίες για τη βιωμένη εμπειρία των πληροφορητών αλλά και για τον τρόπο που η εμπειρία αυτή νοηματοδοτείται και τελικά γίνεται μέρος του πλαισίου αναφοράς των ατόμων (Τσιώλης, 2006).

Για την παρουσίαση των ευρημάτων θα αξιοποιηθούν, μεταξύ άλλων, εναλλακτικές μορφές αναπαράστασης μέσω της τέχνης, όπως για παράδειγμα η τεχνική των εθνοδραματικών μονόλογων (Saldaña, 2005). Απώτερος στόχος μας είναι να έχουν τα αποτελέσματα της έρευνας όσο το δυνατόν μεγαλύτερη απήχηση σε ομάδες που δεν έχουν άμεση επαφή με το συγκεκριμένο πεδίο εκπαιδευτικής πρακτικής.

### **Αναμενόμενη συνεισφορά**

Σε επιστημονικό επίπεδο, αναμένονται σημαντικά οφέλη από την προτεινόμενη έρευνα. Πρωτίστως αναμένεται να αφορούν το πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων και δευτερευόντως την κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία και την εγκληματολογία.

Το πρώτο αναμενόμενο όφελος έχει να κάνει με τη θεωρία και αφορά την επέκταση της κατανόησης της διεργασίας της μάθησης και των μηχανισμών του μετασχηματισμού εντός ολοπαγών ιδρυμάτων (Goffman, 1961), μέσα από το παράδειγμα των καταστημάτων κράτησης. Η έρευνα θα επιτρέψει να καταγραφεί ο ρόλος της εκπαίδευσης στη φυλακή, ο τρόπος που βιώνονται οι αντιφάσεις που προκύπτουν μεταξύ μικρού και μεγάλου πλαισίου (σχολείου-φυλακής) και ο ρόλος των ανθρώπινων σχέσεων οι οποίες υποθέτουμε ότι διαφεύγουν τόσο του τυπικού ελέγχου που ασκείται από τους υπαλλήλους του καταστήματος όσο και του άτυπου ελέγχου που ασκείται από τη μικροκοινωνία των κρατούμενων (Δρόσου, 2016). Δεν υπάρχουν πολλές μελέτες διεθνώς οι οποίες να εξετάζουν σημαντικές προσεγγίσεις της εκπαίδευσης ενηλίκων, όπως αυτές της μετασχηματίζουσας και της απελευθερωτικής παιδαγωγικής, στο πλαίσιο της φυλακής και, ως εκ τούτου, αναμένουμε ότι η παρούσα προσπάθεια θα αναδείξει τα οφέλη ελέγχου της θεωρίας μέσω μελέτης της «τοπικά εντοπισμένης εκπαιδευτικής πράξης» (Castro & Brawn, 2017).

Το δεύτερο αναμενόμενο όφελος έχει να κάνει με την ανάδειξη της σημασίας των συμμετοχικών μεθόδων στο συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο και το γεφύρωμα της θεωρίας με την πράξη που αυτή επιτρέπει. Πιο συγκεκριμένα, ένας λόγος που θεωρούμε σημαντική την εμπλοκή των ανθρώπων που ασχολούνται ενεργά με την εκπαίδευση στις φυλακές στον σχεδιασμό και τη διεξαγωγή της έρευνας είναι ότι στην χώρα μας η θέση των εκπαιδευτών

---

ενηλίκων είναι στην πράξη αρκετά υποβαθμισμένη όχι μόνο από άποψη απολαβών και προοπτικών εξέλιξης αλλά και από την άποψη ότι οι εν ενεργεία εκπαιδευτικοί είναι οι τελευταίοι που ερωτώνται για τις κατά καιρούς αλλαγές στη νομοθεσία και τον σχεδιασμό που επηρεάζει μακροπρόθεσμα τον κλάδο. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τον ευαίσθητο τομέα στον οποίο εντάσσεται η έρευνά μας. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της κριτικής παιδαγωγικής (Giroux, 1988) οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να αντιστέκονται στον τεχνητό διαχωρισμό του εκπαιδευτικού σχεδιασμού από την εκπαιδευτική πράξη, εκφράζοντας με θάρρος τις θέσεις τους απέναντι στο τι διδάσκουν, πώς το διδάσκουν και, κυρίως, τι είδους σκοπούς εξυπηρετεί η εκπαίδευση. Τα αποτελέσματα της ερευνητικής μας πρότασης αφορούν κάθε εκπαιδευτικό, Ωστόσο, περιμένουμε να επηρεάσουν περισσότερο από όλους τους εκπαιδευτικούς που διδάσκουν στη φυλακή, οι οποίοι έρχονται συχνά αντιμέτωποι με περιστατικά παραβίασης θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων τα οποία τους καλούν να υπερβούν τα αυστηρά προδιαγεγραμμένα όρια του ρόλου τους και να αντισταθούν ενεργά στο καθεστώς της φυλακής (Sudbury & Okazawa-Rey, 2016). Αναμένουμε, λοιπόν, ότι δίνοντας ενεργό ρόλο στους εκπαιδευτικούς στο πλαίσιο της ερευνητικής διαδικασίας θα αναδειχθούν πτυχές του έργου τους οι οποίες συχνά περνάν απαρατήρητες ενώ μέσα από την προτεινόμενη έρευνα θα γίνουν κατανοητές και θα ενισχυθούν.

Εξίσου σημαντικά αναμένονται να είναι τα οφέλη της έρευνας σε επίπεδο εκπαιδευτικής πολιτικής. Αυτό διότι στην Ελλάδα υπάρχει σημαντική έλλειψη μελετών που να εξετάζουν κριτικά τον ρόλο της εκπαίδευσης στα καταστήματα κράτησης, δίνοντας έμφαση στο βίωμα των συμμετεχόντων, πέρα από τα αποτελέσματα, και στον τρόπο με τον οποίο οι επιμέρους παράγοντες αλληλεπιδρούν. Έχουν γίνει έρευνες σχετικά με τις ανάγκες και τα εμπόδια που έχουν να αντιμετωπίσουν οι μαθητές στο πλαίσιο των σχολείων και γίνεται συχνά δημόσια γενική συζήτηση για τα θετικά αποτελέσματα της εκπαίδευσης τόσο από θεωρητικούς του χώρου, όσο και από εκπαιδευτές, νομικούς, εγκληματολόγους. Γνωρίζουμε πολύ λιγότερα για το πώς ακριβώς συνδυάζονται οι ρόλοι του μαθητή και του κρατούμενου στις ώρες που το σχολείο κλείνει, τι σημαίνει η αποστέρηση της εκπαιδευτικής ευκαιρίας για κάποιον που επέστρεψε στα θρανία ενώ κρατείτο, αλλά δεν μπορεί να το συνεχίσει πέρα από το γυμνάσιο, όσο εξαιρετική κι αν είναι η επίδοσή του, και με ποιους ακριβώς τρόπους καλούνται οι άνθρωποι που εργάζονται κάτω από εξαιρετικά επισφαλείς συνθήκες στο πεδίο να καλύψουν τα κενά που δημιουργεί το σύστημα, όχι μόνο μέσα στη φυλακή αλλά και μετά από αυτήν.

Στόχος μας είναι να αναδείξουμε λιγότερο γνωστές πτυχές του θέματος προκειμένου να γίνει φανερό η ανάγκη να υπάρξει αλλαγή της ασκούμενης πολιτικής (μέσω υποστήριξης των δομών που ήδη υπάρχουν, ίδρυσης δομών διαφορετικών βαθμίδων, αλλαγή της αντιμετώπισης των κρατούμενων που σπουδάζουν, συστηματικής καταγραφής των αναγκών, ουσιαστικής υποστήριξης των εκπαιδευτικών και του προσωπικού των καταστημάτων) ώστε να έχουν οι εκπαιδευτικές δράσεις μακροπρόθεσμα αποτελέσματα. Αναμένουμε τα παραδοτέα της έρευνας να διαδοθούν ευρέως μέσω των φορέων εκπροσώπησης των εκπαιδευτικών, των δικτύων αλληλεγγύης των κρατούμενων, δικτύων που ασχολούνται με την επανένταξη και συναφών ευρωπαϊκών φορέων τους οποίους θα προσκαλέσουμε να μετέχουν όπως ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός για την Εκπαίδευση στις Φυλακές (EPEA) αλλά και η Ευρωπαϊκή Ένωση για την Εκπαίδευση Ενηλίκων (EAEA) που αποτελεί σημαντικό φορέα επιρροής της πολιτικής εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

---

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Becker, H. S. (1963). *The outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss, vol 2: Separation, anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1979). *The making and breaking of affectional bonds*. London: Tavistock.
- Brookfield, S. (1986). *Understanding and Facilitating Adult Learning*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Carberry, D. (2017). Masculinities, Attachment Theory and Transformative Learning: A Discussion of Some Theoretical Considerations for Developing an Emotionally Secure Teaching Praxis. *Journal of Prison Education and Reentry*, Vol. 4, No. 2.
- Castro, E. L. & Brawn, M. (2017). Critiquing Critical Pedagogies Inside the Prison Classroom: A Dialogue Between Student and Teacher. *Harvard Educational Review*, Vol. 87, No. 1.
- Chesney-Lind, M. & Pasko, L. (2004). *The female offender: Girls, women, and crime* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cranton, P. (2006). *Understanding and Promoting Transformative Learning*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Davidson, H.S. (Ed.). (1995). *Schooling in a 'Total Institution': Critical Perspectives on Prison Education*. London: Bergin & Garvey.
- Dirkx, J. (2001). The Power of Feelings: Emotion, Imagination, and the Construction of Meaning in Adult Learning. Στο Merriam, S. (Ed.). *The New Update on Adult Learning Theory. New Directions for Adult and Continuing Education*, No 89. San Francisco: Jossey-Bass.
- Duckworth, V. & Smith, R. (2020). Creative, Critical and Democratic Research Dissemination. Learners' Lives and Further Education. Στο Grummell, B., Finnegan, F. (Eds.). *Doing Critical and Creative Research in Adult Education. Case Studies in Methodology and Theory*. Leiden, Boston: Brill Sense.
- Ewick, P. & Silbey, S. (1995). Subversive Stories and Hegemonic Tales: Toward a Sociology of Narrative. *Law & Society Review*, 29(2): 197-226.
- Farrier, A. (2021). The 'Dead Zone' in the Stories of People in Prison. Στο Maycock, M., Meek, R., & Woodall, J. (Eds.). *Issues and Innovations in Prison Health Research. Methods, Issues and Innovations*. Palgrave Macmillan.
- Ferrell, J. & Hamm, M. S. (1998). *Ethnography at the edge: Crime, deviance and field research*. Lebanon, NH: Northeastern University Press.
- Fine, M. & Torre, M. E (2006) Intimate details. Participatory action research in prison. *Action Research*, 4(3), pp. 253–269.
- Freire, P. (1974) *Conscientisation et Révolution*. Στο Freire, P., *Pédagogie des Opprimés*. Paris: Maspéro.
- Freire, P. (1982). Creating alternative research methods. Learning to do it by doing it. Στο Hall, B., Gillette, A. & Tandon, R. (Eds.). *Creating knowledge: A monopoly*. New Delhi: Society for Participatory Research in Asia.
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the oppressed*. London: Continuum.
- Gair, S. & Moloney, S. (2013). Unspeakable stories: when counter narratives are deemed unacceptable. *Qualitative Research Journal*. Vol. 13, No. 1, pp. 49-61.
- Gaucher, B. (Ed.). (2016). *Journal of Prisoners on Prison. Special issue on Prison Education*. Vol. 25(2).
- Ginsburg, R. (Ed.). (2019). *Critical Perspectives on Teaching in Prison. Students and Instructors on Pedagogy Behind the Wall*. New York: Routledge.
- Giroux, H. A. (1988). *Teachers as intellectuals: toward a critical pedagogy of learning*. Westport Connecticut, London: Bergin & Garvey Publishers.
- Goffman, E. (1961). *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books.
- Haverkate, D. L., Meyers, T. J., Telep, C. W. & Wright, K. A. (2019). On PAR with the Yard: Participatory Action Research to Advance Knowledge in Corrections, *Corrections: Policy, Practice and Research*, DOI: 10.1080/23774657.2019.1576149.

- 
- Hutton, M. & Moran, D. (2019). *The Palgrave Handbook of Prison and the Family*. UK: Palgrave Macmillan.
- Jarvis, P. (2006). *Toward a Comprehensive Theory of Human Learning*. London: Routledge.
- Jewkes, Y. (2007). *Handbook on Prisons*. USA: Willan Publishing.
- Liebling, A. & Maruna, S. (2006). *The Effects of Imprisonment*. UK Willan Publishing.
- Maycock, M. & Hunt, K. (2018) *New Perspectives on Prison Masculinities*. UK: Palgrave Macmillan.
- Mezirow, J. and Associates (1990). *Fostering Critical Reflection in Adulthood*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Mezirow, J. and Associates (Eds.). (2000). *Learning as Transformation. Critical Perspectives on a Theory in Progress*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Merriam, S. B., Caffarella, R. S., & Baumgartner, L. M. (2007). *Learning in adulthood: A comprehensive guide (3rd ed.)*. John Wiley & Sons Inc.
- Newman, M. (1994). *Defining the Enemy: Adult Education in Social Action*. Sydney: Stewart Victor.
- Reason, P. & Bradbury, H. (Eds.). (2001). *Handbook of action research: Participative inquiry and practice*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Robertson, D. L. (1996). Facilitating Transformative Learning: Attending to the dynamics of the educational helping relationship. *Adult Education Quarterly*. Vol 47, No 1, pp. 41-53.
- Sabo, D., Kupers T. A., & London, W. (Eds.). (2001). *Prison Masculinities*. Philadelphia: Temple University Press.
- Saldaña, J. (Ed.). (2005). *Ethnodrama: An Anthology of Reality Theatre*. Walnut Creek CA: AltaMira.
- Shailor, J. (2011). *Performing New Lives. Prison Theatre*. London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Schliehe, A., Laursen, J. & Crewe, B. (2021). Loneliness in prison. *European Journal of Criminology*, pp. 1-20.
- Schlosser, J. A. (2008). Issues in Interviewing Inmates. Navigating the Methodological Landmines of Prison Research. *Qualitative Inquiry*, 14(8): 1500–1525.
- Shor, I. (1992). *Empowering Education: Critical Teaching for Social Change*. University of Chicago Press.
- Sloan, J. A. (2016). *Masculinities and the Adult Male Prison Experience*. UK: Palgrave Macmillan.
- Solinger, R., Johnson, P. C., Raimon, M. L., Reynolds, T., & Tapia, R. (Eds.). (2010). *Interrupted Life: Experiences of Incarcerated Women in the United States*. Berkeley, LA, London: University of California Press.
- Sudbury, J. & Okazawa-Rey, M. (Eds.). (2016). *Activist scholarship: Antiracism, feminism, and social change*. New York: Routledge.
- Sykes, G. M. (1958). *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, E. W. (2007). An update of transformative learning theory: a critical review of the empirical research (1999–2005), *INT. J. OF LIFELONG EDUCATION*, Vol. 26, No 2, pp. 173-191.
- Taylor, E. W. & Cranton, P. (Eds.). (2012). *The Handbook of transformative learning: Theory, research, and practice*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Tolman, D. & Brydon-Miller, M. (2001). *From subjects to subjectivities: A handbook of interpretive and participatory methods*. New York: NYU Press.
- Travis, J., Solomon, A. L., Waul, M. (2001). *From Prison to Home*, Washington D.C.: The Urban Institute.
- Varela, F., Thompson, E. & Rosch, E. (1991). *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Vaughn, J. (2016). Transformative learning challenges in a context of trauma and fear: an educator's story. *Australian Journal of Adult Learning*. Vol. 56, No 2.
- Veysey, B. M., Christian, J., Martinez, D. J. (Eds.). (2009). *How Offenders Transform Their Lives*. Cullompton, Devon: Willan Publishing.

- West, L. & Formenti, L. (2018). *Transforming perspectives in lifelong learning and adult education: a dialogue*. London: Palgrave Macmillan.
- Western, B. (2018). *Homeward. Life in the year after prison*. New York: Russell Sage Foundation.
- Wilson, D. & Reuss, A. (Eds.). (2000). *Prison(er) education*. Winchester: WaterSide Press.
- Arendt, H. (1986). *Η Ανθρώπινη Κατάσταση*. Αθήνα: Γνώση.
- Goffman, E. (2001). *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Goffman, E. (2006). *Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Δημητρούλη, Κ. & Ρηγούτσου, Ε. (2017). *Οδηγός για τους εκπαιδευτές των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας σε Καταστήματα Κράτησης*. Αθήνα: ΥΠ.Ε.Π.Θ., Γενική Γραμματεία ΔΒΜ & Νέας Γενιάς.
- Δρόσου, Ξ. Ι. (2016). *Η μικροκοινωνία των φυλακών και ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών.
- Foucault, M. (2011). *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Θεοφίλου, Τ. (2017). *Αχβαχικό*. Αθήνα: red n' noir.
- Κουλαουζίδης, Γ. (2013). Αναζητώντας εκπαιδευτικά «τραύματα»: η χρήση της βιογραφικής μεθόδου στην προσπάθεια αναγνώρισης αποπροσανατολιστικών εκπαιδευτικών βιωμάτων στο πλαίσιο της θεωρίας της μετασχηματίζουσας μάθησης. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 1(1): 56-76.
- Μαλτέζου, Δ. & Κουλαουζίδης, Γ. (2020). Έμφυλα στερεότυπα και μετασχηματισμός θεωρήσεων στην εσπερινή εκπαίδευση ενηλίκων: νοητικές συνήθειες και αποπροσανατολιστικά βιώματα γυναικών που επιστρέφουν στην εκπαίδευση. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 9(1): 92-111. doi:https://doi.org/10.12681/hjre.23224
- Μισυρλή, Μ.-Δ. (2021). Εκπαίδευση στις φυλακές: Ποια η πραγματικότητα των ελληνικών φυλακών;. *Crime Times*. Τεύχος 15. Μάρτιος 2021. Διαθέσιμο [εδώ](#).
- Ορφανάκη, Κ. (2016). *Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των ενηλίκων κρατούμενων μαθητών γύρω από το εγκληματικό φαινόμενο: η περίπτωση του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας των Φυλακών Κορυδαλλού*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών.
- Σαββάκης, Μ. & Τζανάκης, Μ. (2006). Βιογραφική ρήξη και ιδρυματισμός: Θεσμικές και αφηγηματικές διαστάσεις μιας κοινωνικής διαδικασίας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμος 120, σ. 37-64.
- Τσιώλης, Γ. (2006). *Ιστορίες Ζωής και Βιογραφικές Αφηγήσεις: η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

<sup>1</sup> Πρόκειται για τον Νόμο 4521/2018 ο οποίος προβλέπει την ίδρυση μονάδων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, Δημόσιων ΙΕΚ και προγραμμάτων ελληνομάθειας σε όλες τις φυλακές. Μέχρι σήμερα, ο Νόμος μένει ανεφάρμοστος. Υπάρχουν μόνο ΣΔΕ (αντίστοιχα των γυμνασίων) σε λιγότερες από τις μισές φυλακές και ελάχιστα ΙΕΚ. Δεν υπάρχουν, πέρα από τις φυλακές νέων, Δημοτικά, Λύκεια και τακτικά προγράμματα ελληνομάθειας, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό των έγκλειστων (17%, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία, βλ. Δημητρούλη & Ρηγούτσου, 2017) δεν έχουν πάει σχολείο, και περισσότεροι από τους μισούς είναι αλλοδαποί. Στην ίδια έρευνα, καταγράφηκε ότι 1791 εξ αυτών δε γνώριζαν ελληνικά. Στις φυλακές Κορυδαλλού (ανδρών) ιδρύθηκε τις μέρες που γραφόταν το άρθρο, μετά από επίμονες προσπάθειες, μονοθέσιο Δημοτικό καλύπτοντας μικρό μόνο μέρος των αναγκών που αποτυπώθηκαν κατά την περίοδο των αιτήσεων. Σε ό,τι αφορά τη συνέχιση των σπουδών των αποφοίτων των ΣΔΕ, υπάρχει η δυνατότητα να γράφονται ως κατ' ιδίαν διδαχθέντες στο Λύκειο αλλά είναι τόσα τα εμπόδια που έχουν να αντιμετωπίσουν προκειμένου να βρουν τα στοιχειώδη (βιβλία, υποστήριξη εθελοντών εκπαιδευτικών κλπ.) ώστε στην πλειοψηφία τους αναγκάζονται να τα παρατήσουν. Οι ελάχιστοι φοιτητές που κρατούνται συναντούν ακόμα μεγαλύτερα εμπόδια, εξ ου και αρκετούς εξ αυτών τους έχουμε γνωρίσει σε περιόδους απεργίας πείνας στην οποία κατέφυγαν ως έσχατο μέσο διεκδίκησης των δικαιωμάτων τους στην εκπαίδευση (Μισυρλή, 2021).

---

## Οι καινοτομίες, οι αλλαγές και οι επιρροές του ΕΑΠ στην ακαδημαϊκή κοινότητα

### The innovations, changes and influences of the Hellenic Open University in the academic community

Σφακιωτάκη Κυριακή (Κορίνα), Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Υποψήφια Διδάκτορας, [sfakkor@gmail.com](mailto:sfakkor@gmail.com)

Λιοναράκης Αντώνης, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Καθηγητής Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης [alionar@eap.gr](mailto:alionar@eap.gr)

#### Περίληψη

Το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο προσέφερε τη δυνατότητα σπουδών σε χιλιάδες ανθρώπους, ταυτόχρονα όμως άσκησε επίδραση στη συμβατική ακαδημαϊκή εκπαίδευση παραμένοντας ανοικτό στις επιταγές των νέων εκπαιδευτικών αναγκών και απαιτήσεων. Ως ένας οργανισμός που εξελίσσεται συνεχώς, προχώρησε τα τελευταία χρόνια στην προσφορά επιπλέον μεταπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών εξαμηνιαίας διάρκειας. Η ερευνητική αυτή πρόταση στοχεύει στη διερεύνηση και ανάλυση των αλλαγών και επιρροών που ξεκίνησαν από το ΕΑΠ, στον τρόπο και τη μεθοδολογία προσφοράς μικρής ή μεγάλης διάρκειας προγραμμάτων σπουδών από ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα σε τομείς που συνθέτουν την παιδαγωγική υπόσταση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (εξ ΑΕ). Επίσης, στη διερεύνηση ομοιοτήτων και διαφορών όπως αυτές προκύπτουν ανάμεσα στα ετήσια και εξαμηνιαία προγράμματα που προσφέρονται. Η σύλληψη της πρότασης απορρέει από τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία όπου διαφαίνεται η ανάγκη διερεύνησης της επίδρασης της ανοικτότητας και της μεθοδολογίας της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στη συμβατική ακαδημαϊκή εκπαίδευση. Πολλά ιδρύματα συμβατικής εκπαίδευσης του εξωτερικού έχουν επηρεαστεί από τη δυναμική παροχής προγραμμάτων σπουδών μέσω του μοντέλου της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, λόγω των ανταγωνιστικών και απαιτητικών αγορών, συχνά χωρίς την προσεκτική εφαρμογή των στοιχείων που χαρακτηρίζουν τα ποιοτικά δεδομένα και κριτήρια των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων. Ως αποτέλεσμα τα στοιχεία που αποτελούν τις προϋποθέσεις αποτελεσματικής λειτουργίας της εξ ΑΕ δεν εφαρμόζονται ολοκληρωμένα στην εκπαιδευτική πραγματικότητα. Συνεπώς, θα διερευνηθεί πώς το ΕΑΠ επηρέασε τη συμβατική τριτοβάθμια εκπαίδευση στη δημιουργία και παροχή εξ αποστάσεως προγραμμάτων σπουδών ή επιμόρφωσης σε σχέση με το εκπαιδευτικό υλικό, το ρόλο του διδάσκοντα, την αξιολόγηση, την υποστήριξη, το ρόλο του ιδρύματος που σχεδιάζει και υλοποιεί το εκπαιδευτικό πλάνο. Με τα αντίστοιχα κριτήρια θα διερευνηθούν μέσα από την έρευνά μας οι ομοιότητες και διαφορές εξαμηνιαίων και ετησίων προγραμμάτων του ΕΑΠ.

**Λέξεις – κλειδιά:** εξ αποστάσεως εκπαίδευση, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, επιρροή ΕΑΠ, εξαμηνιαία προγράμματα σπουδών.

---

**Abstract:**

The Hellenic Open University offered the opportunity of studying to thousands of people, but at the same time it influenced the conventional academic education by remaining open to the new educational needs and requirements. As an organization that is constantly evolving, in recent years it has offered additional postgraduate study programs lasting six months. This research proposal aims to investigate and analyze the changes and influences that started from the HOU, in the way and the methodology of offering short or long duration study programs by higher education institutions in areas that compose the pedagogical essence of Distance Education. Also, in the investigation of similarities and differences as they arise between the annual and semi-annual programs offered. The conception of the proposal derives from the international and Greek literature which shows the need to investigate the effect of openness and the methodology of distance education in conventional academic education. Many institutions of conventional education abroad have been influenced by the dynamics of the provision of studying programs through the model of distance education, due to the competitive and demanding markets, often without the careful application of the elements that characterize the quality data and criteria of academic institutions. As a result, the elements that constitute the conditions for the effective operation of distance education are not fully applied in the educational reality. Therefore, it will be investigated how the HOU influenced the conventional higher education in the creation and provision of distance learning or training programs in relation to the educational material, the role of the teacher, the evaluation, the support, the role of the institution that designs and implements the educational planning. With the respective criteria, the similarities and differences between the semi-annual and annual EAP programs will be investigated through our research.

**Keywords:** distance education, Hellenic Open University, HOU influence, semi-annual curricula

**Εισαγωγή**

Τα σύγχρονα οικονομικά και κοινωνικά επιτεύγματα στα τέλη του 20ου αιώνα οδήγησαν στη μετάβαση προς μια παγκόσμια οικονομία η οποία υπογραμμίζει την τεράστια συμβολή της γνώσης στην ανάπτυξη της. Η τριτοβάθμια εκπαίδευση βρίσκεται αρκετό καιρό στη διαδικασία μετάβασης από το παραδοσιακό μοντέλο μάθησης σε ένα νέο (Mbatha, 2014). Μια πτυχή αυτής της αλλαγής είναι εμφανής στην αυξημένη προσβασιμότητα των προγραμμάτων σπουδών και της κατάρτισης του εκπαιδευτικού προσωπικού σε αυτά (Shachar, et.al, 2003). Κάθε εκπαιδευτική εφαρμογή, προοπτική και ανάπτυξη που έχει εφαρμοστεί σε ένα περιβάλλον ανάλογο με τους στόχους του ορίζεται από το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο από το οποίο προέκυψε. Λόγω της γεωγραφικής απόστασης και του επιπέδου ανάπτυξης, η εκπαίδευση, η οποία πραγματώνεται στα συμβατικά εκπαιδευτικά ιδρύματα συχνά δεν είναι διαθέσιμη σε μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού. Με βάση έρευνα της UNESCO σε παγκόσμιο επίπεδο, 796 εκατομμύρια άνθρωποι ανέφεραν ότι δεν ήταν σε θέση να διαβάζουν και να γράφουν. Το 64% ήταν γυναίκες (UNESCO, 2010). Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει το μοντέλο της εξ ΑΕ. Παρά τα οφέλη της όμως παρατηρείται το φαινόμενο, ακαδημαϊκές και εκπαιδευτικές κοινότητες να εξετάζουν συνεχώς, αξιολογούν,

---

συχνά επικρίνουν, τις νέες μεθόδους, όπως αυτές εμφανίζονται στον εκπαιδευτικό χάρτη λόγω της προχειρότητας εφαρμογής της ( UNESCO, 2010).

Αναμφισβήτητα όμως, η εξ ΑΕ εισάγει νέα δεδομένα προς όλους τους ενδιαφερόμενους (Buselic,2012 ; Pannen,2017). Τα δύο μοντέλα εκπαίδευσης, συμβατικό και εξ αποστάσεως, αποτελούν περιοχή με προβλήματα και αντιφάσεις όσον αφορά την αντιμετώπιση των κυριότερων ζητημάτων τα οποία σχετίζονται με τη διασφάλιση της ποιότητας της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και την ταυτόχρονη διασφάλιση της ανάπτυξης των ανθρώπινων δυνατοτήτων. Η επιτυχία των εξ ΑΕ προγραμμάτων οφείλεται σε συντονισμένες προσπάθειες μεταξύ ειδικευμένων και έμπειρων επαγγελματιών εκπαίδευσης, αφοσιωμένων εκπαιδευομένων και οργανωμένων εκπαιδευτικών δομών (Chaudry & Rahman, 2010). Επιπλέον, το υψηλό κόστος παροχής εκπαιδευτικού έργου από τα συμβατικά ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αποτελεί σημαντικό λόγο ανάπτυξης της. Κατ' επέκταση, το έργο της προσφοράς ευκαιριών για την παροχή ποιοτικής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης καθίσταται ευθύνη τόσο των συμβατικών πανεπιστημίων όσο και εκείνων που προσφέρουν εξ ΑΕ. Όμως, για να εφαρμοστεί το μοντέλο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στα πλαίσια της συμβατικής εκπαίδευσης υπάρχει ανάγκη ενσωμάτωσης στο συμβατικό εκπαιδευτικό περιβάλλον διαδικασιών μάθησης για τους εκπαιδευόμενους ( Cinar & Torenli, 2010). Συχνά τα συστήματα της συμβατικής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης αλληλοσυμπληρώνονται και μπορεί να υπάρξει πεδίο συνεργασίας. Επομένως, είναι σημαντικό να αυξηθεί η αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο ομάδων εκπαιδευομένων μέσω του προσδιορισμού των πόρων μάθησης, των ρόλων, των υποχρεώσεων τους καθώς και των φορέων υποδομής ( El-Annan. 2015).

Η εφαρμογή του μοντέλου της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και των υποστηρικτικών της δομών απαιτεί προσεκτικό σχεδιασμό, ιδιαίτερα όταν εφαρμόζεται σε δομές της συμβατικής εκπαίδευσης. Η διαδικασία αυτή περιλαμβάνει βασικά βήματα: διεξαγωγή της εκτίμησης των αναγκών, καθορισμό και περιγραφή των διδακτικών - μαθησιακών στόχων, παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού, παροχή κατάρτισης για διδάσκοντες σε σχέση με το ρόλο τους και τις ιδιαιτερότητες οι οποίες συνοδεύουν το μοντέλο της εξ ΑΕ. Η φάση εφαρμογής θα πρέπει επίσης να τονίσει τη σημασία της αλληλεπίδρασης μεταξύ εκπαιδευομένων και διδασκόντων αλλά και μεταξύ των ίδιων των εκπαιδευομένων. Η εφαρμογή των παραπάνω βημάτων θα ήταν ελλιπής χωρίς την αξιολόγηση και την εφαρμογή τακτικών αναθεωρήσεων του εκπαιδευτικού σχεδιασμού από τα συμβατικά ανώτατα ιδρύματα (Lee et al, 2014).

### **Ζητήματα κατά την εφαρμογή της εξ ΑΕ σε συμβατικές εκπαιδευτικές δομές**

Η επίδραση της εξ ΑΕ στη λειτουργία της συμβατικής εκπαίδευσης διαφαίνεται ιδιαίτερα σημαντική, όμως προκύπτουν συχνά προβλήματα από τη φυσιγνωμία του μοντέλου της εξ ΑΕ κατά την προσπάθεια εφαρμογής του από τις συμβατικές εκπαιδευτικές δομές. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δίνεται σε θέματα που αφορούν τις ιδιαιτερότητες της εξ ΑΕ, καθώς και σε θέματα οργανωτικά και θεσμικά. Πιο συγκεκριμένα οι εκπαιδευόμενοι πρέπει να γνωρίζουν την ιδιαίτερη φυσιγνωμία της εξ ΑΕ καθώς και το ρόλο και τρόπο χρήσης της τεχνολογίας σε σχέση με το διδακτικό υλικό, την επικοινωνία με τον διδάσκοντα αλλά και τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού σε ένα περιβάλλον εξ ΑΕ δεν αφορά μετάδοση γνώσης αλλά είναι καθοδηγητικός και συμβουλευτικός. Το διδακτικό υλικό αποτελεί πυλώνα της μαθησιακής διαδικασίας, γεγονός που επηρεάζει σημαντικά τις

---

διαδικασίες σε ένα συμβατικό εκπαιδευτικό περιβάλλον. Συχνά η εξοικείωση των διδασκόντων με τις νέες τεχνολογίες φαίνεται εκ πρώτης όψεως δύσκολη, επειδή δεν μπορούν να δουν ή να ακούσουν τους μαθητές τους και δεν μπορούν να αλληλοεπιδρούν άμεσα με αυτούς, όπως σε μια πρόσωπο με πρόσωπο συνθήκη. Η μάθηση έχει χαρακτήρα μαθητοκεντρικό, γεγονός το οποίο δυσχεραίνει το έργο διδασκόντων οι οποίοι έχουν μάθει να εργάζονται σε συμβατικές εκπαιδευτικές συνθήκες. Έτσι συχνά παρουσιάζεται το φαινόμενο διδασκόντων να εντοπίζουν ως ιδιαίτερο πρόβλημα το γεγονός της μη φυσικής και άμεσης επαφής με τον διδασκόμενο. Η απομόνωση αποτελεί θέμα που προκαλεί ακόμα ιδιαίτερο προβληματισμό μεταξύ των ερευνητών (Russell, 2006).

Ένα σοβαρό ζήτημα που προκύπτει από την προσπάθεια εφαρμογής της εξ ΑΕ σε συμβατικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα αφορά οργανωτικά θέματα όπως τη λήψη αποφάσεων σχετικά με τον τρόπο παράδοσης των μαθημάτων και τον καθορισμό των μαθημάτων που θα παραδίδονται μέσω διαδικτύου (Lau, 2000). Συχνά δημιουργούνται ομαδικά προγράμματα και παραδίδονται στο διαδίκτυο χρησιμοποιώντας τη διαδικασία της αλληλεπίδρασης. Επιπροσθέτως, πρέπει να αναφερθούν οι προαπαιτούμενες δεξιότητες που αναμένονται από τους εκπαιδευόμενους καθώς τα άτομα που δεν έχουν εμπειρία στις νέες τεχνολογίες δυσκολεύονται ιδιαίτερα να χρησιμοποιήσουν αυτό το εργαλείο της εξ ΑΕ και οδηγούνται σε παραίτηση από την μαθησιακή τους προσπάθεια (Godsk, 2013).

Σημαντικά θεσμικά ζητήματα προκύπτουν όταν ένας συμβατικός εκπαιδευτικός οργανισμός αποφασίζει να υιοθετήσει – εφαρμόσει το μοντέλο της εξ ΑΕ. Ενώ η αποδοχή αυτού του τύπου εκπαίδευσης αυξάνεται όλο και περισσότερο, στην πραγματικότητα πολλά προγράμματα σπουδών σε ένα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης περιβάλλον δεν θεωρούνται μέρος του διδακτικού φορτίου του διδάσκοντα, ο οποίος δε διαθέτει τον απαιτούμενο χρόνο για την προετοιμασία τους. Οι αρμοδιότητες συχνά αποτελούν σημείο τριβής όταν δεν έχουν καθοριστεί εξαρχής από το εκπαιδευτικό ίδρυμα – οργανισμό. Σημαντικό επίσης πρόβλημα είναι αυτό που αφορά το είδος των πιστωτικών μονάδων, καθώς δεν καθορίζεται συχνά αν προκύπτουν διαφορές στις πιστωτικές μονάδες προγραμμάτων σπουδών που προσφέρονται με τους δύο διαφορετικούς τρόπους (εξ αποστάσεως και συμβατικό) από το ίδιο συμβατικό εκπαιδευτικό ίδρυμα. Επιπλέον, συχνά προκύπτουν ερωτήματα που αφορούν την πρόσβαση των εκπαιδευομένων σε υλικό που βρίσκεται στο φυσικό χώρο του πανεπιστημίου (Westera, 2004).

Η εκτίμηση του παιδαγωγικού χαρακτήρα των προγραμμάτων σπουδών αποτελεί στοιχείο μελέτης και έρευνας καθώς διαπερνά την πορεία όλου του εκπαιδευτικού σχεδιασμού, ενώ συχνά δε δίδεται η αρμόζουσα προσοχή που απαιτείται. Πρέπει να τίθενται ερωτήματα όπως: Το πρόγραμμα επιτυγχάνει τους εκπαιδευτικούς στόχους; Είναι η οργανωτική δομή κατάλληλη για τις απαιτήσεις της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε συμβατικό όμως περιβάλλον; Το ίδρυμα προσφέρει τις απαραίτητες υποστηρικτικές δομές στους εκπαιδευόμενους, όπως αντίστοιχα ο διδάσκων στους διδασκόμενους; Οι διδάσκοντες έχουν περάσει από εκπαίδευση στα νέα δεδομένα; Υπάρχει σύστημα αξιολόγησης τόσο για τους εκπαιδευόμενους, όσο και για τους διδάσκοντες;

### **Σκοπός και στόχοι της ερευνητικής πρότασης**

Σκοπός της ερευνητικής πρότασης είναι η ανάλυση και διερεύνηση των καινοτομιών, των αλλαγών και των επιρροών που είχε αυτά τα χρόνια το ΕΑΠ και στον τρόπο που επηρέασε τη

---

μεθοδολογία προγραμμάτων σπουδών στα συμβατικά ιδρύματα κάθε μορφής και σε τομείς που συνθέτουν την παιδαγωγική υπόσταση της εξ ΑΕ. Επιπροσθέτως, το ΕΑΠ τα τελευταία χρόνια ακολουθώντας τις απαιτήσεις των καιρών προχώρησε στην προσφορά προγραμμάτων σπουδών εξαμηνιαίας διάρκειας. Είναι σημαντικό να διερευνηθεί πώς μέσω της πρωτοπόρας διαδρομής του, αυτά τα προγράμματα παρουσιάζουν ομοιότητες και διαφορές με τα ετήσια που προσφέρει καθώς επίσης και οι πιθανοί προβληματισμοί, όπως αυτοί θα προκύψουν από τα νέα δεδομένα. Πιο συγκεκριμένα:

A) Επειδή τα στοιχεία τα οποία στην ουσία αποτελούν χαρακτηριστικά και καταγράφονται ως προϋποθέσεις αποτελεσματικής λειτουργίας της εξ ΑΕ δεν εφαρμόζονται πάντα και ολοκληρωμένα στην εκπαιδευτική πραγματικότητα, θα διερευνηθεί πώς το ΕΑΠ επηρέασε τη συμβατική τριτοβάθμια εκπαίδευση στην παροχή εξ αποστάσεως προγραμμάτων σπουδών ή επιμόρφωσης σε σχέση με :

- Το εκπαιδευτικό υλικό στο πλαίσιο της εξ ΑΕ και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που πρέπει να εκπληρώνει για να διευκολύνει την ενεργό μάθηση.
- Την ύπαρξη σχεδιασμού εκπαιδευτικής παρέμβασης και υποστήριξης
- Το ρόλο που έχει δοθεί στον διδάσκοντα σε σχέση με την επικοινωνία, συμβουλευτική των φοιτητών.
- Τον τρόπο αξιολόγησης και ανατροφοδότησης των φοιτητών και του υλικού που καλούνται να επεξεργαστούν
- Το ρόλο του ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος που οργανώνει και σχεδιάζει την εισαγωγή και εφαρμογή του μοντέλου τις εξ ΑΕ μαζί με τα προγράμματα σπουδών στο συμβατικό περιβάλλον εκπαίδευσης.
- Την απουσία της ομάδας σε σημαντικό βαθμό σε σχέση με τη συμβατική εκπαίδευση και τη χρήση εξατομικευμένων και συνεργατικών μορφών διδασκαλίας & μάθησης
- Τη διαφοροποίηση από προσπάθειες προσωπικής μελέτης αφού προϋποθέτει την ύπαρξη ενός εκπαιδευτικού οργανισμού που σχεδιάζει και υλοποιεί το εκπαιδευτικό υλικό, παρέχει δε υποστήριξη στον σπουδαστή

B) Θα διερευνηθούν οι ομοιότητες και διαφορές εξαμηνιαίων και ετησίων προγραμμάτων ΕΑΠ καθώς και πιθανοί προβληματισμοί σε σχέση με: Το εκπαιδευτικό υλικό. Την υποστήριξη των φοιτητών. Την επικοινωνία καθηγητή –συμβούλου με το φοιτητή. Εργασίες/εξετάσεις/ανατροφοδότηση. Το ρόλο του καθηγητή – συμβούλου, όπως και οι προβληματισμοί που θα προκύψουν από τα δεδομένα της έρευνας.

### **Μεθοδολογία**

Η προτεινόμενη έρευνα θα εκπονηθεί ως εξής: Θα διερευνηθούν βιβλιογραφικά οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν σε συμβατικά ακαδημαϊκά ιδρύματα του εξωτερικού από την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Επίσης, τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν σε συμβατικά ακαδημαϊκά ιδρύματα της χώρας από την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Θα διερευνηθεί την επιρροή του ΕΑΠ στην παροχή εξ αποστάσεως προγραμμάτων σπουδών μικρής ή μεγάλης διάρκειας σε ακαδημαϊκά ιδρύματα της χώρας σε σχέση με:

- Το εκπαιδευτικό υλικό στο πλαίσιο της εξ ΑΕ και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που πρέπει να εκπληρώνει για να διευκολύνει την ενεργό μάθηση.
- Την ύπαρξη σχεδιασμού εκπαιδευτικής παρέμβασης και υποστήριξης

- Το ρόλο που έχει δοθεί στον εκπαιδευτικό σε σχέση με την επικοινωνία, συμβουλευτική των φοιτητών.
- Τον τρόπο αξιολόγησης και ανατροφοδότησης των φοιτητών και του υλικού που καλούνται να επεξεργαστούν.
- Το ρόλο του ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος που οργανώνει και σχεδιάζει την εισαγωγή και εφαρμογή του μοντέλου τις εξ ΑΕ μαζί με τα προγράμματα σπουδών στο συμβατικό περιβάλλον εκπαίδευσης.
- Την απουσία της ομάδας σε σημαντικό βαθμό σε σχέση με τη συμβατική εκπαίδευση και τη χρήση εξατομικευμένων μορφών διδασκαλίας & μάθησης
- Τη διαφοροποίηση από προσπάθειες προσωπικής μελέτης αφού προϋποθέτει την ύπαρξη ενός εκπαιδευτικού οργανισμού που σχεδιάζει και υλοποιεί το εκπαιδευτικό υλικό, παρέχει δε υποστήριξη στον σπουδαστή. Θα διερευνήσει τις ομοιότητες και διαφορές εξαμηνιαίων και ετησίων προγραμμάτων του ΕΑΠ σε σχέση με: α) το εκπαιδευτικό υλικό β) την υποστήριξη σε φοιτητές γ) Την επικοινωνία καθηγητή –συμβούλου με το φοιτητή δ)Εργασίες / εξετάσεις / ανατροφοδότηση ε)Το ρόλο του καθηγητή – συμβούλου ζ)Την ικανοποίηση των φοιτητών.

Θα συγκεντρώσει και καταγράψει τα στοιχεία όπως θα προκύψουν από την έρευνα. Θα αναλύσει τα αποτελέσματα της έρευνας αφού τα συνδέσει με τις αρχές και τα χαρακτηριστικά της εξ ΑΕ όπως αυτή παρέχεται από το ΕΑΠ. Θα εντοπίσει τα προβλήματα που πιθανόν έχουν δημιουργηθεί από την παροχή εξαμηνιαίων προγραμμάτων σπουδών από το ΕΑΠ. Θα προτείνει λύσεις προς την επίλυση προβλημάτων που πιθανόν θα διαφανούν στη λειτουργία των εξαμηνιαίων προγραμμάτων σπουδών σε σχέση με τα ετήσια. Τέλος, θα καταγραφούν αναλυτικά οι αλλαγές και η επιρροή που διαδραματίζει το ΕΑΠ στο ακαδημαϊκό τοπίο της χώρας.

### **Εμβέλεια των επιπτώσεων σε επιστημονικό και κοινωνικό επίπεδο**

Η εφαρμογή του μοντέλου της εξ ΑΕ στο χώρο της συμβατικής εκπαίδευσης εξαπλώνεται όλο και περισσότερο. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι προσφέρει νέες ευκαιρίες σε εκπαιδευόμενους οι οποίοι διαφορετικά θα μπορούσαν να αποκλειστούν από τη συμμετοχή στη διαδικασία μάθησης. Δεύτερον, επιτρέπει στα ιδρύματα να εκπαιδεύουν ένα μεγαλύτερο αριθμό ατόμων απασχολώντας μικρότερο αριθμό διδασκόντων, προσφέροντας έτσι μια οικονομικά αποδοτική μέθοδο παροχής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Επιπλέον, οι εκπαιδευόμενοι έχουν την ευκαιρία να συνεχίσουν τη διά βίου μάθηση ανεξάρτητα από τον τρόπο ζωής ή την τοποθεσία στην οποία ζουν. Ως αποτέλεσμα αυτών, πολλά ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα οδηγήθηκαν να προσφέρουν αρχικά ορισμένα εξ αποστάσεως μάθησης προγράμματα σπουδών έστω και σε πειραματική βάση. Συνεπώς, η κοινωνία ωφελείται από μια γενική αύξηση του γραμματισμού μέσω μεγαλύτερης και πιο ευέλικτης πρόσβασης στην εκπαίδευση (Russell, 2006). Λόγω της ταχείας ανάπτυξης της εξ ΑΕ και με τη χρήση της τεχνολογίας έχουν ξεπεραστεί πολλοί φραγμοί στην τριτοβάθμια εκπαίδευση παρέχοντας στα συμβατικά πανεπιστήμια την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με τη μεταβαλλόμενη παγκόσμια ζήτηση για εκπαίδευση. Η αγορά εργασίας απαιτεί υψηλότερα επίπεδα δεξιοτήτων και προσόντων για την κάλυψη των θέσεων εργασίας Αυτή η αύξηση της ζήτησης οδηγεί σε μετάβαση σε σχέση με το είδος των εκπαιδευομένων και τις εκπαιδευτικές απαιτήσεις. Η τριτοβάθμια εκπαίδευση καλείται συχνά να εξυπηρετεί

---

εκπαιδευτικές ανάγκες ατόμων των οποίων η εκπαίδευση καθίσταται συνεχής καθ' όλη τη διάρκεια της εργασιακής ζωής, καθώς οι αγορά εργασίας απαιτεί ανανέωση της γνώσης (Godsk, 2014). Επιπλέον, τα συμβατικά τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα και προκλήσεις οι οποίες σχετίζονται είτε με την κρατική χρηματοδότηση είτε με τη μεταβαλλόμενη φύση της γνώσης, τις ποικίλες προσδοκίες των εκπαιδευομένων ή και γενικότερα τον παγκόσμιο ανταγωνισμό (Κυρμά & Μαυροειδής, 2015). Σύμφωνα με τον Lawrence (2005), πολλά συμβατικά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα εντάσσουν στα προγράμματα τους και προγράμματα εξ ΑΕ για τρεις βασικούς λόγους: τη σύγκλιση της επικοινωνίας και της πληροφορικής με τις νέες τεχνολογίες, την ανάγκη των εργαζομένων να αποκτούν νέες δεξιότητες χωρίς διακοπή στην πορεία της επαγγελματικής τους ζωής και την ανάγκη μείωσης του κόστους της εκπαίδευσης φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, το οποίο επιτρέπει στα εκπαιδευτικά συστήματα να συμβαδίζουν με τις αλλαγές και καινοτομίες ( Lawrence, 2005).

Το ΕΑΠ ακολουθεί μεθοδολογία η οποία βασίζεται σε συγκεκριμένα και βασικά χαρακτηριστικά της εξ ΑΕ που αποτελούν κριτήρια τα οποία συνθέτουν την πολυμορφικότητα της, είτε στα ετήσια είτε στα εξαμηνιαία προγράμματα του. Τα τελευταία χρόνια λόγω της μεγάλης προσφοράς προγραμμάτων εξ ΑΕ, διαπιστώνεται ένας σοβαρός διάλογος που σχετίζεται με τις πρακτικές εφαρμογές αυτού του μοντέλου εκπαίδευσης από τα συμβατικά τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα. Επιπλέον, δίνεται στις μέρες μας, ιδιαίτερη έμφαση στο τεχνολογικό κομμάτι και όχι στην παιδαγωγική διάσταση της εξ ΑΕ στην οποία στηρίζεται όλη της η μεθοδολογία.

Από τα παραπάνω διαφαίνεται πως η προτεινόμενη έρευνα και τα αποτελέσματα της θα είναι σημαντικά τόσο σε επιστημονικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο στοχεύοντας στη διατήρηση της ποιότητας των διδακτικών και μαθησιακών αποτελεσμάτων της εξ ΑΕ ανεξάρτητα από την εκπαιδευτική δομή που την προσφέρει. Τα συμβατικά εκπαιδευτικά ιδρύματα προσαρμόζονται στις επιταγές της εξ ΑΕ και αυτό διαπιστώνεται στους αριθμούς εγγραφών, στα θέματα ποιότητας που προκύπτουν, στις σαφείς βελτιώσεις των αντιλήψεων για την εξ ΑΕ. Επίσης, αντανακλάται στους νόμους για την τριτοβάθμια εκπαίδευση καθώς και στις προβλεπόμενες αλλαγές για το μέλλον της, οι οποίες περιλαμβάνουν δέσμευση και προετοιμασία στην επένδυση πόρων, σε τεχνολογικές αλλαγές και βελτιώσεις, μελέτες σχετικά με την αποτελεσματικότητα των μαθησιακών αποτελεσμάτων και μελέτες για συναφείς δαπάνες οι οποίες αφορούν τα συμβατικά εκπαιδευτικά ιδρύματα ( Caruth & Caruth, 2013).

### **Συνοψίζοντας**

Παρά το έντονο ενδιαφέρον για την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε πολλά ακαδημαϊκά ιδρύματα, δεν υφίσταται κάποια έρευνα σε βάθος που να αφορά τις αλλαγές που επήλθαν σε αυτά καθώς και τις επιρροές που δέχτηκαν από την εφαρμογή του μοντέλου εκπαίδευσης όπως λειτουργεί και υποστηρίζεται από το ΕΑΠ, το μοναδικό ακαδημαϊκό ίδρυμα της χώρας που προσφέρει αποκλειστικά εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Επιπρόσθετα, δεν έχουν διερευνηθεί οι ομοιότητες, οι διαφορές καθώς και τα προβλήματα που πιθανότατα προκύπτουν από την πρόσφατη σχετικά εφαρμογή εξαμηνιαίων προγραμμάτων σπουδών στο ΕΑΠ. Τα τελευταία χρόνια λόγω της μεγάλης προσφοράς προγραμμάτων εξ ΑΕ, διαπιστώνεται ένας σοβαρός διάλογος που σχετίζεται με τις πρακτικές εφαρμογές αυτού του

μοντέλου εκπαίδευσης από τα συμβατικά τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα. Επιπλέον, παρατηρείται να δίνεται στις μέρες μας, ιδιαίτερη έμφαση στο τεχνολογικό κομμάτι και όχι στην παιδαγωγική διάσταση της εξ ΑΕ στην οποία στηρίζεται όλη της η μεθοδολογία. Ταυτόχρονα, διαπιστώνεται η τάση η εξ ΑΕ να αρκείται στη φυσική απόσταση του φοιτητή από τον διδάσκοντα και στην ικανοποιητική χρήση της τεχνολογίας / πλατφόρμας. Συνεπώς, προβάλλεται ως αναγκαία η διερεύνηση των αλλαγών και επιρροών που είχε αυτά τα χρόνια το ΕΑΠ στον τρόπο και τη μεθοδολογία προσφοράς μικρής ή μεγάλης διάρκειας προγραμμάτων σπουδών από ανώτατα ιδρύματα και σε τομείς που συνθέτουν την παιδαγωγική υπόσταση της εξ ΑΕ. Ταυτόχρονα κρίνεται αναγκαία η διερεύνηση των διαφορών / ομοιοτήτων στα νέα εξαμηνιαία προγράμματα που προσφέρει σε σχέση με τα ετήσια του.

### Βιβλιογραφικές αναφορές

- Buselic, M.. (2012). Distance Learning – concepts and contributions *Oeconomica Jadertina* Retrieved 20/3/2019 from <https://pdfs.semanticscholar.org/0e1b/ce0ff14b04263c0973df8fe831a050d99416.pdf?ga=2.239352387.1159531115.1567418827-505580450.1567418827>
- Caruth., G., & Caruth, D. (2013). The impact of distance education on higher education : A case study of the United States *Turkish Online Journal of Distance Education* vol14 (4). Retrieved 1/1/2019 from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1042587.pdf>
- Chaudry, M., & Rahman, F. (2010). A critical review of instructional design process of Distance learning system. *Turkish Online Journal of Distance Education* vol11 (3). Retrieved 1/10/2018 from <http://tojde.anadolu.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/609-published.pdf>
- Chawinga, W., & Zozie, P. ( 2016). Increasing Access to Higher Education Through Open and Distance Learning: Empirical Findings from Mzuzu University, Malawi *International Review of Research in Open and Distributed Learning* vol17 (4) Retrieved 13/2/2019 from <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/2409/3774>
- Cinar, M., & Torenli, N. (2010). Redesign online courses with student expectations: a case study with a new infrastructure *Procedia Social and Behavioral Sciences* <https://pdf.sciencedirectassets.com/277811/1-s2.0-S1877042810X00143/1-s2.0-S1877042810025437/main.pdf?X-Amz-Security->
- EL-Annan, S.(2015) The Amalgamation of Conventional Universities and Open/ Distance Learning and their Effects on Students’ Performances *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research* vol.10 (4) Retrieved 5/6/2018 from [http://web.aou.edu.lb/images/Research/Saher-EL-Annan\\_The%20Amalgamation%20of%20Conventional%20Universities%20and%20ODL.p](http://web.aou.edu.lb/images/Research/Saher-EL-Annan_The%20Amalgamation%20of%20Conventional%20Universities%20and%20ODL.pdf)  
[df](http://web.aou.edu.lb/images/Research/Saher-EL-Annan_The%20Amalgamation%20of%20Conventional%20Universities%20and%20ODL.pdf)
- Godsk, M. (2014). Improving learning in a traditional large scale science module with a simple and efficient learning design vol 17 ( 2) Retrieved 12/2/2019 from <http://www.eurodl.org/materials/contrib/2014/Godsk.pdf>
- Godsk, M. (2013). STREAM: a Flexible Model for Transforming Higher Science Education into Blended and Online Learning. In T. Bastiaens & G. Marks (Eds.), *Proceedings of E-Learn 2013--World Conference on E-Learning in Corporate, Government, Healthcare, and Higher Education*. Retrieved 2/8/2019 from <https://www.learntechlib.org/primary/p/114927/>.
- Hassan, A., Mokhtar, N., & Abiddin, N. (2014). Reflecting the Process of Teaching and Listening in Two Different Approaches in Educational Philosophy. *Journal of Education and Learning*; Vol. 3 ( 1). Retrieved 30/3/2019 from <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/jel/article/view/34413/19614>
- Kappel, H., Lchmann, B., & Loeper, J. (2002). Distance Education at Conventional

- Universities in Germany *International Review of Research in Open and Distance Learning* Vol. 2 (2) Retrieved 14/5/2019 from <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/62/128>
- Kυρμά, Α., & Μαυροειδής, Η. (2016). Distance education: panacea or barrier for conventional higher education? *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 11(1). Ανακτήθηκε 17/1/2019 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/9818/9940>
- Lawrence, H. (2005) A Review of Distance Learning Influences on Adult Learners: Advantages and Disadvantages *Proceedings of the Informing Science and IT Education Joint Conference* Retrieved 14/6/208 from <https://pdfs.semanticscholar.org/8d4b/529515be342dee39a282380091cf598b759f.pdf?ga=2.72618579.1159531115.1567418827-505580450.1567418827>
- Lee, J. S. , Blackwell, S. , Drake, J. , & Moran, K. A. (2014). Taking a Leap of Faith: Redefining Teaching and Learning in Higher Education Through Project- Based Learning. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, vol 8(2). Retrieved 3/2/2019 from <https://pdfs.semanticscholar.org/c8fc/26ec008c1d653904a3869f58b75a25df0464.pdf>
- Lionarakis, A ( 2008). The theory of distance education and its complexity *European Journal of Open Distance and E- Learning* issue 1 Retrieved 13/3/2018 from <http://www.euodl.org/materials/contrib/2008/Lionarakis.pdf>
- Mbatha, B.( 2014). Global Transition in Higher Education: From the Traditional Model of Learning to a New Socially Mediated Model *The International Review of Research in Open and Distance Learning* vol.15 (3) Retrieved 2/2/2019 from <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/1823/2985>
- Owusu – Boampong, A., & Holmberg, C. (2015). IDEAL Impact of Distance Education on Adult Learning Distance education in European Higher education The Potential Report 3. *International Council for Open and Distance Education* Retrieved 13/4/2019 from <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002351/235170E.pdf>
- Pannen, P. (2017) Widening Access to Higher Education: Open and Distance Learning i n Higher Education Setting in Indonesia *Open Praxis* vol1 ( ) pp 56-65 ICDE Retrieved 20/10/2018 from <https://openpraxis.org/index.php/OpenPraxis/article/view/217/163>
- Paterson, A. (2005). Changing the 'landscape' of learning: The future of blended learning provision in newly merged South African higher education institutions *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology* vol.1 (2). Retrieved 12/4/2019 from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1057813.pdf>
- Rafiq., N., Arshad. Sh., & Shoaib. M. ( 2014). Impact of Distance Learning Education System on Education Standards *European Journal of Business and Management* vol6 (7). Retrieved 15/2/2019 from <https://www.iiste.org/Journals/index.php/EJBM/article/viewFile/11461/11802>
- Russell, B. (2006). Comparison in Academic Performance Between Distance Learning and Traditional On-Campus Students in Allied Healthcare Education at the Medical College of Georgia *Electronic Theses and Dissertations* <https://digitalcommons.georgiasouthern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1283&context=etd>
- Salmon., G. (2014). Learning innovation: A framework for transformation *European Journal of Open Distance and E-Learning* vol 17 (2). Retrieved 16/6/2019 from <http://www.euodl.org/materials/contrib/2014/Salmon.pdf>
- Shachar, M., & Neumann, Y. (2003). Differences Between Traditional and Distance Education Academic Performances: A Meta-Analytic Approach. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 4(2) retrieved 2/3/2018 from . <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/153/704>
- Singh, Sh., Singh, A., Singh, K., & Sharma, A. (2012). Academic Motivation in Open versus Traditional Education in India *Asian Journal of Distance Education* vol 10 (1) Retrieved 30/6/2018 from <http://www.asianjde.org/2012v10.1.Singh.pdf>
- Tait, A. (2003). Reflections on Student Support in Open and Distance Learning. In

- 
- International Review of Research in Open and Distance Learning. Retrieved 21/3/2018 from [www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/134/214](http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/134/214).
- UNESCO (2010) Adult and Youth Literacy: Global Trends in Gender Parity. UIS Fact Sheet No. 3. Retrieved 2/2/2019 from <http://uis.unesco.org/en/topic/sustainable-development-goal-4>
- Westera, W. (2004). On Strategies of Educational Innovation: Between Substitution and Transformation. Higher Education: *The International Journal of Higher Education and Educational Planning*, 47(4) Retrieved 22/3/2019 from <https://www.learntechlib.org/p/64941/>
- Yang, Y., Taylor, J. & Cao, L. (2016). The 3 x 2 Achievement Goal Model in Predicting Online Student Test Anxiety and Help-Seeking. *International Journal of E-Learning & Distance Education*. Vol. 32(1). Ανακτήθηκε 30/11/2016 από <http://www.ijede.ca/index.php/jde/article/view/914/1627>
- Yick., A Patrick P Costin A (2005). Navigating Distance and Traditional Higher Education: Online faculty experiences *International Review of Research in Open and Distance Learning* Vol 6 (2) Retrieved 25/4/2019 from <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/235/853>

---

## Η ελληνική λογοτεχνία στο διαδίκτυο: νέες τάσεις και νέοι τύποι δημιουργών και αναγνωστών λογοτεχνίας στο ψηφιακό περιβάλλον

### Contemporary Greek literature on the internet: new trends and new types of creators and readers in the digital context

Βικτωρία Διαμάντη, Υποψήφια Διδάκτορας Νεοελληνικής Φιλολογίας, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο ([diamanti.viktoria@ac.eap.gr](mailto:diamanti.viktoria@ac.eap.gr))

Γεωργία Πατερίδου, Επίκ. Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο ([gpateridou@eap.gr](mailto:gpateridou@eap.gr))

#### Περίληψη

Σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι η παρουσίαση της ερευνητικής πρότασης που κατατέθηκε στο ευρύτερο έργο «Σχέδιο χρηματοδότησης της έρευνας στο ΕΑΠ» και αφορά στη διερεύνηση πτυχών της ελληνικής λογοτεχνίας στο ψηφιακό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, το έργο μελετά το φαινόμενο σε όλες του τις διαστάσεις: από την παραγωγή του λογοτεχνικού έργου στο ψηφιακό συγκείμενο έως την προώθηση, την πώληση, την ανάγνωση και την πρόσληψή του από το κοινό. Στην ανακοίνωση αυτή παρουσιάζονται τα βασικότερα ζητήματα αυτού του ερευνητικού έργου: ο τρόπος με τον οποίο οι νέες τεχνολογικές εξελίξεις έχουν επηρεάσει τη λογοτεχνική παραγωγή στην Ελλάδα, το είδος της ηλεκτρονικής λογοτεχνίας (e-lit) στην χώρα, το ζήτημα της ειδολογικής κατάταξης των κειμένων μετά την μεταφορά τους στο ψηφιακό συγκείμενο, ο προσδιορισμός των νέων ειδών λογοτεχνικών κειμένων που παράγονται με σκοπό την ανάγνωσή τους στο ψηφιακό περιβάλλον, ο νέος τύπος συγγραφέα και αναγνώστη που δημιουργείται λόγω της ψηφιακής φύσης του λογοτεχνικού κειμένου. Επιπροσθέτως, γίνεται αναφορά στο φαινόμενο των ηλεκτρονικών βιβλίων ελληνικής λογοτεχνίας (e-books), είτε εκείνων που έχουν ψηφιοποιηθεί από την ήδη υπάρχουσα έντυπη μορφή τους, είτε των εκ γενετής ψηφιακών λογοτεχνικών βιβλίων και στο ζήτημα των ψηφιοποιημένων και ψηφιακών αρχείων Ελλήνων λογοτεχνών.

**Λέξεις – Κλειδιά:** ηλεκτρονική λογοτεχνία, ψηφιακό περιβάλλον, συμμετοχική κουλτούρα, αναγνώστης, συγγραφέας, ηλεκτρονικό βιβλίο, ψηφιακά αρχεία

#### Abstract

The main purpose of this announcement is the presentation of the research proposal which has been submitted to the project «Σχέδιο χρηματοδότησης της έρευνας στο ΕΑΠ» (Financing research projects at HOU); the research concerns the presence of contemporary Greek literature in the digital context. This literary phenomenon is going to be studied in every aspect: the production of literary works in the digital context, its promotion, sale, and its reception from readers. In this presentation we discuss the main aspects of this research; the

---

impact of technological advances upon the Greek literary production, the type of electronic literature (e-lit) produced in Greece, the issue of categorization of literary texts after their transfer into the digital context, the detection and definition of the new types of literary texts which are produced in order to be read digitally, and the new type of author and reader created in the digital form of literary texts. In addition, we make references to the phenomenon of Greek electronic books of literature (e-books) and to the study of digital and digitized archives of Greek authors.

**Key words:** electronic literature, digital context, participatory culture, reader, author, electronic book, digital archives

Η τεχνολογία πληροφόρησης και επικοινωνιών από το τέλος του προηγούμενου αιώνα διαμόρφωσε ένα νέο μοντέλο συσχετισμών στη μεταφορά γνώσης και επικοινωνίας, που ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο από την ανάπτυξη του διαδικτύου. Το διαδίκτυο πρόσφερε όχι μόνο αμεσότητα στον τρόπο επικοινωνίας, αλλά και μια νέα κουλτούρα συμμετοχικότητας μέσω της διάδοσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των blogs. Στα blogs πρωτοεμφανίστηκαν και δείγματα λογοτεχνικής γραφής, ακόμα και ολόκληρες συλλογές ποίησης, αντικαθιστώντας με τον τρόπο αυτό σιγά σιγά την καθιερωμένη λειτουργία του έντυπου βιβλίου με την εμπειρία της ηλεκτρονικής παραγωγής, ανάγνωσης και διάδοσης. Τα ψηφιακά δεδομένα έθεσαν νέους όρους διερεύνησης της δημιουργίας του λογοτεχνικού φαινομένου -κάτι που αναγνώρισε και το Εθνικό Κέντρο Βιβλίου στην Ελλάδα-, όταν διοργάνωσε το 2000 το πρώτο διεθνές συνέδριο στη χώρα μας με θέμα την εφαρμογή της ψηφιακής λογοτεχνίας στον χώρο του βιβλίου, με την συμμετοχή, όχι μόνο των μεγαλύτερων ελληνικών εκδοτικών οίκων, αλλά και διακεκριμένων προσώπων του εξωτερικού που ειδικεύονται στο χώρο της λογοτεχνίας και του βιβλίου στο ψηφιακό περιβάλλον (βλ. ενδεικτικά τους Ingo-Eric M. Schmidt-Braul, Mauro Morellini και Jean Sarzana).

Με βάση αυτές τις εξελίξεις στον χώρο της λογοτεχνίας και το ειδικότερο ενδιαφέρον μας για τη μελέτη και διδασκαλία της μέσα από τη συνθήκη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, υποβλήθηκε και έγινε δεκτή από το ΕΑΠ για τη χρηματοδότησή της η πρόταση: «Η ελληνική λογοτεχνία στο διαδίκτυο: νέες τάσεις και νέοι τύποι δημιουργών και αναγνωστών λογοτεχνίας στο ψηφιακό περιβάλλον». Το έργο έχει ξεκινήσει να εκπονείται από την υποψήφια διδάκτορα Βικτωρία Διαμάντη, με την επιστημονική εποπτεία της επίκουρης καθηγήτριας Γεωργίας Πατερίδου, ενώ σε επιμέρους δράσεις του θα συμβάλει και ο ανεξάρτητος ερευνητής Θοδωρής Χιώτης.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα δοθούν κάποιες βασικές γραμμές αναφορικά με τον τρόπο εκπόνησης αυτού του έργου. Ένα από τα βασικά ερωτήματα αφητηρίας και θέματα προς διερεύνηση που πρόκειται να μας απασχολήσουν, είναι να διαπιστωθεί με ποιον τρόπο επηρεάζεται η λογοτεχνική παραγωγή στην Ελλάδα από τα νέα ψηφιακά δεδομένα. Στη διερεύνηση αυτή θα μελετηθούν ξεχωριστά οι διαφορετικές οπτικές στους παράγοντες του φαινομένου· του δημιουργού του ψηφιακού λογοτεχνικού έργου, των αναγνωστών, αλλά και των εκδοτών, βιβλιοπωλών και κριτικών της λογοτεχνίας. Καθένας από αυτούς έχει να επιτελέσει διαφορετικό ρόλο και να αποκομίσει ή/και να επωμιστεί διαφορετικά οφέλη και ευθύνες. Για παράδειγμα, είναι προφανές ότι ο δημιουργός ενός λογοτεχνικού έργου μπορεί να επωφελείται από την αμεσότερη και ευρύτερη, λόγω ψηφιακότητας, διάδοση του έργου του ενώ από την άλλη ένας βιβλιοπώλης να βλέπει τον δικό του ρόλο να συρρικνώνεται.

---

Μια άλλη διάσταση προς διερεύνηση θα είναι το ζήτημα της *ηλεκτρονικής λογοτεχνίας* («electronic literature») ή, εν συντομία, *e-lit*, στην Ελλάδα. Ο όρος θεωρείται ακόμη αμφιλεγόμενος βιβλιογραφικά καθώς πρόκειται για μία μορφή λογοτεχνίας και ένα αντικείμενο έρευνας το οποίο συνεχώς εξελίσσεται, λόγω της παράλληλα εξελισσόμενης τεχνολογίας (Ο' Sullivan 2019). Μία πρώτη προσπάθεια ορισμού του τί είναι η *ηλεκτρονική λογοτεχνία* δόθηκε από την Katherine Hayles, η οποία στο βιβλίο-σταθμό για το ζήτημα, με τον τίτλο *Electronic Literature: New Horizons for the Literary*, που εκδόθηκε το 2008, αναφέρει πως η *ηλεκτρονική λογοτεχνία* είναι «εν τη γενέσει ψηφιακή [“digital born”]», καθώς ένα ηλεκτρονικό λογοτεχνικό έργο αποτελεί την «πρώτη γενιά ψηφιακού αντικειμένου που δημιουργείται σε έναν υπολογιστή και (συνήθως) προορίζεται να διαβαστεί σε έναν υπολογιστή» (Hayles 2008, σ. 3). Όπως γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, ο στόχος μας σε αυτό το στάδιο της έρευνας θα είναι να «χαρτογραφηθεί» το πεδίο της *ηλεκτρονικής λογοτεχνίας* στην Ελλάδα και να ταυτοποιηθούν πρακτικές και έργα που μπορούν να αξιολογηθούν ως πρόγονοι του κινήματος στον ελληνικό χώρο. Το έργο θα παρακολουθήσει και θα διερευνήσει, επιπλέον, μια ακόμη βασική παράμετρο στο πεδίο της *ηλεκτρονικής λογοτεχνίας*, εκείνη της διαφοροποίησης μεταξύ της *ηλεκτρονικής λογοτεχνίας*, όπως ορίστηκε ήδη, και της *ψηφιοποιημένης*, δηλαδή της λογοτεχνίας που σε δεύτερο στάδιο απέκτησε μια νέα μορφή. Πιο συγκεκριμένα, όπως υποστηρίζει η Hayles, ως *ηλεκτρονική λογοτεχνία* δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται η «έντυπη λογοτεχνία που έχει ψηφιοποιηθεί» (Hayles 2008, σ. 3) και δε θα πρέπει να συγχέεται με την ιδέα της «αντικατάστασης» ενός κειμένου από την έντυπη μορφή στην ψηφιακή (Bolter & Grusin 2000, σ. 2). Η παραπάνω διατύπωση χρησιμοποιείται εν είδει ερευνητικής πυξίδας ώστε να προστεθεί άλλο ένα σημαντικό ερευνητικό ζήτημα το οποίο θα απασχολήσει την έρευνά μας: τα ηλεκτρονικά λογοτεχνικά βιβλία (e-books), αλλά και η ψηφιοποίηση έργων Ελλήνων λογοτεχνών.

Το ερευνητικό πρόγραμμα έχει δομηθεί σε δύο βασικούς άξονες. Πιο συγκεκριμένα, ο πρώτος άξονας, εστιάζει στην *ηλεκτρονική λογοτεχνία* στην Ελλάδα, με στόχο μία προσπάθεια επαναπροσδιορισμού των ορίων της λογοτεχνίας και του «νέου τύπου» συγγραφέα και αναγνώστη. Σ' ένα πρώτο στάδιο η έρευνα θα στραφεί στα είδη και τις μορφές των λογοτεχνικών κειμένων που αναρτώνται στο ψηφιακό περιβάλλον, τόσο από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, όσο και από τους ίδιους τους συγγραφείς. Στον δεύτερο άξονα του ερευνητικού έργου, πρόκειται να εστιάσουμε στην *ψηφιοποιημένη λογοτεχνία* στην Ελλάδα: τόσο στην περίπτωση των ηλεκτρονικών βιβλίων όσο και των ψηφιοποιημένων λογοτεχνικών αρχείων, παλαιότερων αλλά και σύγχρονων συγγραφέων.

Ως προς τον πρώτο άξονα, έχει ξεκινήσει ήδη έρευνα σε καταλόγους ψηφιακών έργων των ελληνικών εκδοτικών οίκων και των ηλεκτρονικών βιβλιοπωλείων, όπως επίσης και στα προσωπικά ιστολόγια συγγραφέων (blogs, μέσα κοινωνικής δικτύωσης). Επιπροσθέτως, για τη συλλογή των δεδομένων θα πραγματοποιηθεί μία πρώτη φάση συνομιλιών, όχι μόνο με υπεύθυνους των εκδοτικών οίκων, αλλά και με συγγραφείς. Αξιοποιώντας τα ερευνητικά πορίσματα που θα έχουν συλλεχθεί, σχετικά με τις ειδολογικές παραμέτρους της ηλεκτρονικής λογοτεχνίας, σε συνδυασμό με την εκτεταμένη μελέτη ελληνικής και ξενόγλωσσας βιβλιογραφίας που σχετίζεται με την κριτική και την παρουσία λογοτεχνικών έργων στο ψηφιακό περιβάλλον, θα γίνει μία προσπάθεια ερμηνείας των νέων κριτηρίων και παραμέτρων που αναδύονται στο πεδίο της μελέτης της λογοτεχνίας. Επιπλέον, έχουν προγραμματιστεί συνομιλίες με εξειδικευμένους δημοσιογράφους και κριτικούς λογοτεχνίας που αρθρογραφούν σε εφημερίδες και περιοδικά. Εκτός από την

---

ερμηνεία του επανακαθορισμού του ρόλου του συγγραφέα και του αναγνώστη, θα επιδιώξουμε να απαντήσουμε σε βασικά ερωτήματα που αφορούν στο λογοτεχνικό φαινόμενο, όπως: εάν και σε ποιο βαθμό αλλάζουν οι όροι αξιολόγησης ενός λογοτεχνικού έργου με την παρουσία του στο ψηφιακό περιβάλλον και εάν αλλοιώνονται τα δικαιώματα και η εξουσία του δημιουργού επάνω στο κείμενο με την συμμετοχή των αναγνωστών στην συγγραφική διαδικασία. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι το προφίλ των συγγραφέων αλλά και των αναγνωστών της λογοτεχνίας του ψηφιακού περιβάλλοντος είναι λίγο διαφορετικό από εκείνο των αναγνωστών της έντυπης λογοτεχνίας, καθώς ανήκουν σε έναν άλλο «τύπο» ανθρώπου, εκείνον του χρήστη των ψηφιακών εργαλείων και νέων μέσων. Οι Palfrey και Gasser (2008) κάνουν λόγο για τους «ψηφιακά εγγενείς» ανθρώπους (“digital native”), που δεν είναι άλλοι από τους χρήστες του διαδικτύου οι οποίοι μεγάλωσαν με το διαδίκτυο, αναφερόμενοι κυρίως σε όσους έχουν γεννηθεί από το 1980 και εξής (Palfrey & Gasser 2008, σσ. 2-3).

Είναι δεδομένο πως οι συγγραφείς που επιλέγουν να δημοσιεύσουν το έργο τους σε ένα ψηφιακό περιβάλλον, αλλά και το κοινό στο οποίο απευθύνονται, είναι τεχνολογικά εγγράμματοι σε ένα μεγάλο ποσοστό. Επιπλέον, η διάδραση των αναγνωστών με τον συγγραφέα είναι τέτοια που πολλές φορές επηρεάζει και την πορεία ολόκληρου του έργου. Με την ηλεκτρονική λογοτεχνία, άλλωστε, πραγματώνεται και μία από τις συνθήκες του μεταμοντερνισμού που αφορά στη δυνατότητα ενεργούς συμμετοχής των αναγνωστών στην παραγωγή του έργου (Lenze, 2019), κάτι που προφανώς αποτελεί ένα βασικό διακριτό στοιχείο της λογοτεχνίας στο διαδίκτυο. Στο σημείο αυτό ανοίγεται ένα μεγάλο κεφάλαιο θεωρητικής ανάλυσης στο οποίο μπορεί να ενταχθεί επίσης το ζήτημα της διακειμενικότητας στο λογοτεχνικό έργο.

Μέρμνά μας είναι η έρευνα να έχει και έναν έντονα συγκριτολογικό χαρακτήρα. Για τον σκοπό αυτό θα ερευνηθούν έργα ηλεκτρονικής λογοτεχνίας, κυρίως χωρών της Ευρώπης, με βασικά εργαλεία τη μελέτη των δεδομένων, όπως προκύπτουν, από ήδη υπάρχουσες ερευνητικές προσπάθειες. Ας αναφερθεί, ενδεικτικά, πως βασική πηγή στοιχείων θα αποτελέσουν τα ερευνητικά προϊόντα του πρώτου οργανισμού ηλεκτρονικής λογοτεχνίας, *The Electronic Literature Organization*, ο οποίος με την δημοσίευση των πρώτων ανθολογιών έργων ηλεκτρονικής λογοτεχνίας δημιούργησε ένα corpus διαφορετικών ειδών κειμένων, εύκολα προσβάσιμο όχι μόνο για τους αναγνώστες αλλά και για κάθε ερευνητή (<https://collection.eliterature.org/>). Παράλληλα, έχει δημιουργήσει μία εγκυκλοπαίδεια μελετητών οι οποίοι έχουν δημοσιεύσει κριτικά κείμενα για τα εν λόγω έργα και όχι μόνο (<https://directory.eliterature.org/>). Επιπλέον, σημαντικό ερευνητικό εργαλείο θα αποτελέσουν τα στοιχεία που προκύπτουν από το εν εξελίξει ερευνητικό project *ALN/NT2*, με έδρα το Quebec, το οποίο εστιάζει στην γαλλόφωνη παραγωγή λογοτεχνίας στον ψηφιακό χώρο (<http://nt2.uqam.ca/en>). Τέλος, ιδιαιτέρως χρήσιμη για τον σκοπό μας θα είναι και η μελέτη των ερευνητικών δεδομένων του προγράμματος *ELMCIP Knowledge Base* η οποία ολοκληρώθηκε το 2010. Τα ανωτέρω αποτελούν τα βήματα που θα ακολουθήσουμε σε αυτό το στάδιο εκπόνησης του έργου, στο πεδίο της διερεύνησης της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας ηλεκτρονικής λογοτεχνίας.

Στο στάδιο αυτό εντάσσεται και το ζήτημα του υβριδικού τύπου συγγραφέα. Στα είδη της ηλεκτρονικής λογοτεχνίας συνδυάζεται η τέχνη του λόγου με όλες τις ανθρώπινες αισθήσεις και εμπειρίες (οπτική, ακουστική, απτική, χωροταξική κ.ο.κ). Ενδεικτικά, πέρα από το πιο γνωστό και διαδεδομένο λογοτεχνικό είδος του υπερκειμένου (hypertext), υπάρχει το

---

διαδραστικό αφήγημα (interactive fiction), η κινητική ποίηση (kinetic poetry), ακόμη και η λογοτεχνία των διαδραστικών παιχνιδιών και παιχνιδιών ρόλου (gaming) (βλ. αναλυτικά Rettberg 2019, σσ. 76-192). Επιπλέον, πολλά από τα είδη της ηλεκτρονικής λογοτεχνίας δεν διαβάζονται μόνο σε ειδικές ηλεκτρονικές πλατφόρμες (π.χ. Flash, QuickTime, JavaScript), αλλά παρουσιάζονται στο κοινό σε αίθουσες μουσείων και σε γκαλερί τέχνης (Rettberg 2019, σ. 18). Συνεπώς, όπως γίνεται αντιληπτό, στην περίπτωση αυτής της μορφής λογοτεχνίας δεν γίνεται λόγος για την τυπική περίπτωση ενός συγγραφέα, ούτε λογοτεχνικού έργου, αλλά για πολυσύνθετους παραγωγούς μιας ευρηματικής μορφής τέχνης.

Στον δεύτερο άξονα διερεύνησης, μας ενδιαφέρει η παραγωγή των e-books και των ψηφιοποιημένων λογοτεχνικών αρχείων. Ως ηλεκτρονικό βιβλίο ορίζεται η ψηφιακή μορφή ενός ήδη έντυπου βιβλίου ή ενός βιβλίου που έχει δημιουργηθεί κατευθείαν σε ψηφιακή μορφή, και μπορεί να διαβαστεί σε υπολογιστές και κινητά (laptop, PC, tablet, smart phones) ή ηλεκτρονικούς αναγνώστες (e-readers).<sup>iv</sup>

Η έρευνα για το στάδιο αυτό περιλαμβάνει τη δεύτερη φάση συνομιλιών με τους υπεύθυνους εκδοτικών οίκων, αλλά και με υπεύθυνους πανεπιστημιακών και δημοτικών βιβλιοθηκών, όπως αυτές εντάσσονται στο Δίκτυο Ελληνικών Βιβλιοθηκών. Επίσης, επικοινωνία με μέλη του πρώην Εθνικού Κέντρου Βιβλίου (ΕΚΕΒΙ), το οποίο, όπως είναι γνωστό, προώθησε ιδιαίτερα την πολιτική των e-books της ελληνικής λογοτεχνίας (<http://ekebi.gr/>) με τη δημιουργία του Παρατηρητηρίου Ψηφιακού Βιβλίου, καθώς και την έκδοση του ψηφιακού περιοδικού *Ithaca Online*, με στόχο την προώθηση της ελληνικής λογοτεχνίας στο εξωτερικό μέσω του διαδικτύου.

Ο δεύτερος άξονας ερευνών θα κλείσει με τη μελέτη ψηφιοποιημένων αρχείων Ελλήνων λογοτεχνών (παλαιότερων και σύγχρονων). Είναι γεγονός πως τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία νέα τάση διαχείρισης των λογοτεχνικών αρχείων, αφού εκτός από την ψηφιοποίηση, οργάνωση και διάθεση ήδη υπαρχόντων αρχείων σε μορφή χαρτιού, το ενδιαφέρον των μελετητών αρχειακών τεκμηρίων αλλά και των ίδιων των αρχειονόμων, έχει στραφεί στα «εκ γενετής» ψηφιακά αρχεία (born digital archives). Πρόκειται για το υλικό των συγγραφέων που έχει παραχθεί από την αρχή και αποκλειστικά στον υπολογιστή και γενικότερα στο ψηφιακό περιβάλλον. Αυτού του είδους τα ψηφιακά τεκμήρια περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, ηλεκτρονική αλληλογραφία (e-mails), δημιουργικό περιεχόμενο στο ψηφιακό περιβάλλον (web content), όπως και λογοτεχνικά κείμενα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Τα εκ γενετής ψηφιακά λογοτεχνικά αρχεία, λόγω της φύσης τους, πωλώνται ή χαρίζονται σε βιβλιοθήκες και άλλους δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς σε αποκλειστικά ή κυρίως ψηφιακή μορφή (σε CDs, usb sticks, σκληρούς δίσκους). Αυτή η νέα εξέλιξη δημιουργεί προβληματισμούς και πλήθος ερωτημάτων ταξινόμησης, μελέτης, διατήρησης, χρήσης, εισόδου και, τελικά, ερμηνείας του αρχειακού υλικού ενός λογοτέχνη (Καγιαλής 2019: σ. xiv, xix, xxviii-xxix). Σε αυτό το πλαίσιο, θα αξιοποιηθούν τα νέα βιβλιογραφικά δεδομένα στο επιστημονικό πεδίο των ψηφιακών λογοτεχνικών αρχείων. Επιπροσθέτως, μέσα από την επικοινωνία και τις συνεντεύξεις με αρχειονόμους και συγγραφείς, θα μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνεται αυτό το φαινόμενο στην ελληνική πραγματικότητα.

Επομένως, ο στόχος αυτού του ερευνητικού έργου είναι να χαρτογραφήσει το πεδίο της παραγωγής και τους όρους διαμόρφωσης της ηλεκτρονικής και ψηφιοποιημένης λογοτεχνίας στον ελληνικό χώρο. Επίσης, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, με τη μελέτη, εις βάθος, παραδειγμάτων από άλλες χώρες αναφορικά με το ζήτημα της λογοτεχνίας στο

---

ψηφιακό περιβάλλον και με την καταγραφή και παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων από όλους τους άξονες που έχουν αναφερθεί, θα αναλυθεί διεξοδικά το ελληνικό παράδειγμα, με ακριβή προσδιορισμό των στοιχείων που το διέπουν, κατανοώντας τις συγκλίσεις ή τις αποκλίσεις του από το διεθνές περιβάλλον. Τα αποτελέσματα της έρευνας, τέλος, ελπίζουμε πως θα αποτελέσουν με τη σειρά τους πρότυπο υλικό για την επέκταση της έρευνας γύρω από έναν τομέα, ο οποίος απουσιάζει από τις φιλολογικές σπουδές στο ελληνικό πανεπιστήμιο.

### **Βιβλιογραφικές Αναφορές**

#### **Ξενόγλωσσες:**

Hayles N. K. (2008). *Electronic Literature. New Horizons for the Literary*, Notre Dame, University of Notre Dame Press.

Bolter, J.D. & Grusin, R. (2000) *Remediation: Understanding New Media*, Cambridge, MIT Press.

Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. New York and London, New York University Press.

Lenze, N. (2019). *Politics and Digital Literature in the Middle East. Perspectives on Online Text and Context*. London, Palgrave Macmillan.

O' Sullivan, J. (2019). *Towards a Digital Poetics. Electronic Literature and Literary Games*. London, Palgrave Macmillan.

Palfrey J. & Gasser U. (2008). *Born Digital: Understanding the First Generation of Digital Native*, New York, Basic Books.

Rettberg, S. (2019). *Electronic Literature*, Cambridge, U.K, Polity Press.

#### **Ελληνόγλωσσες:**

Καλαμαράς, Μ. (2018, Μάιος 15). «Απολογισμός της ημερίδας για την ψηφιακή μετάβαση του βιβλίου στη 15η Διεθνή Έκθεση Βιβλίου Θεσσαλονίκης», *e-Anagnostis*. Ανακτήθηκε 2 Οκτωβρίου, 2021 από <http://www.eanagnostis.gr/report-psifiaki-metavasi-vivliou-ebook-ekthsesi-thessaloniki/>

Καλαμαράς, Μ. (2019, Φεβρουάριος, 21). «Τι συζητήθηκε στην εκδήλωση 'Το ηλεκτρονικό βιβλίο στην Ελλάδα: 10 χρόνια μετά'», *e-Anagnostis*. Ανακτήθηκε 2 Οκτωβρίου, 2021, από <http://www.eanagnostis.gr/apologismos-elektroniko-vivlio-ellada-10-chronia-meta/>

Καγιαλής, Τ. (2019). «Ψηφιακά λογοτεχνικά αρχεία και το μέλλον της φιλολογικής εκπαίδευσης: πειραματικές χρήσεις του αρχείου Καβάφη», *10<sup>ο</sup> Συνέδριο για την Ανοικτή & Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, 22-24 Νοεμβρίου, Αθήνα*. Ανακτήθηκε 5 Οκτωβρίου 2021, από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/issue/view/108>

---

## Ιστορικές και πολιτισμικές συνδέσεις Ισπανίας-Ελλάδας στον 20<sup>ο</sup> αιώνα

### Historical and Cultural Connections between Spain and Greece in the 20<sup>th</sup> century

Κανελλιιάδου Βασιλική, ΕΑΠ, Μεταδιδάκτορας, Μέλος ΣΕΠ-Προπτυχιακό Πρόγραμμα Ισπανικής Γλώσσας και Πολιτισμού του ΕΑΠ

[kanelliadou.vasiliki@ac.eap.gr](mailto:kanelliadou.vasiliki@ac.eap.gr)

Περίληψη: Στο κείμενο που ακολουθεί παρουσιάζεται η ερευνητική πρόταση με θέμα τις πολιτισμικές συνδέσεις της Ελλάδας και της Ισπανίας κατά την διάρκεια του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Η έρευνα διαρθρώνεται σε τέσσερις τομείς: α) στη συγκριτική μελέτη των τραγουδιών του Ισπανικού Εμφυλίου και των δικτατοριών των δυο χωρών, την πρόσληψη στην ελληνική μουσική πραγματικότητα της ισπανικής *copla* και τη δημιουργία πλήρους καταλόγου των μελοποιημένων στίχων του F.G. Lorca στα ελληνικά β) τη συγγραφή μονογραφίας για τις τρεις ομάδες των Ελλήνων εθελοντών που πολέμησαν στις Διεθνείς Ταξιαρχίες του ισπανικού εμφυλίου γ) την έρευνα για την εικόνα της Ισπανίας στην Ελλάδα μέσα από τον Τύπο και τα λογοτεχνικά περιοδικά κατά τον 20<sup>ο</sup> αιώνα και δ) την ανάλυση μεθόδων διδασκαλίας των Ισπανικών ως ξένης γλώσσας και του Ισπανικού Πολιτισμού γενικότερα σε Έλληνες δυσλεξικούς μαθητές.

Abstract: This paper presents a research proposal on the cultural connections of Greece and Spain during the 20th century. The research is structured in four areas: a) the comparative study of the songs of the civil war and the dictatorships in the two countries, the reception of the spanish *copla* in the Greek musical context and the creation of a complete list of the poems of F.G. Lorca that became songs in Greece, b) the writing of a study of the three groups of Greek volunteers who fought in the International Brigades of the Spanish Civil War, c) a research on the image of Spain in Greece, through the press and literary magazines during the 20th century, and d) the analysis of teaching methods of Spanish as a foreign language to Greek dyslexic students.

Έννοιες κλειδιά: πολιτισμικές συνδέσεις Ελλάδα Ισπανίας, ελληνο-ισπανική μελοποιημένη ποίηση, ελληνο-ισπανική *copla*, Έλληνες εθελοντές, Διεθνείς Ταξιαρχίες, ισπανικές εικόνες στον ελληνικό Τύπο, ελληνική δυσλεξία και ισπανική γλώσσα

Keywords: cultural connections Greece Spain, songs, civil war, teaching methods of Spanish

Σκοπός και στόχος της παρούσας έρευνας είναι να μελετήσει την ισπανική και ελληνική πολιτισμική ιστορία του 20<sup>ου</sup> αιώνα μέσα από τα ισπανικά κοινωνικά και πολιτικά κινήματα του μεσοπολέμου και του μεταπολέμου και μέσα από τα αντίστοιχα κινήματα «φιλο-

ισπανισμού» στην Ελλάδα και την Ευρώπη με έμφαση στο μεσογειακό χώρο. Το προτεινόμενο ερευνητικό έργο θα προσεγγίσει τα θέματά του με διεπιστημονικό τρόπο, συνδυάζοντας κυρίως τα εξής στοιχεία: α) τη μουσική έρευνα β) τη λογοτεχνική και ειδική γλωσσική έρευνα γ) την ιστορική και ιστοριογραφική έρευνα με ταξινόμηση ιστορικών, διπλωματικών κινηματογραφικών και θεατρικών αρχείων και με καταγραφή, αποδελτίωση, ταξινόμηση περιοδικών και εφημερίδων, όπως και καταγραφή μαρτυριών. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια ερευνητική πρόταση και συγκριτική μελέτη που εμπίπτει σε ένα ευρύ φάσμα ακαδημαϊκών πεδίων, σπουδών και γνωστικών αντικειμένων: ιστορία και διδασκαλία της γλώσσας και του πολιτισμού, ιστορία της μουσικής, ιστορία της λογοτεχνίας, πολιτική και κοινωνική ιστορία, ιστορία της ιστοριογραφίας και ιστορία των ΜΜΕ.

Το πρώτο μέρος της ερευνητικής πρότασης έχει ως θέμα «Η μουσική και τα τραγούδια του Ισπανικού Εμφυλίου και του Φρανκισμού, η πρόσληψη και η διάδοσή τους στην Ελλάδα και άλλες χώρες». Σε ό,τι αφορά ειδικότερα στη μουσική ανθολόγηση του Ισπανικού Εμφυλίου, αυτή θα συμπεριλαμβάνει τόσο τα «τα δημοκρατικά τραγούδια», (*canciones republicanas*) όσο και τα εθνικά (*canciones nacionales*), όπως και τα «συνδικαλιστικά» εκατέρωθεν, αλλά και σχετικές διασκευασμένες συνθέσεις και παραδοσιακές μελωδίες γνωστών Ισπανών ποιητών και συνθετών (Lorca, Manuel de Falla κ.ά.), Ανάλογη συγκριτική ανάλυση, ιδιαίτερης σημασίας για τις πολιτισμικές συνδέσεις μεταξύ Ελλάδας και Ισπανίας θα γίνει και με τα τραγούδια της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας (EON) του Μεταξά και τα αντίστοιχα τραγούδια της επίσημης οργάνωσης για νέους του φρανκικού καθεστώτος (*Delegación Nacional del Frente de Juventudes*). Ενδεικτικά, ως σημειωθεί ότι αυτά τα τραγούδια, πέραν του ιστορικο-κοινωνικού πλαισίου, παρουσιάζουν αναλογίες ως προς τον σκοπό δημιουργίας τους, τον προπαγανδιστικό χαρακτήρα τους, το περιεχόμενο των στίχων τους και τη μουσική δομή τους. Η σχετική μελέτη-μονογραφία θα συνοδεύεται από τη μουσική εκτέλεση των τραγουδιών (ένα πρώτο «άλμπουμ») σε επιμέλεια της ερευνήτριας που είναι και μουσικός. Μέσα από αυτή την ανθολόγηση, η οποία προβλέπεται να βασιστεί σε μεγάλο βαθμό στις κινηματογραφικές εκτελέσεις πολλών τραγουδιών, η μελέτη αποσκοπεί, τελικά, στο να «διαβάσει» παράλληλα την ιστορία των δύο χωρών, Ελλάδας και Ισπανίας, κυρίως στο δεύτερο μισό του 20<sup>ου</sup> αιώνα, όπως π.χ. στο να αναδείξει πώς όλο αυτό το «σύμπαν των μελοποιημένων ποιητικών εικόνων» εμπλέκεται με τον αντιδικτατορικό αγώνα στις δύο χώρες, αν και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Φυσικά και αυτό το μέρος της μελέτης θα τύχει της μουσικής εκτέλεσης (δεύτερο «άλμπουμ») και είναι εφικτό (και σύνθηρες) να δοθεί ειδική άδεια «νέας εκτέλεσης με αποκλειστικά εκπαιδευτικό σκοπό». Τέλος, σε αυτό το σκέλος της έρευνας, θα μελετηθεί η πρόσληψη στην ελληνική μουσική πραγματικότητα (κυρίως το ρεμπέτικο και το ελαφρό τραγούδι) της «σπανιόλικης *copla*» (*δίστιχο, τραγούδι, στίχος, ποίημα* - λαϊκές μελωδίες με μεγάλη επιτυχία σε όλα τα κοινωνικά στρώματα κατά την περίοδο του φρανκισμού). Διευκρινίζεται ότι μελέτη των τραγουδιών αποσκοπεί και στη δημιουργία μιας ανθολογίας (σε ηχητική φόρμα/CD), που συγχρόνως θα πλαισιώσει το διδακτικό υλικό του ΠΠΣ ΙΣΠ-ΕΑΠ, πάντα με τη μεθοδολογία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, επιπλέον δε το «ακουστικό μέρος» θα μπορεί να παρουσιαστεί και σε σειρά εκπομπών από το ραδιόφωνο του ΕΑΠ.

Το δεύτερο μέρος της προτεινόμενης ερευνητικής πρότασης έχει ως θέμα τους «Έλληνες εθελοντές στις Διεθνείς Ταξιαρχίες και στον Εμφύλιο Πόλεμο της Ισπανίας (1936-39)». Η παρουσία περισσότερων από 35.000 εθελοντών από 53 χώρες στην Ισπανία για να

---

πολεμήσουν υπέρ της Β' Δημοκρατίας (1931-1936) έδωσε το έναυσμα για μια εκτενή βιβλιογραφία. Ίσως συνιστά το θέμα του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου που έχει απασχολήσει πιο πολύ τους ιστορικούς. Ωστόσο, η συμμετοχή των Ελλήνων εθελοντών στον Εμφύλιο Πόλεμο της Ισπανίας είναι ελάχιστα γνωστή, καθώς η σχετική «ειδική βιβλιογραφία» (κυρίως η ελληνική, λιγότερη η ξενόγλωσση) βασίζεται ως επί το πλείστον σε περιορισμένες μαρτυρίες πρωταγωνιστών και σε κάποια «διάσπαρτα στοιχεία», κι όχι σε αρχαιακό υλικό. Από τους 300 περίπου επιζώντες Έλληνες εθελοντές –υπολογίζουμε το συνολικό τους αριθμό γύρω στους 400– έχουμε μόνο τρεις μαρτυρίες-βιβλία, τέσσερις συνεντεύξεις και ένα πρόσφατο βιβλίο που επί της ουσίας εμπεριέχει στοιχεία από την υφιστάμενη βιβλιογραφία και κάποιες συνεντεύξεις χωρίς να βασίζεται σε ιστορική έρευνα, όπως π.χ. συμβαίνει με το βιβλίο (στην αγγλική) του Κύπριου ιστορικού Πωλ Φιλίππου Στρόγγου σχετικά με τη συμμετοχή των Κυπρίων εθελοντών στον Ισπανικό Εμφύλιο. Εν ολίγοις, αυτό το σκέλος της ερευνητικής πρότασης στοχεύει στη συγγραφή μιας μονογραφίας για τις τρεις ομάδες Ελλήνων εθελοντών που πολέμησαν στις Διεθνείς Ταξιαρχίες. Η μονογραφία αυτή θα συγκεντρώσει τα διάσπαρτα αρχαιακά τεκμήρια, θα επιχειρήσει την ανασκόπηση ξενόγλωσσης δευτερογενούς βιβλιογραφίας και, τέλος, θα αναδείξει «επαληθευμένες» ιστορικές μαρτυρίες, όπως αυτές παραδόθηκαν από οικογένειες εθελοντών.

Το τρίτο μέρος της παρούσας πρότασης έχει ως θέμα «Η εικόνα της Ισπανίας στην Ελλάδα μέσα από τον Τύπο και τα λογοτεχνικά περιοδικά κατά τον 20<sup>ο</sup> αιώνα», δηλαδή σκοπεύει να φωτίσει τη «δημόσια εικόνα» της Ιβηρικής χώρας στην Ελλάδα και να «ιχνηλατήσει» πλευρές της διαμόρφωσής της. Ποιες «εικόνες και ζητήματα» της Ισπανίας ενδιέφεραν τους Έλληνες και πώς αυτές μεταφέρθηκαν και αποτυπώθηκαν στα (και μέσα από τα) κυριότερα έντυπα της λογοτεχνικής και επιστημονικής δημοσιογραφίας; Σε αυτό το ερώτημα θα επιχειρήσει να απαντήσει αυτό το μέρος της έρευνας. Μια ενδεικτική εικόνα με διευκρίνιση: κατά τη δεύτερη και τρίτη δεκαετία του 20<sup>ου</sup> αιώνα, οι ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ισπανία γνωστών Ελλήνων λογοτεχνών, του Κώστα Ουράνη, του Ζαχαρία Παπαντωνίου και του Νίκου Καζαντζάκη, οι «ισπανικές παρεμβάσεις του Παλαμά στον Τύπο», αλλά και πολλά «ισπανικά αναγνώσματα» συνέστησαν εν πολλοίς τη σύγχρονη Ισπανία στους Έλληνες αναγνώστες, και μάλλον δεν είναι ανάγκη να υπογραμμισθεί ότι το έναυσμα γι' αυτή τη γνωριμία έδωσαν ο Ισπανικός Εμφύλιος και ο θάνατος του Λόρκα. Θα αναζητηθεί επίσης ανέκδοτο υλικό στα αρχεία συγγραφέων, όπως π.χ. των Καζαντζάκη, Ουράνη, Παλαμά και Τσίρκα στην Ελλάδα και του Μιγκέλ ντε Ουναμούνο στην Ισπανία, αλλά και συλλογικοτήτων, όπως π.χ. του Ελληνο-ισπανικού Συνδέσμου που έπαιξε καθοριστικό ρόλο, καθώς κάποιοι από τους προαναφερόμενους συγγραφείς συμμετείχαν σε δράσεις του.

Τέλος, το τέταρτο μέρος της παρούσας πρότασης σχετίζεται με μια διδακτορική διατριβή που γίνεται με συνεργασία (συνεπίβλεψη) του Πανεπιστημίου της Βαλένθια και του ΕΑΠ. Το κύριο αντικείμενο αυτής της ερευνητικής διδακτορικής διατριβής είναι ιδιαίτερα πρωτότυπο, καθώς ασχολείται με την ανάλυση μεθόδων διδασκαλίας των Ισπανικών ως ξένης γλώσσας και του Ισπανικού Πολιτισμού γενικότερα σε Έλληνες δυσλεξικούς μαθητές, ένα θέμα που δεν έχει ερευνηθεί καθόλου ως σήμερα και η μόνη σχετική βιβλιογραφία που υπάρχει καλύπτεται από τον υποψήφιο διδάκτορα.

---

Καινοτόμα χαρακτηριστικά της παρούσας συνολικής πρότασης είναι ότι εκτός των παραδοτέων παραδοσιακής μορφής (πρωτότυπη-ες δημοσιεύση-εις, αναφορά-ές, έκθεση-εκθέσεις, συνέδρια και πρακτικά τους, κλπ), δεσμεύεται να καταθέσει και παραδοτέο-α «εναλλακτικής-διαδραστικής μορφής» όπως: λογοτεχνικό-ά και μουσικό-ά άλμπουμ (cd, dvd, κλπ), να παράξει αντίστοιχη-ες εκπαιδευτική-ές ραδιοφωνική-ές εκπομπή-ές ή/και εκπαιδευτικό ντοκιμαντέρ τόσο για το ΠΠΣ ΙΣΠ, όσο και για το ευρύ κοινό, ίσως δε και συλλογή αρχαιακού υλικού που θα παρουσιαστεί σε επιστημονικές συναντήσεις και, κατ'επέκταση, εφόσον κριθεί αναγκαίο, δημιουργία σχετικού ιστότοπου.

Η διάχυση των αποτελεσμάτων της παρούσας μελέτης θα γίνει με δημοσιεύσεις σε επιστημονικά περιοδικά τόσο του ΕΑΠ (ΣΑΕ-ΙΣΠ) όσο και άλλων φορέων, καθώς και με την παρουσίασή τους στους χώρους (Βιβλιοθήκες σε Αθήνα και Πάτρα) και στον ιστότοπο του ΕΑΠ μέσω Ημερίδων, Συνεδρίων και Εργαστηρίων και με τη συνεργασία Ισπανικών φορέων. Τα αποτελέσματα της έρευνας θα εμπλουτίσουν σημαντικά τις πολιτισμικές συνδέσεις της Ελλάδας, της Ισπανίας και των χωρών της Μεσογείου και θα ανοίξουν καινούριες προοπτικές στην συγκριτική ανάλυση της άυλης πολιτισμικής παράδοσης αυτών των χωρών.

Η ομάδα έργου αποτελείται από τον Ακαδημαϊκό Υπεύθυνο, Επίκουρο Καθηγητή Δημήτρη Ε. Φιλίππη και τρεις γυναίκες μεταδιδάκτορες, Βασιλική Κανελλιιάδου, Μαγδαλινή Φυτιλή και Άννα Ρόζερμεργκ και έναν υποψήφιο διδάκτορα, τον Εμμανουήλ Νομικό.

### **ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ελάχιστη επιλογή)**

Del Amo García, Alfonso, *Catálogo general del cine de la Guerra Civil*, Μαδρίτη, Cátedra, 1997.

Lidia Lopez Gómez (διδασκαρική διατριβή), *La composición musical para el cine en la guerra civil española: Música política y propaganda en cortometrajes y radiometrajes (1936-1939)*, Βαρκελώνη, Universidad Autónoma, 2014.

Strongos Paul Philippou, *Spanish Thermopylae: Cypriot Volunteers in the Spanish Civil War, 1936-39*, Perth: Tippermuir books, 2011.

Κασσίνης, Κ. Γ., «Η ελληνική ταυτότητα της ισπανικής λογοτεχνίας,. Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)», *Δ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών*, Γρανάδα, 2010.

Λάζος, Χρήστος, *Πεθαίνοντας στη Μαδρίτη: Η συμμετοχή των Ελλήνων εθελοντών στον Ισπανικό εμφύλιο*, Αίολος, 2001.

Παλαιολογόπουλος Δημήτριος, *Έλληνες αντιφασίστες εθελοντές στον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο, 1936-1939*, Αθήνα: Φιλιππότης, 1986.

Παντελάκης Γιάννης, *Los buenos antifascistas-έλληνες εθελοντές στον Ισπανικό Εμφύλιο*, Θεμέλιο, Αθήνα 2021.

Πρεβελάκης, Παντελής, *Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη*, Ελένη Καζαντζάκη, Αθήνα, 1965.

---

Τσερμέγκας Στέφανος , Λεωνίδας Τσιμιράκης, *No Pasarán. Έλληνες αντιφασίστες εθελοντές στην Ισπανία*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1987.

Φιλίππης Δημήτρης, *Ισπανικός Εμφύλιος (1936-1939)*. Εστία, Αθήνα, 2020.